T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARININ KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE İLİŞKİSİ VE KAYIT DIŞINI ÖNLEMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKALARI

HATİCE GÜNGÖR DOĞU

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. AYKUT TAVŞANCI

EDİRNE 2011

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice GÜNGÖR DOĞU tarafından hazırlanan "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi ile İlişkisi ve Kayıt Dışını Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları" konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12. Maddesi uyarınca **07.12.2011 Çarşamba** günü saat **13:30'da** yapılmış olup, tezin .....Kabul Edilmesine..... OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd.Doç.Dr.Aykut TAVŞANCI (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Yrd.Doç.Dr.Bilge Hakan AGUN	Kabul Edilmesine	
Yrd.Doç.Dr.Nural YILDIZ	Kabul Edilmesine	

*Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	**419851**
Yazar Adı / Soyadı	Hatice GÜNGÖR DOĞU
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 29374388644
Telefon / Cep Telefonu	05068635302
e-Posta	haticegungor18@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İle İlişkisi ve Kayıt Dışını Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları
Tezin Tercümesi	The Relationship Between Tax Evasion and Loss and The Shadow Economy and Tax Policies Oriented To Prevent The Shadow Economy In Turkey.
Konu Başlıkları	Maliye
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Maliye Bölümü
Anabilim Dalı	Maliye Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2011
Sayfa	176
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Aykut TAVŞANCI
Dizin Terimleri	Kayıt dışı ekonomi=Informal economy Vergi kaçakçılığı=Tax evasion Vergi kayıpları=Loss of taxes Vergi politikası=Taxation policy
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☑ Ertelenmesini istiyorum **[3 Yıl]**

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **26.12.2014** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

27.12.2011

İmza:.....

Yazdır

Tezin Adı: Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İle İlişkisi ve Kayıt Dışını Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları
Hazırlayan: Hatice GÜNGÖR DOĞU

ÖZET

Bünyesinde birçok sorunu barındıran kayıt dışı ekonomi, gerek tanımının yapılması ve büyüklüğünün ölçülmesi, gerekse alınacak önlemlerin belirlenmesi açısından zorluklara sebep olmaktadır. Boyutları giderek artan kayıt dışı ekonomi, bugün bütün dünyada önemli bir sorun haline gelmekle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkisini çok daha fazla hissettirmektedir.

Hakkında sık sık seminerler ve toplantılar düzenlenen, birçok makale ve teze konu olan kayıt dışı ekonominin özellikle vergi oranları ve vergi yükü ile doğrudan ilişkili olduğu birçok araştırmacı tarafından ortaya konulmaktadır. Bu nedenle tezde kayıt dışı ekonominin vergisel boyutu üzerinde durulmuştur.

Bu tezin amacı ekonomik ve sosyal hayata zararlı pek çok sonuçları olan kayıt dışı ekonomiyi tüm yönleriyle irdeleyerek, kayıt dışı ekonomi ile birlikte anılan vergi kayıp ve kaçakları ile ilişkisini incelemek, boyutlarını göz önüne sererek kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasında en önemli araç olan vergi politikaları üzerinde durmak ve kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik önerilerde bulunmaktır. Özellikle Avrupa Birliğine uyum süresinde kayıt dışı ekonominin boyutlarının en düşük seviyeye indirilmesi ve çözüme ulaştırılması zorunlu bir gerekliliktir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaçakçılığı, Vergi Kaybı, Vergi Politikaları

Name of The Thesis: The Relationship Between Tax Evasion and Loss and The Shadow Economy and Tax Policies Oriented To Prevent The Shadow Economy In Turkey.

Prepared by: Hatice GÜNGÖR DOĞU

ABSTRACT

The shadow economy which has many problems in itself causes difficulties in terms of both its definition and importance and determination of the precaution to take. With its increasing place, today shadow economy is becoming a serious problem in the world, especially in developing countries.

Many researchers reveal that the shadow economy about which there are many conferences and conventions and which is mentioned in many scientific documents and thesis has a direct mutual relation with the rate of taxation rate and tax incidence. Therefore taxation size of shadow economy focused has more places in this thesis.

The aim of this thesis is to question shadow economy in all aspects which creates many problems in economic and social life and to search for the relation with tax loss and evasions mentioned with shadow economy together. In addition it is aimed to emphasize taxation policies which are the most important tool to chain shadow economy by revealing all dimensions. Besides, this study aims to put some suggestions to prevent shadow economy. Especially in a period of the European Union it is an indispensible necessity to keep shadow economy at its lowest level and to come up with a solution.

Key Words: The Shadow Economy, Tax Evasion, Tax Loss, Taxation Policy

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
TABLOLAR VII
ŞEKİLLER VIII
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAPSAMI 3
2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ 5
2.1. Yasalara Aykırı Olması 5
2.2. Ahlaki Normlara Aykırı Olması 6
2.3. İstatistiki Olarak Ölçülememesi 6
2.4. Vergilendirilmemiş Olması 7
2.5. Gelir Ya Da Fayda Elde Etme 8
2.6. Ekonomik Sisteme Uygunluk 9
3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN FAALİYET GRUPLARI 9
3.1. Yasadışı Suç Ekonomisi 12
3.2. Beyan Dışı Ekonomi 14
3.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi 16
3.4. Enformel Ekonomi 17
4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ 18
4.1. Mali ve Ekonomik Nedenler 19
4.2. Hukuki ve İdari Nedenler 22
4.3. Sosyal ve Psikolojik Nedenler 24
4.4. Siyasal Nedenler 27
4.5. Küreselleşme ve Ekonomik Rekabet 29

5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE KULLANILAN YÖNTEMLER 30
5.1. Doğrudan (Mikro) Ölçüm Yöntemleri 31
5.1.1. Anket Yöntemleri 31
5.1.2. Vergi Kayıtlarına Dayanan Yöntemler 32
5.2. Dolaylı (Makro) Ölçüm Yöntemleri 34
5.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla Yöntemi 35
5.2.2. İstihdam Yöntemi 36
5.2.3.Parasal Ölçme Yöntemleri 38
5.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı 39
5.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı 40
5.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım 40
5.2.4. Elektrik Tüketimi (Fiziksel Girdi) Yöntemi 41
5.2.5. Multipe Indicator Multiple Causes (MIMIC) Model Yöntemi 43
5.3. Karma Yöntemler 44

İKİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARI, KARAPARA, KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE KAYITLI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ 45
1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri 45
1.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri 46
1.1.2. Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri 47
1.1.3. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri 48
1.1.4. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri 49
1.1.5. Ekonomik İstikrar ve Dinamizm Üzerindeki Etkileri 49
1.1.6. Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkileri 50
1.1.7. Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etkileri 51
1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri 52
1.2.1. Ekonomi Üzerindeki Etkileri 53

1.2.2. Devlet Bütçesi Üzerindeki Etkileri 53
1.2.3. Haksız Rekabete Yol Açması 54
1.2.4. Kaynak İsrafına Neden Olması 55
1.2.5. Vergi Yükü Üzerindeki Etkileri 56
1.2.6. Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkileri 57
1.2.7. Kayıt Dışı İstihdamın Sebep Olduğu Olumsuz Etkiler 59
1.2.8. Karaparanın Sebep Olduğu Olumsuz Etkiler 61
2. VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARININ TANIMI VE UNSURLARI 62
2.1. Vergi Kaçakçılığı 62
2.2. Vergi Kaybı 64
2.3. Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Özellikleri 65
3. VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARI İLE KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 68
4. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KARAPARA ARASINDAKİ İLİŞKİ 71
5. KAYIT DIŞI EKONOMİ – KAYITLI EKONOMİ İLİŞKİSİ 78
6. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ 80
7. AVRUPA BİRLİĞİ (A.B.) SÜRECİNİN KAYIT DIŞI EKONOMİYE ETKİSİ 86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKALARI VE ÖNERİLER

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU 88
1.1. Dünyada Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 88
1.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 98
1.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 100
1.3.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı 104

2. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKALARI 109
2.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar 117
2.2. Gelir İdaresi Başkanlığı Tarafından Yürütülen Çalışmalar 127
2.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri (VEDOP) 127
2.2.2.E-Beyanname Uygulaması Çerçevesinde Yürütülen Çalışmalar 128
2.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA) 129
2.2.4. Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli (MERAK) 129
2.2.5. İnternet Vergi Daire Uygulaması 131
2.2.6. E-Fatura Uygulaması 131
2.2.7. Vergi İletişim Merkezi (VİMER) 132
2.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri 133
2.3.1. Gelir İdaresi Yönünden Çözüm Önerileri 133
2.3.2. Vergi İdaresi Ve Denetimde Etkinlik Yönünden Çözüm Önerileri 134
2.3.3. Vergi Afları İle Vergi İstisna Ve Muafiyetler Yönünden Çözüm Önerileri 135
2.3.4. Vergi Oranları Ve En Az Geçim İndirimi Müessesesi Yönünden Çözüm Önerileri 136
2.3.5. Gider Yazılabilecek Harcamalar Yönünden Çözüm Önerileri 137
2.3.6. Servet Beyanı Müessesesi Yönünden Çözüm Önerileri 137
2.3.7. Tarım Sektörünün Belgelendirilmesi Yönünden Çözüm Önerileri 138
2.3.8. Kurumlar Arası İşbirliği Yönünden Çözüm Önerileri 139
2.4. Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Diğer Önlemler 140
SONUÇ 142
KAYNAKÇA 145

TABLOLAR

Tablo 1: Yeraltı Ekonomik Faaliyetlerin Taksonomisi 13
Tablo 2: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı İstihdam İle Mücadele 84
Tablo 3: 37 Afrika Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 90
Tablo 4: 21 Orta ve Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu .. 91
Tablo 5: 28 Asya Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 93
Tablo 6: 25 Doğu ve Merkez Avrupa Ülkeleri ile Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde (Geçiş Ülkeleri) Kayıt Dışı Ekonomi 94
Tablo 7: 21 OECD Ülkesinde 1989/90 dan 2009 'a MIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı İle Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (resmi GSYİH %) 96
Tablo 8: Gelişmiş Ülkelerde, Geçiş Ülkelerinde ve OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Ortalama Boyutu 97
Tablo 9: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri 101
Tablo 10: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi (GSYİH'nın Yüzdesi) 102
Tablo 11: Türkiye ve Ona Komşu Ülkelerde DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı İle Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (resmi GSYİH %) 103
Tablo 12: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu ve Devletin Vergi Kaybı ... 105
Tablo 13: Vergi Kaybı (1998-2004) 105
Tablo 14: Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı 106
Tablo 15: Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı 108
Tablo 16: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu 99
Tablo 17: Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergilerinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (Bin TL) 113
Tablo 18: OECD Ülkelerinde Vergi Yükü (%) 115
Tablo 19: Bankalar Tarafından Yapılan Tahsilat Sonuçları (TL) 128
Tablo 20: MERAK Modeli Kapsamında Tamamlanan İnceleme Sonuçları (TL) .. 130

ŞEKİLLER

Şekil 1: Vergi Dışı Piyasa Ekonominin Kapsamı 11
Şekil 2: Karapara Aklama Suçunun Yapısı 74
Şekil 3: Ekonomik Faaliyetler İçinde Kara Para ve Aklanmış Kara Paranın Yeri 75
Şekil 4: Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri 82

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ATO: Ankara Ticaret Odası

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

FATF: Finansal Eylem Görev Grubu

G-7: Gelişmiş Yedi Ülke

GDP: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GİB: Gelir İdaresi Başkanlığı

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

HUK: Hesap Uzmanları Kurulu

ILO: Uluslar arası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

IOE: Uluslararası İşverenler Teşkilatı

ISO: İstanbul Sanayi Odası

İSMMMO: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası

İŞKUR: Türkiye İş Kurumu

KADİM: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele

KDV: Katma Değer Vergisi

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme

LIFO: Son Giren İlk Çıkar Yöntemi

LPG: Sıvılaştırılmış Petrol Gazı

MASAK: Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı

MERAK: Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli

MIMIC: Çoklu Gösterge Çoklu Neden

MUFAD: Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

ÖTV: Özel Tüketim Vergisi

SETAV: Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SMMM: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir

SOYBİS: Sosyal Yardım Bilgi Sistemi

SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TBB: Türkiye Bankalar Birliği

TİSK: Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu

TL: Türk Lirası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TÜRMOB: Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği

TÜSİAD: Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği

VDK: Vergi Denetim Kurulu

VEDOP: Vergi Dairesi Otomasyon Projesi

VERİA: Veri Ambarı Projesi

VİMER: Vergi İletişim Merkezi

VUK: Vergi Usul Kanunu

YASED: Uluslararası Yatırımcılar Derneği

YMM: Yeminli Mali Müşavir

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonominin çok eski geçmişe dayanan bir olgu olduğu tespit edilse de, özellikle küreselleşmenin iyice hızlandığı 1980'lerden sonra hızla büyüme gösterdiği düşünülmektedir. Kayıt dışı ekonomi pek çok bilim adamı tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmakla birlikte, en geniş anlamı ile ele alındığında hem kayıt altına alınmamış yasal faaliyetleri hem de yasadışı faaliyetleri kapsadığı gibi, vergi dışılık, marjinal sektörler, kayıt dışı istihdam gibi çok geniş alanları da içine aldığı görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi mali, ekonomik ve sosyal nitelikli sonuçları itibariyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sorun olarak güncelliğini korumaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve beraberinde getirdiği olumsuzlukların giderilmesi yönündeki çalışmalara tüm ülkelerde ağırlık verilmektedir.

Türkiye ekonomisinin hemen hemen tüm sektörleri henüz kontrol altına alınamamış kayıt dışı ekonomiden, yarattığı haksız rekabetten ve çalışma hayatının oluşturduğu olumsuz etkilerden dolayı büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Kayıt dışı çalışan ekonomik birimler kayıt altına alınarak, bunlardan elde edilecek vergilerle vergi hasılatını artırma görüşü artık toplumun her kesimi tarafından uzlaşmaya varılan önemli bir adımdır.

Ülkemizde vergileme ekonomi ilişkisi genellikle arka plana itilmektedir. Vergi oranlarının belirlenmesinden muafiyet, istisna ve teşvik uygulamalarına kadar çeşitli düzenlemeleri, ekonominin bütünü ve sektörler düzeyindeki etkileri sistemli ve bilimsel bir şekilde incelenmemekte, ilk planda gelir endişesi hakim olmaktadır. Bunun en tipik örneği ise kayıt dışı ekonomidir.

Bu tezin temel amacı kayıt dışı ekonomi sorununun güncelliği ve ülkemiz için taşıdığı önem de göz önünde bulundurularak, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin

durumuna ilişkin unsurlar ve kayıt dışı ekonominin vergi kayıp ve kaçakları ile ilişkisi incelenerek, kayıt dışı ekonominin boyutunun küçültülebilmesi için yapılması gereken yasal ve idari düzenlemeleri de içeren vergi politikaları üzerinde durmak ve kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik önerilere yer vermektir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı, unsurları, sınıflandırılması, genel olarak kayıt dışı ekonomiye yol açan sebepler ve kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri yer almaktadır.

İkinci bölümde vergi kayıp ve kaçakları ve özellikleri, kayıt dışı ekonominin vergi kayıp ve kaçakları, kayıtlı ekonomi, kayıt dışı istihdam ve kara para ile ilişkisi ele alınmış, Avrupa Birliği sürecinin kayıt dışı ekonomiye etkisi ile kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise, Türkiye'de ve Dünya'da kayıtdışı ekonominin tahmini boyutları, Türkiye'de kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik vergi politikaları ve kayıt dışı ekonominin küçültülebilmesi ve kayıt altına alınması için gerekli önlemler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAPSAMI

Kayıt dışı ekonomi gerek Türkiye'de ve gerekse tüm dünyada büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin çok boyutlu, değişik faaliyetleri kapsayan oldukça karmaşık bir olgu olması nedeniyle kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk zorluk, bu kavramın tanımlanmasında ortaya çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi genellikle "gri para" olarak adlandırılan, kayda tabi tutulmamış, ancak çoğunlukla yasal faaliyetlerden elde edilen kazançlara verilen genel bir addır.[1]

Kayıt dışı ekonomi kısaca kamunun denetimi dışında kalan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyetlerini kamu denetimi dışında tutmalarının en belirgin nedeni ise vergi kaçırma isteğidir. Batı ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi denildiğinde daha çok uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yasadışı sektörler akla gelirken, Türkiye'de ise bu sektörlerde dahil olmak üzere daha çok eşya ve hizmet akımlarının belgelendirilememesi kayıt dışı ekonominin artmasında önemli rol oynamaktadır.[2]

Vergisel anlamda ise kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırma veya vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir.[3]

---

[1] A.Bumin Doğrusöz, "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış", *Vergi Dünyası*, Sayı:274, Haziran 2004, s.2.
[2] Yusuf Kildiş, "Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslar arası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2000, s.3.
[3] Ülker Toptaş, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri*, TES-AR Yayınları, Yayın No:26, Ankara 1998, s.3.

Kayıt dışı ekonomi gerek Dünya'da ve gerekse ülkemizde, kayıt dışı faaliyetlerin içeriğindeki çeşitlilikten dolayı, çok değişik şekillerde adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, kayıt dışı ekonomi adlandırılırken, faaliyetlerin gizliliği için gölge ekonomi, gizli ekonomi, yer altı ekonomisi; faaliyetin yasadışı oluşu için kara ekonomi, gri ekonomi, yaşadışı ekonomi; faaliyetin devletin bilgisi dışında oluşu için gayri resmi, enformel veya kayıt dışı ekonomi ve son olarak faaliyetin önemsiz olması nedeniyle resmi GSMH kayıtlarında tutulmayışı için marjinal ekonomi, ikincil ekonomi gibi ifadeler kullanılmaktadır.[4]

Tüm bu tanımları göz önünde bulundurulduğunda, kayıt dışı ekonomi gerçek piyasa mekanizması içerisinde meydana gelen, fakat resmi GSMH hesaplarına çeşitli nedenlerle yansımayan faaliyetler şeklinde değerlendirilebilir.[5] Yabancı yazında ise kayıt dışı ekonomiyi en iyi anlatan tanımı Schneider ve Enste yapmıştır. Schneider ve Enste'ye göre kayıt dışı ekonomi; resmi GSMH içinde yer almayan ve GSMH'ya katkıda bulunmayan ekonomik faaliyetlerin tümüdür.[6] Bu faaliyetler gelir yaratmakta ancak mali otoritelere kısmi veya tam olarak beyan edilmediğinden, büyük oranlarda vergisel kayıplara neden olabilmektedir. Bu kayıt dışı ekonominin oranı, söz konusu faaliyetin resmi GSMH içerisindeki yüzdesidir.

Görüldüğü gibi, tanımların bazıları dar bazıları geniş kapsamlıdır. Kayıt dışı ekonomi kavramının oldukça geniş olduğunu göze alarak, mümkün olan en geniş kapsamlı şekilde bir tanımlama yaparsak; kayıt dışı ekonomi, yasaların öngörmesine rağmen bilerek kaydedilmeyen veya yasaların izin verdiği veyahut suç ekonomisi kapsamında olması nedeniyle veya hane ekonomisi içi öz tüketimi gibi teknik nedenlerle kayda alınamayan ve böylece kamu ekonomisinin denetimi dışında kalan, piyasa içi veya piyasa dışı her türlü ekonomik işlemleri kapsayan bir olgudur.[7]

---

[4] Vuslat Us, *Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi Türkiye Örneği*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2004/17, Haziran 2004, s.3.
[5] Mustafa Durmuş, "Kayıtdışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri; Türkiye Örneği", *TİSK AKADEMİ Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s.143.
[6] Friedrich Schneider, H.Dominik Enste, "Shadow Economies: Size, Causesand Consequences", *Journal of Economic Literature*, Vol:38, March 2000, pp.77.
[7] Kayıtdışı Ekonominin Tanımı, *http://www.malihukuk.net/pdf/ kayitdisi_ekonomi_tanim.pdf,* (10.03. 2009), s.6.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, toplumların birçoğu tarafından cezalandırma, kanuni tatbikatlar ve eğitim gibi faaliyetlerle kontrol altına alınmak istenen ve tüm dünyada hayatın bir parçası haline gelen bir olgudur.[8] Geniş kapsamlı bir olgu olan, hiç kayıtlara geçirilmeyen ya da geçirilen ve resmi istatistiklerde görünmeyen kayıt dışı ekonomi; ülkelerin mevcut ekonomik performanslarını gösteren istatistiki rakamlara dahil edilmemesi nedeniyle istatistikle, vergi gelirlerinde kayıplara yol açması nedeniyle maliye ile, vergi dışı olması nedeniyle ulusal ve uluslararası rekabetle iç içe girmiştir.[9]

2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonomi kapsamında değerlendirilen ekonomik faaliyetler, genel ekonomi içerisinde piyasa kurallarına göre yürütülen ekonomik faaliyetlerden farklı özellikler taşımaktadır. Aşağıda yer alan bu özellikler, kayıt dışı ekonomi ile neyin anlatılmak istenildiği açısından önem arz etmektedir.

2.1. Yasalara Aykırı Olması

Ekonomik faaliyetlerin yasal olup olmadığı yürürlükte olan düzenlemelere göre belirlenmektedir. Buna göre kayda alınmayan, hukuk nezdinde yasal olmayan her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alacaktır. Ancak yasalara uygun olarak yapılan bazı faaliyetler için sadece hukuki yön değil, ölçülememe veya beyan dışı bırakılmak önemlidir. Öte yandan bazı faaliyetlerin de yasa dışılığı zamana ve ülkeye göre değişebilmektedir. Örneğin, içki ve kumarhane faaliyetleri gibi.[10]

---

[8] Friedrich Schneider, Robert Klinglmair, "Shadow Economies Around the World: What do We Know?", *CESifo Working Paper, No.1167*, April 2004, s.2.
[9] Adem Kalça, Aykut Ekinci, "Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar İlişkisi: Türkiye (1968-2005)", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Sayı:3, 2008, s.213.
[10] Sedat Yetim, *Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 215, İstanbul 1999, s.9.

Kayıt dışı ekonomi her şeyden önce kanunsuzdur yani hukuka dayanmamaktadır. Kayıt dışı faaliyet başlangıcından bitim aşamasına kadar takip edilememekte ve resmi idarenin bilgisi dışında kalmaktadır. Faaliyetlerini kamu gözetiminden gizlemek suretiyle yürüten işveren ve işçi, hatta mal ve hizmet satıcısıyla alıcısı, aralarındaki alışverişi düzenlemek üzere konulan kanunlara boyun eğmekten kurtulma imkanına sahip olabilirler. Buna nazaran ayrıca kayıt dışı çalışan işçi, kayıtlı ekonomilerde kamu yönetimi ve işçi sendikaları tarafından temin edilebilen ücretli tatil izni, hastalık izni, sağlık sigortası, yaşlılık, malullük ve emeklilik gibi çeşitli imkanlardan da faydalanamamaktadır.[11]

2.2. Ahlaki Normlara Aykırı Olması

Ekonomik faaliyetler yasal olsalar bile ahlaki normlara uygun olmayabilirler. Bunun en yaygın örneği bireyin vücudunu ya da organlarını satmasıdır. Aynı şekilde yalan beyanlarla müşterilerin kandırılması da bu kritere göre kayıt dışı ekonomik faaliyet kabul edilir. [12]

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler ahlaki olmadığı gibi, kendisi de ahlaki olmayan faaliyetlere neden olmaktadır. Yani kayıt dışı faaliyetler mi ahlaki zayıflıklara neden olur, yoksa ahlaki zayıflıklar mı kayıt dışı faaliyetlere neden olur. Bu sorun vatandaşlık bilinci içerisinde ahlaki normların her yerde aynı şekilde değerlendirilmesiyle çözüme kavuşabilir.

2.3. İstatistiki Olarak Ölçülememesi

Bu kriter kayıt dışı ekonominin tanımı ve tespiti için önemli olup, kayıt dışı ekonominin sınırlarını biraz daha genişletir. Eğer bir faaliyet milli gelir hesaplarına yansıtılmak için tam ve doğru olarak ölçülemiyorsa, bu kritere göre yasal olup olmadığına bakılmaksızın, söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomiye dahil edilir.

[11] Ferhat Salman, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2007, s.25.
[12] Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996, s.10.

Geçimlik tarımsal üretim, ev işleri, çocuk bakıcılığı ve komşuya yardım gibi faaliyetler örnek olarak gösterilebilir.[13] Ekonomik bir faaliyetin muhasebe tekniklerine göre ölçülememesinin üç temel nedeni vardır. Birinci neden ekonomik faaliyetin yasalara aykırı olması, ikinci neden yasal olan faaliyetin istatistiklerinin yetersiz ve hatalı olması, üçüncü ve son neden ise hesaplama yöntemlerinin bu faaliyetleri kapsamamasıdır.[14]

Ekonomik faaliyetlerin istatistiksel olarak ölçülememesinde, vergi mükelleflerinin itaatlerindeki düşüşler de önemlidir. Bu itaat sorunu mükelleflerin kayıt dışı faaliyetlerde bulunmaları ve vergi dönemlerinde beyanlarını yanıltıcı olarak düzenlemeleri ile ortaya çıkmaktadır. Bu durum kamunun istatistiklerinin yanıltıcı olmasına ve hazırlanan politikaların düşmesine neden olmaktadır.[15]

2.4. Vergilendirilmemiş Olması

Kayıt dışı sektörün en bilinen özelliği, bu sektördeki faaliyetlerin vergilendirilmemiş olmasında yatmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen veya geçirilemeyen ve bu sebeple denetlenemeyen faaliyetler olarak adlandırılabilir. Bu açıdan baktığımızda, bazı kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasadışı faaliyetleri kapsadığı halde, bazıları ise yasaklanmamış bir faaliyetin bilinçli olarak kayıtlara geçirilmemesi ve dolayısıyla vergilendirilmemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.[16]

Konuya sadece vergi açısından bakıldığında, kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırmak amacıyla vergi idaresinin bilgi alanı dışına çıkartılan tüm faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, işçi ve işveren arasında devletin mali rolüne karşı

---

[13] Vergi Denetmenleri Derneği, *Kamu Giderlerinin Finansmanı Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi*, Vergi Denetmenleri Derneği Eğitim Yayınları Serisi:14, Ankara 2007, s.50

[14] Özsoylu, *a.g.e.*, s.11.

[15] Yusuf Baytar, *Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s.20.

[16] Celalettin Sıvacı, "Kayıtdışı Ekonomi ve Kadim Projesi", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:27, Güz 2007, s.51; Gelir İdaresi Başkanlığı, *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı 2008-2010*, Yayın No:87, Ankara 2009, s.3.

kurulan bir çeşit ittifak söz konusudur. Kayıtlı ekonomi içerisindeki bu iş ilişkisinde, vergi sorumlusu sıfatıyla işverenin işçi adına, işçilik maliyetlerini de yükselten, bazı işlemleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. Fakat işveren işlemlerini kayıt dışına taşıyarak işçilik maliyetlerini azaltma şansına ulaşmakta ve bu sebeple kayıt dışı ekonomide ortaya konulan işlemler vergilendirilememiş olmaktadır.[17] Ülkemizde kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranının yüksekliği devlet gelirlerinde kaybın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Kayıt dışı ekonominin konusu içine giren alanlar yasal alanlar olsa bile, genel olarak gelişmesi amaçlanmayan faaliyetler olduğundan kaynakların arzulanmayan sektörlere yol açarak ekonomik verimliliğin düşmesinde sebebiyet vermekte, yarattığı bu sosyal sorunların yanında vergilendirilmeyen bir alan olması sebebiyle de kamu gelirlerine bir katkı sağlanmamaktadır.[18]

2.5. Gelir Ya Da Fayda Elde Etme

Bu kritere göre gerçekleştirilen kayıt dışı ekonomik faaliyet karşılığında bir gelir ya da fayda elde edilmesi gerekmektedir. Oysa komşuya yardım, evde çocuk bakımı, temizlik ve bahçe işleri yapılması gibi faaliyetler karşılığında gelir elde edilmemekle birlikte fayda sağlanmaktadır. Ancak ev hanımının çalışmaya başlamasıyla evde bakıcı istihdam edildiğinde veya çocuk kreşe verildiğinde ailenin ev giderleri artmaktadır. Böylece faaliyet piyasa kavramı çerçevesinde parasal bir hüviyet kazanmaktadır.[19]

---

[17] Halil İbrahim Demir, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2007, s.16.
[18] Ümit Gücenme, "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, Sayı:23, Temmuz 2004, s.23.
[19] Yetim, *a.g.e.*, s.10.

2.6. Ekonomik Sisteme Uygunluk

Bu kriter serbest piyasa ekonomisinin görülmediği, 1990 öncesi Doğu Blok ülkelerinde yaşanan durumu açıklamak için kullanılmıştır. Bu ülkelerde üretim araçlarının mülkiyeti devlete ait olduğundan ve özel sektörden söz edilemediği için, ekonomik faaliyetlerin hepsi kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmiştir. Bu kritere göre Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları öncesi yapılan birçok faaliyet, örneğin ithal sigara alım ve satımı, döviz edinmek ya da dövizle alış-veriş gizli ekonomiye dahil edilirken, günümüzde bu faaliyetler sisteme uygun olduklarından gizli ekonomik faaliyet değildirler.[20]

3. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN FAALİYET GRUPLARI

Kayıt dışı ekonomiyi tanımlamaya çalışan yaklaşımlar, genel olarak dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar; suça ilişkin olanlar, kurallara aykırı olanlar, hane halkı ile ilişkili olanlar ve informel sektörlerdir. Suç sektörü yasadışı üretilen mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, yasadışı uyuşturucu ticareti ve üretimi gibi. Kuralsız sektör, yasal olarak üretilen mal ve hizmetlerin yasal raporlama standartlarından kaçırılması olarak tanımlanabilir. Örneğin, vergi kaçırma gibi. Hane halkı sektörü, hane halkı üretimi olarak tanımlanmaktadır. İnformel sektör ise, avantajlarından yararlanamayan ancak maliyetlerinden kaçabilen ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Örneğin; düzensiz küçük işletmeler gibi.[21]

Kayıt dışı ekonominin içinde yer alan ve birbirinden farklılık gösteren faaliyetleri gelir elde edenler açısından üçe ayırmak mümkündür. Bunlar :[22]

---

[20] Özsoylu, *a.g.e.*, s.12.
[21] H.Matthew Fleming v.d., "The Shadow Economy", *Journal of İnternational Affairs*, Vol:53, No:2, Spring 2000, s.390.
[22] Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul 1995, s.76.

- Yasa Dışı Ekonomi veya Yer altı Ekonomisi
- Yarı Kayıtlı Ekonomi
- Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomidir.

Yukarıda sayılan üç unsurun ortak özelliği; gelir elde edenlerin, elde ettikleri gerçek gelirlerinin bir kısmını veya tamamını kayda geçirmemeleri ve dolayısıyla gelirleri üzerinden ödenmesi gereken vergiyi ödemiyor veya daha az ödüyor olmalarıdır.[23]

Vergi dışı piyasa ekonomisi; hem kayıtlı ve hem de kayıt dışı ekonomide vergi dışı kalan ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetler dolayısıyla devletin uğramış olduğu vergi kaybını ifade etmektedir.[24] Şekil 1'de vergi dışı piyasa ekonomisinin kapsamı gösterilmektedir.

Şekil 1'de de görüldüğü gibi vergileme açısından kayıtlı ekonomiye ilişkin üç farklı sonuç elde edilmektedir. Bunlardan ilki beyan edilen ve vergisi tam olarak ödenen ekonomik faaliyetlerdir. İkincisi eksik beyan edilen ekonomik faaliyetler, üçüncüsü ise tamamen beyan dışında bırakılan ekonomik faaliyetlerdir. Bunlardan 1 ve 2'de gösterilenler piyasa ekonomisinin kayıt dışı ekonomiye neden olan kısımlarıdır. Şekil 1'de kamu ekonomisi altında bulunan kayıt dışı ekonomiye bakıldığında yasal ekonomik faaliyetler ve yasal olmayan ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrıldığı görülür. Saklı ekonomi kısmını oluşturan yasal ekonomik faaliyetler, genellikle evlerde yapılan işlerden oluşur. Bunlardan beyan edilen ve vergisi tam olarak ödenen kısım vergi kaybının içinde yer almadan ekonomiye karışmakta, 3'te gösterilen ödenen kısım ise vergi kaybı kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Şekil 1'de gizli kara ekonomi kısmını oluşturan yasal olmayan ekonomik faaliyetler ise kara para aklanması olarak tekrar ekonomiye girmekte, fakat yasal olmayan faaliyetlerden elde edildiğinden dolayı 4 ve 5'te gösterildiği gibi vergi kaybının unsurlarını oluşturmaktadır.

---

[23] Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:41, 2002, s.33.

[24] Coşkun Can Aktan, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", *http://www.canaktan.org/canaktan_personal /canaktan-arastirmalari/kamu-maliyesi/ aktan-vergi-disi-piyasa-ekonomisi.pdf,* (16.06.2009), s.3-6.

Şekil 1: Vergi Dışı Piyasa Ekonominin Kapsamı

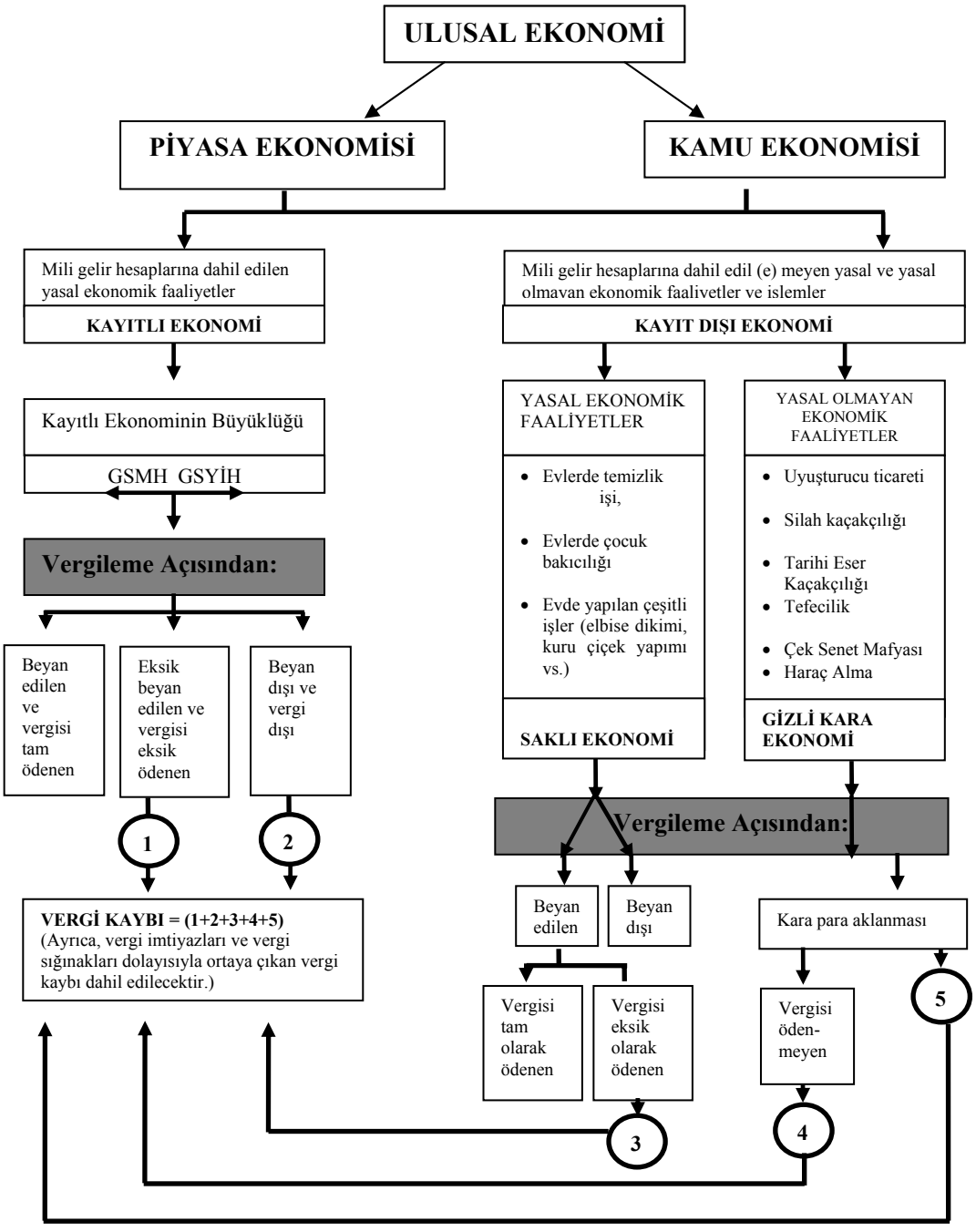

Kaynak: Coşkun Can Aktan, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", *http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/kamu-maliyesi/aktan-vergi-disi-piyasa-ekonomisi.pdf*, (16.06.2009), s.6.

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili sınıflandırmaların farklı ve karmaşık olması nedeniyle, kayıt dışı ekonominin faaliyet gruplarını genel olarak kabul gören ve kullanılan biçimi ile aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz.[25]

- Yasadışı Suç Ekonomisi (İllegal-Criminal)
- Beyan Dışı Ekonomi (Unreported-İrregular)
- Hiç Kayda Girmeyen Ekonomi (Unrecorded-Household)
- Gayri Resmi Ekonomi (İnformel)

3.1. Yasadışı Suç Ekonomisi

Yasadışı ekonomik faaliyetler, adından da anlaşılabileceği gibi, yasaların engellediği ve bu nedenle de milli gelir hesaplarına dahil olmayan faaliyetleri kapsamaktadır. Aslında yasadışı ekonomik faaliyetler birçok ülkenin mali mevzuatı açısından vergi kapsamına alınabilmektedir. Genellikler yasadışı ekonomik faaliyetler denildiğinde akla ilk gelen faaliyet insan, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı olmaktadır. Ancak üretimi yasaklanmış ve etik olmayan bu tür mal ve hizmetlerin kaçakçılığının dışında bugün dünyada; içki, sigara, petrol gibi ülke içinde üretimi yasak olmayan mallarında yoğun biçimde kaçakçılığı yapılmaktadır.[26] Bu tür faaliyetin kayıt dışı tutulmasındaki temel neden, faaliyetin yasalara aykırılık unsuru içermesi veya konusunun suç teşkil etmesidir. Kamunun mali yükler dışındaki müdahalesi, düzenleme ve yasaklamaları veya gelir getiren faaliyetlerin konusunun suç teşkil etmesi, kayıt dışılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.[27]

Yer altı ekonomisi, kara ekonomi, karaborsa ekonomisi vb. kavramlarla da ifade edilebilen bu kayıt dışı ekonomik faaliyetler, iktisadi açıdan ekonomik bir faaliyet türü olmasına rağmen, mevzuata ve ahlaki normlara aykırı faaliyetler olarak

---

[25]Şafak Ertan Çomaklı, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi & Vergisel Kayıtdışılık*, Turhan Kitabevi, Erzurum 2007, s.10.
[26]Sadi Uzunoğlu, *Maliye Politikasının Esnekliğini Yitirmesi ve Kaçakçılık*, *http://sadiuzunoglu.trakya.edu.tr/doc/kacakcilik.pdf*, (22.01.2009), s.1.
[27]Hasan Aykın, "Kayıtdışı Ekonominin Yaygın Olduğu Ortamda Kara Para ile Etkin Mücadele Mümkün mü?", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 183, Mart 2008, s.5.

değerlendirilmektedir. Çünkü; iktisat biliminde herhangi bir faaliyetin ekonomik olabilmesi için insanların herhangi bir ihtiyacına cevap vermesi yeterlidir. Diğer taraftan, bu faaliyetin ahlaka ve yasalara aykırı olması hususu iktisat biliminin konusu değildir.[28] Bu çerçevede gayri meşru ve cezai hükümleri gerektirecek şekilde ele alınan narkotik, fuhuş, tefecilik, kaçakçılık, hırsızlık, karaborsacılık, kadın ticareti vb. faaliyetler kayıt dışı ve yasalara aykırı faaliyetler.

Tablo 1: Yeraltı Ekonomik Faaliyetlerin Taksonomisi

Faaliyet Çeşidi	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Yasal Olmayan Faaliyetler	Çalıntı malların ticareti, uyuşturucu satışı ve imalatı, fuhuş, kumar, kaçakçılık, dolandırıcılık vb.		Çalıntı mal, kaçak mal ve uyuşturucu takası, kişisel kullanım için hırsızlık yapmak.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
Yasal Faaliyetler	Serbest meslekten elde edilen kayıt altına alınmamış gelir, yasal mallar ve hizmetlere ilişkin kayıt altına alınmamış işten elde edilen ücret, maaş ve kazançlar	Çeşitli adlar altında çalışanlara yapılan ancak vergiye tabi tutulmayan ödemeler ve işçi ödemeleri iskontoları.	Yasal mal ve hizmetlerin takası	Bütünüyle kendi işini yapmak ve komşu yardımı

Kaynak: Friedrich Schneider, Robert Klinglmair, *a.g.m.*, s.5; Friedrich Schneider, H.Dominik Enste, *a.g.m.*, s.79.

Tablo 1'de görülebileceği gibi, kayıt dışı ekonomi gerek yasal mal ve hizmetlerin üretiminden, gerekse de parasal veya takas işlemlerinden oluşan kayıt altına alınmamış geliri ve uygun bir biçimde vergi dairelerine bildirildiği takdirde

[28] Murat Yıldırım, "Karaparanın Kayıtdışı Ekonomi İçindeki Yeri ve Karapara Aklamanın Ekonomiye Getirdiği Tehlikeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ocak- Mart 2007, s.555.

vergilendirilecek olan ekonomik faaliyetleri içermektedir. Tabloya baktığımızda kayıt dışı ekonomik faaliyetler, yasal olmayan ve parasal getirici olan (uyuşturucu satışı ve imalatı, kumar vb.) parasal olmayan faaliyetler (kaçak mal ve uyuşturucu takası gibi) ile aslında vergilendirilebilseler kayıtlı ekonomiye geçecek olan, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma ile gerçekleşen yasal faaliyetlerden oluşur. Yasal faaliyetler ise komşu yardımı, yasal mal ve hizmetlerin takası gibi parasal olmayan faaliyetleri, kayıt altına alınmamış işlerden elde edilen ücretler ve işçi ödeme iskontoları gibi vergiden kaçınılarak parasal gelir elde edilen faaliyetleri kapsar.

Yasadışı sektör gayri safi milli hasıla hesaplarına dahil edilmeyen ve kanunlarca üretiminin, dağıtımının ve tüketiminin yasaklandığı her türlü faaliyeti kapsamaktadır. Örneğin, yetkisiz para toplamak, hırsızlık, silah ve nükleer madde ticareti, rüşvet, zimmet, insan ve organ kaçakçılığı, ihaleye fesat karıştırma vb.[29] Bu sektörün faaliyetlerinin hem kayıtdışılık nedeniyle teknik olarak kayıt altına alınması mümkün değildir, hem de üretilen mal ve hizmetlerin milli gelir hesaplarına dahil edilmesinin rasyonel olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. Diğer taraftan yapılan bu faaliyetler ülkelere ve zamana göre de farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, içki tüketimi ile diğer talih oyunları bazı ülkelerde yasadışı olduğundan, suç sektöründe milli gelir hesaplarına dahil edilmemektedir. Oysa birçok ülkede söz konusu bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan rakamlar milli gelir hesaplarında değerlendirilmektedir.[30] Bilindiği üzere, daha önce ülkemizde kumarhane faaliyetleri yasal kabul edilirken, getirilen yeni düzenlemelerle bu faaliyetler suç sektörü kapsamına alınmıştır.

3.2. Beyan Dışı Ekonomi

Bu faaliyet grubu kısmen kayıtdışılık içermekte ve yarı kayıtlı ekonomi olarak adlandırılabilmektedir. Bu ekonomi, yasal düzenlemelerle istisna ve muafiyet tanınan, basit usulde vergilendirilen ve gelirlerinin bir kısmını kanunlara aykırı

[29] Yılmaz Ilgın, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, Devlet Planlama Teşkilatı, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2492, Ankara 1999, s.19.
[30] Çomaklı, *a.g.e.*, s.11.

olarak kayıt dışı tutan sektör olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılabilmektedir.[31] Bu sektöre belge ve kayıt düzenine uymayan ekonomi de denir. Beyan dışı ekonomi, vergi idaresine bildirilmesi gereken toplam gelirin beyan edilmeyen kısmından oluşmaktadır. Beyan edilmeyen bu sektörün tamamlayıcı ölçüsü ise vergi idaresi tarafından toplanması gereken vergi gelirleri ile hali hazırda toplanmış miktar olan vergi gelirleri arasındaki farkı anlatan "vergi boşluğu" kavramıdır.[32] Buna göre vergi düzenlemelerinin dışında tutulan vergi konularının ve kişilerin elde ettikleri gelirler hiçbir şekilde vergilenmemektedir.

Yukarıdaki tanımda kayıt dışı ekonominin kapsamında yer alan beyan dışı ekonomi içine sadece gelir vergisi yasasına göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen gelirler dahil edilmiştir. Yani, beyan dışı ekonomi dar anlamda kullanılmıştır. Bu tanımda yer almayan ve vergi istisna ve muafiyetler kapsamında olduğu için beyan dışı kalan gelirlerle, servet veya harcama vergileriyle ilgili kanunlara göre beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen servet unsurları ve harcamaların ise geniş anlamda beyan dışı ekonomi kapsamında ele alınması uygun olacaktır. Geniş anlamda beyan dışı ekonomi, milli gelirden hareketle hesaplanan vergi matrahı ile beyan edilen matrah arasındaki farkı oluşturur ve böylece ekonomide her ne sebeple olursa olsun beyan dışı kalan tüm gelirleri kapsar. Beyan dışı ekonomik faaliyetlere ilişkin şu örnekler verilebilir:[33]

- Resmi kayıtlara göre herhangi bir işte çalışamayacak olanların gerçekleştirdikleri faaliyetler. Bunlar; emekli maaşı alan emeklilerin, malul aylığı alan sakat işçilerin ve öğrenim kredisi alan öğrencilerin gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir.

---

[31] Çomaklı, *a.g.e.*, s.12.
[32] Şükrü Kızılot, Şafak Ertan Çomaklı, "Vergi Kayıp ve Kaçakları ile Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.118.
[33] Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Yayın No:54, İstanbul 2006, s.28-32.

- Ek iş şeklinde ortaya çıkan faaliyetler. Bunlar; özel ders vermek, evde büro işleri yapmak, bilgisayar ve daktilo ile yazı işleri yapmak, evde çeviri yapmak, evde muhasebe defteri tutmak, evde fason imalat yapmak vb.
- Mal ya da hizmetin takas edilmesi,
- Menkul değerlerde kira bedelinin beyan edilmemesi,
- Faturasız mal veya hizmet alım satımı,
- Kural dışı serbest meslek faaliyeti.

3.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen Ekonomi

Yasalar gereği bazı mükellefler elde ettikleri gelirleri yasal mercilere bildirmek zorunda değildirler. Yapmış oldukları ekonomik faaliyetleri kısıtlayıcı bir hüküm bulunmamakla birlikte vergisel anlamda tamamen kayıt dışıdırlar. Gelirlerin bu şekilde kayıt dışında kalması, gelir elde etmek üzere yapılan faaliyetlerin aslında kendi içlerinde yasal olması demektir. Bu tanımla bu sektöre gayri resmi sektör adı da verilebilir.[34]

Bu tür faaliyetler genel olarak toplumsal yaşayışın istemi doğrultusunda ve sürekli bir işyeri açılmaksızın ortaya çıkan faaliyetler olarak tanımlanabilir. Ekonomik hayatın içindeki aktif bulunan üretim, alım-satım ve hizmet faaliyetlerini gerçekleştiren bu kişiler, hiçbir şekilde ürettiği, aldığı, sattığı, yaptığı faaliyetlerle ilgili resmi belge ve kayıt tutmamaktadırlar. Bu kişiler mükellef kaydı bulunmadan vergi idaresinin bilgisi dışında çalışmaktadırlar.

İnşaat ve tarım işçileri başta olmak üzere kayıtsız çalışan işçiler, küçük çaplı tamir-bakım işleriyle uğraşanlar, canlı hayvan ticareti yapanlar, işportacılar, hamallar, iş takipçileri, boş buldukları yerleri otopark olarak işletenler, jeton ve bilet satanlar, şehir içi nakliyat yapanlar, belirli bir işyeri olmadan küçük çaplı imalar ve ticaret yapanlar, işyeri açmadan genellikle evlerde özel ders verenler, her türlü

[34] Adnan Yalçıncı, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.18.

imalat, satış ve hizmet işlerini evlerde yapanlar, semt pazarlarında sebze ve meyve satanlar bu tür faaliyetlere örnek olarak verilebilir.[35]

3.4. Enformel Ekonomi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin dördüncü grubunu oluşturan ve sosyal ekonomi, yerel ekonomi, hane halkı ekonomisi gibi kavramlarla da adlandırılan enformel faaliyetler, formel olarak kayda geçmeyen ve formel üretim ve değişim süreçlerine sahne olmayan faaliyetlerdir. Bu alanda, piyasa ortamı kullanılmaz ve para mübadelesi hakim değildir. Enformel ekonomik faaliyetler alanında yoğun olarak sermaye kullanılmaz ve genelde prekapitalist dokular hakimdir. Seyyar satıcılık, öztüketim vb. faaliyetler kadar, sokak işportacılığı gibi yasadışı diğer bazı faaliyetlerde enformel ekonomi faaliyet alanı içinde yer almaktadır.[36]

Enformel ekonomi; gerçekleştirilen yasal faaliyetler sonucu elde edilen, ancak hukuki boşluklardan yararlanarak, denetim mekanizmaları ile idari kurumların yetersizliği ve diğer faktörlerin etkisiyle kayıt düzeni ve beyan dışında tutulan vergilendirilmemiş kazançlar ve bu kazançların tekrar ekonomik faaliyetlerde kullanılması sonucu elde edilen vergi dışı gelirlerden oluşan büyüklüklerdir.[37]

Enformel girişimciler resmi olarak kayıtlı değillerdir ancak faaliyette bulunmak için lisans ve izne gereksinim duymazlar, vergi ödemezler, çalıştırdıkları kişilerle ilgili uyulması gereken çalışma koşullarına ilişkin kurallara uymazlar (asgari ücret, ücretli tatil, çalışma saatleri, sosyal güvenlik, emeklilik gibi), üretici ve ticaret erbabı üzerine yasal bağlayıcılığı olan diğer kurumsal düzenlemeler dışında kalmaktadırlar.[38]

---

[35] Aydemir, *a.g.e.*, s.18-19.
[36] İzzettin Önder, "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:23-24, Ekim 2000- Mart 2001, ss.241-253, *http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm*, (06.10.2009), s.1.
[37] Ülker Mavral, *Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara 2001, s.71.
[38] YASED, *Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadelede Uluslararası Yatırımların Rolü*, Akademik İnceleme Yarışması VIII, İstanbul 2008, s.14.

Burs alan öğrencilerin aynı anda çalışmaları, emeklilerin çalışmaları, küçük çocukları çalıştırarak gerçekleştirilen faaliyetler, ikinci iş olarak yapılan faaliyetler vb. enformel ekonominin bu tür faaliyetleri pazar içinde meydana gelir ve para bir araç olarak kullanılarak yapılır. Enformel ekonomik faaliyetlerin bir kısmı pazar içinde cereyan etmez ve dolayısıyla para araç olarak kullanılmaz. Bu faaliyetler "hane halkı ekonomisi" ve "sosyal ekonomi" olarak bilinirler. Hane halkı ekonomisi, ailenin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takası faaliyetlerinden ibarettir. Sosyal ekonomi ise, ihtiyaçların belli bir topluluk içindeki kişiler arasında yardımlaşma suretiyle gidilmesine yönelik faaliyetlerdir.[39] Bu faaliyetler geleneksel olarak GSMH tahminleri dışında tutulmaktadır.

4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

Kayıt dışı işlemlerin ortadan kaldırılabilmesi ve kayıt altına alınabilmesi için; vergi konusuna girsin ya da girmesin, konusu suç teşkil etsin ya da etmesin öncelikle kayıtdışılığın sebepleri, hangi alanlarda olduğu, ileride hangi alanlarda olabileceği araştırılmalı, belirlenmeli ve teşhis edilmelidir.[40] Kayıt dışılığın ortaya çıkmasına yol açan faktörler toplumun tüm kesimleri tarafından belirlenmektedir.[41] Bununla birlikte, kayıtdışılığı ortaya çıkaran en temel sebep kıtlıktır. Faydalarını maksimum düzeyde tutma peşinde koşan ekonomik bireyler, daha çok gelire sahip olarak daha çok tüketim yapma arzularından dolayı, gelirlerini devletle paylaşmak istememektedirler.[42] Oldukça kapsamlı bir olgu olan kayıt dışı ekonominin daha detaylı olarak incelenebilmesi için ekonomik, mali, hukuki, idari, sosyal, psikolojik, siyasal ve çalışma koşulları açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

---

[39] Gülay Akgül Yılmaz, "Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.17.

[40] Süleyman Güçlü, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, s.46.

[41] Özer Özçelik, S.Emre Özcan, "Kayıtdışı Ekonominin Sebepleri, Etkileri, Ölçümü ve Türkiye Örneği", *http://kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=34*, (16.03.2009), s.2-3.

[42] Kildiş, *Kayıtdışı Ekonominin…,* s.184.

Kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olan faktörlerden en önemlileri şu başlıklar altında toplanabilir; vergi yapısının bozuk olması, vergi yükünün artması, vergi erozyonu (artan istisna ve muafiyetler), sosyal güvenlik yapısının bozukluğu, sert regülasyonlar, göçler ile birlikte artan işsizlik, düzensiz kentleşme ve yoksulluk ortamı, erken emeklilik ve işsizlik. Bunun yanında ekonomideki belirsizlik ortamında kayıtdışı faaliyetlerin karlılığı, yüksek enflasyon oranları, çalışma saatlerinin düşüklüğü, katı bürokratik ortam, etkin olmayan denetim yapısı, vergi hukukunda açıklığın ve anlaşılabilirliğin olmaması, gelir dağılımındaki bozukluklarda kayıt dışına yönelişin sebepleri arasındadır.[43] Aşağıda temel başlıklarla bu nedenler açıklanacaktır.

4.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenlerin başında mali ve ekonomik nedenler gelmektedir. Son yıllarda azalma sürecine girmekle birlikte yine de yüksek olarak değerlendirilebilecek enflasyonun hüküm sürdüğü ülkemizde[44] enflasyon nedeniyle ortaya çıkan fiktif karların vergilendirilmesi, elde edilen gelirin enflasyon sonucu artarak yüksek oranlı vergi dilimlerine dahil olması ve yine enflasyon nedeniyle satın alma gücünde meydana gelen aşınmadan dolayı mükellefler elde ettikleri gelirlerinin bir kısmını vergi idaresinden gizleme yoluna gitmektedirler.[45] Bu durum vergi hasılatının azalmasına ve Hazine'nin kamu harcamalarını finanse etmek için borçlanma ya da para basma yoluna gitmesine yol açmakta, bunun sonucu olarak faiz oranları yükselmekte ve sonuçta enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de artarak sürmektedir.

---

[43] Schneider, Enste, *a.g.m.*, s.81-87.

[44] Suphi Aslanoğlu, Seyfi Yıldız, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması", *Hacettepe Üniversitesi Sosyo Ekonomi Dergisi*, Sayı: 2007-2, Temmuz-Aralık 2007, s.131.

[45] Nihat Işık, Mustafa Acar, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003, s.120.

Diğer bir neden ise yüksek işsizlik oranıdır. İşsizlikteki bir artışın kayıtdışılığı artırması da, azaltması da beklenebilir. İşsizlik oranının yüksek olması, kayıt dışı ekonomiye giriş ve çıkışların daha zahmetsiz olması nedeniyle, kayıt dışında çalışmayı teşvik ederek kayıt dışı ekonomiyi büyütebilir. Fakat, işsizlik oranı ekonominin bütünü hakkında bilgi verdiğinden, yüksek ve sürekli artan bir işsizlik oranı, aynı zamanda ekonominin her iki tarafında da işverenlerce sunulan hizmetin azalması anlamına gelecektir. Dolayısıyla yüksek bir işsizlik oranı kayıt dışı ekonominin hacmi üzerinde azaltıcı yönde bir etkiye de neden olabilir.[46]

Ülkelerin uygulamakta olduğu ekonomi politikası, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında etkili olabilecek bir faktördür. Örneğin, müdahaleci ekonomi politikasının uygulandığı bir ekonomide, hükümetlerin uygulamakta olduğu teşvik politikası, kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye geçişe sebep olabilir. Diğer yandan hükümetlerin arzı genişleterek arz talep dengesini sağlamak amaçlı uygulayacağı ortodoks politikalar, örtülü olarak kayıt dışı ekonomiye izin verebilmektedir.[47]

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ekonomik nedenlerden bir diğeri de ekonominin genellikle küçük ve orta boy işletmelerden (KOBİ) oluşmasıdır. Örneğin Türkiye'de, KOBİ'ler toplam istihdamın %45'ini, yatırımların %27'sini gerçekleştirirken, toplam kredilerin yalnızca %3-4'ünü kullanabilmektedir.[48] KOBİ'lerin dış finansman sağlama olanaklarının kısıtlı olması ve risk sermayesi yatırım ortaklığı, KOBİ borsaları, kredi garanti fonu gibi kurumların ülkemizde henüz yeterince yerleşmemiş olması, bu işletmeleri bir oto-finansman yolu da olan daha az vergi ödeme yoluyla faaliyetlerini finanse etmeye itmektedir.[49]

Diğer bir neden de vergilendirmede adalet konusudur. Vergilendirme ilkeleri arasında önemli bir yer tutan adalet ilkesi; kişilerin vergi ödeme güçlerine göre

---

[46] Hakan Çetintaş, Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2003, s.18.
[47] Özçelik, Özcan, *a.g.m.*, s.3.
[48] Aydemir, *a.g.e.*, s.63.
[49] Işık, Acar, *a.g.m.*, s.20.

vergilendirilmesidir.[50] Verginin belli bir kesimden değil toplumun büyük bir kesiminden alınması ve toplumun bütün kesimlerinin mali güçleri ile orantılı olarak vergi yüküne katılmalarını da adalet ilkesi kapsamında değerlendirebiliriz. Kayıt içinde olup vergisini düzenli ödeyen mükellefler yanında kayıt dışı çalışan ve vergi ödemeyen kişilerin mevcut olması vergilendirmede adalet ilkesinden sapılmasının başında yer almaktadır. Kayıt dışı çalışanlar vergi ödemedikleri için maliyetlerini düşürmekte, sattıkları mal ve sundukları hizmetlerde fiyat düşürerek kayıt içindeki mükelleflere karşı ciddi bir avantaj sağlamaktadırlar.[51] Dolayısıyla vergilendirmede adalet ilkesi kapsamında herkesten mali gücüne göre vergi alınan bir sisteme geçilmesi gerekmektedir. Bunun önde gelen şartı da kayıt dışı ekonominin alanını daraltarak, mükellef sayısını artırıp kayıt içi çalışmayı teşvik etmektir.

Mali ve Ekonomik nedenlerden bir diğeri de gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik ve sosyo-kültürel sorunlar da yaratmaktadır. Bu nedenle konuya çok daha geniş bir perspektiften bakılarak gelir dağılımının daha adil hale getirilmesi için öncelikle yatırım, ardından istihdam ve üretim artışının sağlanması gereği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gelir dağılımı türleri arasındaki ilişki de dikkate alınmalıdır. Çünkü, fonksiyonel gelir dağılımı emek aleyhine bozulduğunda sektörel gelir dağılımının aleyhine, bölgesel gelir dağılımının tarım bölgeleri aleyhine, kişisel gelir dağılımının da alt gelir grupları aleyhine değişmesi beklenmektedir.[52] Dolayısıyla, gelir dağılımını daha adil hale getirecek politikaların bu bağlantıları dikkate alması gerekmektedir.

Diğer yandan yoksulluk, mali sistem ve vergi mevzuatının karmaşıklığı, vergi yapısı ve vergi oranlarının çeşitlerinin yüksekliği, vergilendirme ortamının belirsizliği, defter tutma hadleri kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali ve ekonomik diğer nedenler olarak sıralanabilir.

---

[50] Abdurrahman Akdoğan, *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.186.
[51] Yusuf Kıldiş, "Vergilendirmede Adalet İlkesi Açısından Türk Gelir Vergisine Bakış", *Vergi Dünyası*, Sayı: 321, Mayıs 2008, s.126.
[52] Yeşim Kuştepeli, Ümit Halaç, "Türkiye'de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:4, 2004, s.159.

4.2. Hukuki ve İdari Nedenler

Yasaların basit ve açık olmaması ve sık sık değişikliğe uğraması, cezaların caydırıcı olmaması, takip edilemeyen kamu alacakları, hukuki boşluklar, istisna ve muafiyetler, vatandaşların yasalara güveninin azalması, vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, personel yapısı, denetim mekanizmasının etkisiz olması kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran hukuki ve idari nedenler arasında sıralanabilir.

Vergi idaresinin etkin işlemeyişi, vergi tabanının genişletilememesi, vergi adaletinin sağlanamayışı ve vergi oranlarının yüksekliği kayıt dışı ekonomiye sebep olurken; denetimsel eksiklikler ve vergi cezalarının hafifliği de, bir bakıma kayıt dışı ekonominin büyümesini teşvik etmektedir.[53] Toplumdaki vergi yasalarının ve kamu vicdanının vergi kaçırmayı basit ve sıradan bir suç olarak nitelendirmesi ve cezalandırmakta da yetersiz kalması, kayıt dışına çıkışı kolaylaştırmanın yanında, teşvik de etmektedir. Bunun yanı sıra vergilerin ve düzenleyici ve diğer işlemlerin büyük boyutlara ulaştığı ülkelerde de ekonomik faaliyetlerin kayıt dışına yönelmesi kaçınılmazdır.[54]

Türk vergi sisteminde uygulanan muafiyet ve istisnaların oldukça fazla oluşu vergi tabanının genişletilmesini engellemekte ve dolayısıyla kayıt dışı ekonomi için zemin hazırlamaktadır. Vergi mükellefleri, söz konusu istisna ve muafiyetleri aşmamak için kazançlarının bir kısmını gizleyerek beyan etmezler ve kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olurlar. Diğer taraftan, gelir ve kurumlar vergilerinde uygulanan çok sayıda istisna ve muafiyetler vergi sistemini karmaşık hale getirmiştir. Kanunların karmaşıklığı ve bunları açıklayan tebliğler mevzuatı daha da karmaşık hale getirmektedir. Vergi kanunları ve mevzuatının karmaşık olması ve vergi kanunlarında yapılan sık değişiklikler kanunların anlaşılması ve uygulanmasını daha da zorlaştırmış ve dolayısıyla mükellefleri kayıt dışı ekonomiye yöneltmiştir.[55] Vergi kanunlarında çok sık değişiklik yapılması vergilemede açıklık ve kesinlik ilkesini

[53] Özçelik, Özcan, *a.g.m.*, s.4.
[54] YASED, *a.g.e.*, s.69.
[55] Sarılı, *a.g.e.*, s.41.

zedelemektedir. Mükelleflerin vergilendirme konusundaki beklentilerinin başında ne kadar vergiyi ne zaman ödeyeceklerini bilmeleri gelmektedir. Vergi kanunlarında yapılan değişikliğin yanı sıra Bakanlar Kuruluna verilen düzenleme yetkisi de bazen yılda birkaç kez aynı konuda olmak üzere kullanılmaktadır.[56]

Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerden bir diğeri de hamiline yazılı ekonomidir. Hamiline yazılı çekler, senetler, menkul kıymetler gibi ödeme araçlarının sahibinin ve/veya zilyedinin tespiti olanaksız olduğundan, bunların geliri ya da kullanıldığı işlemler sonucu elde edilen gelirin beyan dışı bırakılma imkanı ortaya çıkmaktadır.[57]

Vergi afları, vergi yasalarına aykırı davranan mükelleflere cezalarda indirim ve/veya cezaları tümüyle kaldırma ve vergi borcunu ödemede kolaylıklar sağlama yoluyla mükellefleri vergisel uyuma davet etmedir. Değişik nedenlerle vergi yasalarına bir kez aykırı davranan mükellefler, o ana kadar kendilerini bu tür fiillere girmekten alıkoymayı amaçlayan ceza sisteminin baskısı altında kalacaklardır. Asıl amacı caydırıcılık olan vergi ceza sistemi, işlenen vergi suçunun gizlenmesine neden olmaktadır. Özellikle faydalananların ödeyecekleri vergi, aslında da azalmayı içeren aflar, dürüst mükelleflerde haksızlık yapıldığı duygusunun daha fazla artmasına neden olurlar. Affın yarattığı haksızlık duygusu önceden uyumu tam olan mükelleflerin bir kısmında davranış değişikliğine neden olabilir. Vergi aflarına sıkça başvurulan ülkelerde affın bu ters etkisi büyük olasılıkla daha yüksektir.[58] Yeni af beklentisi ile mükellefler uyum düzeylerini azaltabilirler.

Bireylerin vergi uyum süreçlerini etkileyen önemli bir faktör de cezai müeyyidelerdir. Yapılan bazı çalışmalarda vergi uyumu ile denetim oranları ve cezai müeyyideler gibi faktörler arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bazı araştırma sonuçları %1'den daha düşük denetim oranları ve daha düşük sıklıkla uygulanan

---

[56] Sıvacı, *a.g.m.*, s.53.
[57] Suphi Aslanoğlu, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:39, Temmuz 2008, s.201.
[58] Fatih Savaşan, "Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye'de Vergi Aflarından Kimler Faydalanıyor?", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, 2006/2, s.151-153.

cezai müeyyidelerin vergiye yönelik gönüllü uyum oranlarını arttırdığını ortaya koymaktadır. Genel kanı ve büyük oranda çalışmalar ise vergi cezaları ve oranlarının arttırılmasının vergi kaçakçılığını düşüreceği, bu nedenle riskten kaçınan vergi mükelleflerinin vergi kaçırmaya daha az eğilimli olacağını öne sürmektedir.[59]

İdari yapılanmada öteden beri var olan bürokrasinin karmaşıklığı, çok başlılıktan kaynaklanan denetim yetersizliği ve birimler arası eşgüdüm eksikliği gibi olumsuzluklar, kayıt dışı çalışanların tespitini ve kayıt altına alınmasını güçleştirmektedir.[60] Adil bir vergi sistemine sahip olma ve vergi denetimlerine verilen önem kadar, kamu harcamalarının yapılmasında gerekli dikkat ve özenin gösterilmesi de son derece önemlidir. Mükelleflerde toplanan vergilerin iyi değerlendirilmediği inancının yaygın olduğu ülkelerde vergi kaçırma olaylarına daha sık rastlanmaktadır.[61]

4.3. Sosyal ve Psikolojik Nedenler

Mükellefleri kayıt dışına iten sosyal nedenler, toplumsal değer yargıları, vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler olarak sıralanabilir. Kayıt dışı ile mücadele ve kayıt dışını önlemede toplumsal değer yargıları büyük önem taşımaktadır.[62] Kayıt dışının doğmasını ve büyümesini engelleyen en önemli faktörlerden biri "peer pressue" olarak adlandırılan çevre baskısıdır. Bu çevre baskısının oluşabilmesi için toplumun ahlaki değerlerinin kayıt dışını dışlaması ve bu dışlamanın da toplumsal bir norm haline gelmesi şarttır. Böyle bir toplumda çevre baskısı kendinden dengeleyici bir rol oynayacak ve kayıt dışının büyümesini engelleyecektir. Buna karşılık bu tip bir toplumsal normun oluşturulamadığı

[59] Nuri Ömürbek v.d., "Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları", *Maliye Dergisi*, Sayı:153, Temmuz-Aralık 2007, s.115.
[60] Sıvacı, *a.g.m.*, s.54.
[61] Nurettin Bilici, *Vergi Hukuku, Genel Hükümler Türk Vergi Sistemi*, Güncelleştirilmiş Yirminci Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008, s.82.
[62] GİB, *Kayıt Dışı…,* s.29.

ülkelerde bu kez tam tersine kayıt dışını artıran bir süreç söz konusudur. Bu tip durumlarda kayıt dışı adeta kendi başına bir norm haline gelmektedir.[63]

Mükelleflerin vergiye yönelik tutumlarını etkileyen bireysel etmenlerden biri de mükelleflerin sahip olduğu vergi ahlakıdır. En genel haliyle vergi ahlakı mükelleflerin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tavır olarak tanımlanabilir. Vergi ahlakı konusunda diğer bir tanım Seyidoğlu tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre vergi ahlakı, "Gelir kazananların vergilerini yasalara uygun ölçü ve zamanda ödemeleri konusundaki tutum, davranış, inanç ve değer yargılarıdır."[64]

Vergi ahlakı, yükümlülerin vergilerini tam olarak ödemeleri anlamında kullanılmaktadır. Vergiye karşı davranışların oluşmasında vergi ahlakı genel ahlaktan ayrı olarak değerlendirilip anlam yüklenen bir kavram olmaktadır. Burada vergi ahlakının genel ahlaktan çok farklı olduğunu görebiliriz. Genel ahlakın çok yüksek olduğu bireyde, vergi ahlakı çok düşük olabilmektedir. Kişi bunu bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Devletin sahip olduğu vergi mevzuatı adil bir vergi oluşturmaktan uzak ve yükümlüleri ağır yükler altına sokuyorsa, vergi ahlakı açısından zafiyetlere yol açmış olur. [65] Vergi ahlakı vergiye gönüllü uyum ile olan pozitif ilişkisinin yanı sıra, yapılan araştırmalara göre kayıt dışı ekonomi ile negatif bir ilişki içindedir.

Kişileri tasarrufa ya da vergi ödememeye iten sebepler tüketicilerin eğitim ve davranışları ile ilgili olan subjektif sebepler, kişisel sebepler dışında dışsal faktörler olan objektif sebepler olarak ikiye ayrılır. Subjektif sebepler; daha iyi yaşama isteği, geleceğe yönelik belirsizliklere karşı ihtiyat ayrılması, kamu hizmetlerinin yetersizliği olarak sıralanabilir. Vergi ödemeye olan direnci artıran subjektif sebeplerin kayıt dışı ekonomiyi etkilemekte önemli paya sahip olduğu bilinmekle

---

[63]Sinan Ülgen, Ulaş Öztürk, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Serüveni*, Deloitte, Şubat 2007, *http://www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/turkey-tr_ceo_kayitdisi_ekonomi_0702007.pdf,* (02.03. 2009), s.13.

[64] Gelir İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*, Yayın No:51, Kasım 2007, s.24.

[65]Cuma Çataloluk, "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20, 2008, s.218.

birlikte asıl kıstas kişilerin reel gelirleridir. Burada geliri etkileyen tüm faktörler objektif sebepler içinde yer almaktadır. Kişilerin vergi öncesi gelirleri vergi ödeme gücünü birinci derecede etkileyen objektif faktördür. Mükelleflerin gerçek anlamda vergi ödeme gücü olmadığı halde vergi yükümlüsü olması esasen yasal eksiklik anlamında değerlendirilmelidir. Bu faaliyetler kayıt altında yapılsalar dahi vergi gelirlerinin artırılmasına etkili olmayacak faaliyetlerdir.[66]

Sık çıkan vergi afları da yükümlülerin vergi ödeme gayretlerini azaltmaktadır. Zamanında vergisini ödeyenleri mağdur durumda bırakan vergi afları vergi adaletini ortadan kaldırmaktadır. Vergi ödeme bilinci ve alışkanlığı zedelenmektedir. Vergi afları vergi ödeyenler aleyhine rekabet üstünlüğü sağlayarak kayıtlı ekonomiyi zor durumda bırakıp, kayıtsız ekonomiyi özendirmektedir.[67] Vergi aflarının sık sık yapılması ve devamlı surette gündemde tutulması adaletsiz vergi yapısının daha da güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum aynı zamanda vergisel ödevlerini tam olarak ve zamanında yerine getirenlerin haklı tepkilerine neden olmaktadır.[68] Türkiye'de vergi tabanının darlığı ve kayıt dışı işlemlerin yaygınlığı nedeniyle gerçek matrahlar üzerinden vergi ödeyenler sınırlı kalmış, sistem vergiyi ödeyenler üzerine ağır yükler getirirken, vergi ödemeyenler için ise ülkeyi adeta vergi cenneti haline getirmiş bulunmaktadır.[69]

Mükellefler vergiye yönelik tutumlarını belirlerken, diğer mükelleflerin tutumlarını da göz önünde bulundururlar. Mali yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren mükellefler, yasalara uygun davranmayıp eksik vergi ödeyen ve bunun sonucunda hiçbir yaptırıma maruz kalmayan mükellefleri gördükçe, haksızlığa uğradıkları hissine kapılabilirler. Bu durumda mükellefler ödedikleri vergi yükünü

---

[66] İsmail Çiloğlu, "Kayıtdışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi", *Hazine Dergisi*, Sayı:11, Temmuz 1998, s.71-72.

[67]Güneş Çetin, "Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi", Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, 2007, s.178.

[68]*Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, http://www.ekocerceve.com/img/haberler/KaytdEkonominin Sebepleri.pdf,* (22.01.2009), s.97.

[69] Necati Perçin, "Vergi Sistemi-Vergi Yükü ve Kayıt Dışılık", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:70, Ocak-Şubat-Mart 2005, s.46.

daha ağır olarak hissetmekte ve vergiye yönelik tutumlarını olumsuza doğru yönlendirmektedirler.[70]

4.4. Siyasal Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye neden olan siyasal nedenler merkeziyetçilik, siyasal istikrarsızlık, bürokratizm, siyasal yozlaşmaların yaygın olması, vergi yasalarının çok sık değişmesi, çıkar gruplarına sağlanan imtiyazlar, devlete olan güven eksikliği vs. olarak sıralanabilir. Var olan güven eksikliği nedeniyle vatandaşların kafalarında vergi gelirlerinin hükümetler tarafından ne şekilde kullanıldığında dair soru işaretleri bulunmaktadır. Ödenen vergilerin vatandaşlara kamusal hizmet olarak dönmediği düşüncesinin baskın olması sonucunda vergi kaçırmak, devlete ödendiği takdirde atıl olacak bir paranın vatandaşın kendi cebinde kalması olarak algılanmaktadır.[71]

Ülkemiz açısından kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden önemli ve üzerinde durulması gereken bir etkende kayıtlı faaliyetlerle ilgili bürokrasi ve kayıt maliyetlerinin yüksek olmasıdır. İşyerleri ve çalışanlarla ilgili olarak o kadar çok formalite bulunmaktadır ki, adeta sistem kayıtlı ekonomiyi engellemek için kurulmuştur. Bu formalitelerle uğraşmak ve bunlar için işletme sermayesine yakın masraf ödemektense, kayıtsız faaliyet göstermek daha ucuz ve kolay olmaktadır.[72]

Bürokrasi genellikle olumsuzlukları çağrıştıran sözcük olarak belleklerimizde yer almaktadır. Özellikle sade vatandaşın, yasaların zorunlu kıldığı işlemlerini resmi dairelerde izlerken karşılaştığı güçlükler Türkiye'de bürokrasiye olan güveni sarsmıştır. Ancak kayıt dışı ekonominin daha fazla büyümemesinin temel bir nedeni de bürokrasidir. Örneğin; açılacak bir işyeri için birden fazla resmi daire veya meslek odalarıyla muhatap olunması, bir anlamda işvereni vergi dairesine kayıt yaptırmaya

---

[70] Doğan Şenyüz, *Türk Vergi Sistemi*, Son Değişiklikler Dahil Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 13.Baskı, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara 2007, s.128.
[71] Ülgen, Öztürk, *a.g.e.*, s.13.
[72] Sebahattin Benlikol, Muhsin Akgür, *Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Faaliyetlerin Kontrolü ve Denetimi*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2002/14, İstanbul 2002, s.33.

zorlamaktadır. Bu da en azından işverenin tümüyle kayıt dışı üretim yapmasını büyük ölçüde engellemektedir.[73]

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarının artmasının diğer bir nedeni de siyasi yapıdır. Gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde, devletin vatandaşı denetlemesinin yanında, vatandaşta devleti denetleme hakkında ve yetkisine sahiptir. Türkiye'deki demokrasi anlayışına göre ise, kanunlara tabi olanlar ve bu kanunu uygulayanlar, kanunların oluşumuna katılamamakta ve ayrıca vatandaşlar da devleti denetleme hakkına sahip olamamaktadırlar.[74] Vatandaşlar ise tepkilerini kayıt dışı faaliyetlere kayarak ortaya koymaktadır. Devletin toplum içinde saygınlığını yitirmesi sonucu devlete bağlılığın azalması ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörüyle karşılanmasına neden olarak, kayıt dışı ekonominin gelişmesine yol açmaktadır.[75]

Mükelleflerin kayıp ve kaçaklar konusunda davranışlarını etkileyen en önemli belirleyicilerden birisi de siyasal iktidarların tutumlarıdır. Ülkemizde siyasal iktidarlar, genellikle baskı gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar alarak, oy toplama uğruna vergilendirmekten vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlere yükleyebilmektedirler. Bundan başka siyasal partilerin vergileme konusunda değişik görüşleri, birbirinden zıt projeleri bulunduğundan, politik bir istikrarın bulunmadığı ülkemizde her seçim döneminde mükelleflerin beklentileri başlamaktadır. Her şeye yeniden başlanacak edası ile çıkarılan "vergi paketi" projelerinin çokluğu, ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini uyandırdığından, yükümlüler kendi kararlarıyla çıkarlarını korumaya yönelmektedirler. [76]

---

[73] Kemal Kılıçdaroğlu, *Kayıtdışı Ekonomi ve Bürokraside Yeniden Yapılanma Gereği*, TÜRMOB Yayınları, Yayın No:33, Ankara 1997, s.39-40.
[74] Sarılı, *a.g.m.*, s.42.
[75] Toptaş, *a.g.e.*, s.50.
[76] Kildiş, *Kayıt Dışı Ekonominin…*, s.11.

4.5. Küreselleşme ve Ekonomik Rekabet

Küreselleşme 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlayan, 1990'lı yıllar itibariyle tüm dünyayı etkisi altına alan; uluslararası mal ve hizmet ticaretinin artması, doğrudan yabancı yatırım ve kısa dönemli sermaye hareketlerinin serbest olması, çok uluslu işletmeleri oynadıkları rolün değişmesi, üretim ağlarının uluslararası çapta yeniden organizasyonu, teknolojik yeniliklerin ve özellikle bilgi teknolojisinin hız kazanması ile yaygınlaşması sonucunda dünya ekonomisinin bütünleşme süreci olarak tanımlanabilir.

Küreselleşme ile sermayenin serbest dolaşımına engel olan diğer sınırlandırılmaların da kaldırılması, ekonomik kalkınmayı teşvik etmektedir. Fakat aynı zamanda bu gelişmeler vergi kaçırma ve vergiden kaçınma imkanlarını artırmakta ve vergi gelirlerinde önemli ölçüde kayıplara neden olmaktadır.[77] Diğer taraftan küreselleşme süreci dünya genelinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomiyi artırma eğilimindedir. Küreselleşmenin doğurduğu rekabet ile baş etmekte zorlanan şirketler, çözüm olarak kayıt dışı faaliyetlere yönelebilmektedirler.[78]

Küreselleşmenin bütün ülkeler açısından yararları kadar zararları da olduğu, ancak kaçınılmaz bir olgu olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Küreselleşmenin, vergileme alanındaki önemli yansımalarından bir tanesi zararlı vergi rekabeti kavramı ve konuya ilişkin tartışmalarda kendini göstermektedir. Sermaye hareketlerindeki serbestleşme ve artan teknolojik imkanlar, vergi otoriteleri açısından bir yandan vergi imkanları oluştururken, diğer yandan ciddi problemleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle finansal işlemleri ülkelerine çekebilmenin oluşturduğu cazibe, ülkeleri bu konuda bir rekabete itmekte ve bu rekabet bazı durumlarda uluslararası vergi tabanlarında erozyona sebebiyet verebilmektedir.[79]

---

[77]Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, *Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT:2734, ÖİK: 685, Ankara 2007, s.40.
[78]Ata Diliçıkık, "Basel II Standartları, Kobilere Etkileri ve Kayıtdışı Ekonomi", *Vergi Dünyası*, Sayı:317, Ocak 2008, s.31.
[79]Meriç , Günay, *a.g.m.*, s.315.

Nitekim zararlı vergi rekabeti kavramında yapılan tartışmaların arka planda vergilemeye ilişkin avantajlar sağlamak, uluslararası yatırım kararlarının çarpıtılması ve bunun sonucunda da diğer ülke veri tabanlarının erozyona uğratılmasının yattığı kabul edilmektedir.

Sonuçta küreselleşme, yeni teknolojilere kolay erişebilen ve yeni pazarlara çabuk girebilen, modern ekonominin gereksinimlerine hızla uyum sağlayabilen ekonomiler için kayıt dışılığı azaltan bir faktördür. Modern ekonominin ihtiyaçlarına cevap veremeyen ve bu hızlı değişime ayak uyduramayan ülkelerdeki işletmeler için ise küreselleşme aksine kayıt dışılığı büyüten bir faktör olabilmektedir.[80]

5. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖLÇÜLMESİ VE KULLANILAN YÖNTEMLER

Kayıt dışılık tüm ekonomiler için bir tehdit unsurudur. Ancak; kayıt dışı ekonomi ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile doğrudan ilgili bir olgudur. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek boyutlara ulaşan önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. [81] Kayıt altına alınamayan faaliyetler; ekonomik, politik, kültürel ve diğer faktörlerin etkileşimleri sonucunda ortaya çıkmakta ve bu faaliyetler ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin boyutlarının saptanması aşamasında ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntem belirlemek durumundadırlar.

Kayıt dışı ekonominin tahmini çeşitli yöntemlerle yapılan fakat gerçek oranlara tam anlamıyla ulaşılamayan, kayıt altına alınmamış ya da alınamayan tüm işlemleri kapsamaktadır. Aynı döneme ilişkin yapılan kayıt dışı ekonomi tahminlerinde bile farklı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu farklılıkların temel nedeni

[80]TÜSİAD, *Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme, AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri*, Büyüme Stratejileri Dizisi No:8, Yayın No: TÜSİDA-T/2007-01/428, Aralık 2006, s.76.
[81]Ramazan Kılıç, Özer Özçelik, "Küresel Bir Sorun: Kayıtdışı Ekonomi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:16, Aralık 2006, s.339.

ölçme yöntemlerindeki bakış açılarıdır, başka bir deyişle tüm yöntemler belli eksiklikleri barındırmaktadır. Ekonomi içerisinde bazı varsayımlara dayanılarak yapılan kayıt dışı ekonominin tahmininin zorluğu, kapsamının geniş olmasından kaynaklanmaktadır.[82]

Kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde kullanılan yöntemler doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemler ve karma yöntemler olarak üç şekilde incelenebilir. Aşağıda bu yöntemler açıklanacaktır.

5.1. Doğrudan (Mikro) Ölçüm Yöntemleri

Doğrudan ölçüm yöntemleri, ulusal düzeydeki anket verilerine dayalı olarak, kayıt dışı ekonominin tamamının veya alt sektörlerinin belli bir zamandaki büyüklüğünü tahmin etmeye yöneliktirler. Mikro ekonomik verilere dayalı oldukları için mikro ölçme yöntemleri olarak ta adlandırılabilirler. Bu yöntemler genellikle kayıt dışı ekonomide üretici ve/veya tüketici olarak faaliyette bulunma olasılığı olan bireylerle kurulan ilişkiler veya gözlemlere, bazen de yapılan denetimlere dayalı olmaktadır.[83] Doğrudan ölçme yöntemlerini anket yöntemleri ve vergi kayıtlarına dayanan yöntemler olarak ikiye ayrılmaktadır.

5.1.1. Anket Yöntemleri

Doğrudan ölçme yöntemlerinde kullanılan anket uygulamaları hane halkı anketleri, işyeri anketleri, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri ve diğer anketlerden oluşmaktadır.[84]

---

[82]Murat Şeker, "Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Türkiye Örneği II", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Cilt:21, Sayı: 218, Haziran 2006, s.106.
[83] Yılmaz, *a.g.e.*, s.117-118.
[84]Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyon Raporu*, DPT: 2603, ÖİK: 614, Ankara 2001, s.9.

Hane halkı anketleri, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin alıcıları ve bazen de üreticileri olarak hane halklarına uygulanan anketlerdir.

İşyeri anketleri, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üreticileri ve alıcıları olarak işyerlerine uygulanan anketlerdir.

Zaman kullanım anketleri, açık veya saklı ekonomik faaliyetlerde bulunanların, bu faaliyetlerde harcadıkları zaman araştırılmaktadır. Ayrıca, daha sonra yapılan araştırmalarla, bu faaliyetlere ilişkin parasal değerler de bulunabilmektedir.

Vergi anketleri, vergi kaçağı olan hane ve işyerlerini belirlemeye yönelik anketler olup, burada vergi kaçağı olan gelir tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Diğer anketler, yukarıdakilerin dışında hanede, işyerlerinde ve kamuda uygulanan anketlerdir.

Birçok ekonomik istatistiklerde kullanılan anketlerin düzenlenme biçimi başlı başına doğru sonuç almayı etkilediği gibi, özellikle kayıt dışı ekonomik faaliyetler gündeme geldiğinde, bu faaliyetlerin kendirleri yasadışı olmadığı halde en azından beyan edilmeyip vergi kaçırıldığı için, ankete katılanlar ya yanıt vermemekte ya da doğru olmayan yanıtlar verebilmektedirler. Ayrıca bu yöntemle ancak nokta tahmini yapılabilmekte, yıllar itibariyle sistematik bir tahmin yapmak mümkün olmamaktadır.[85]

5.1.2. Vergi Kayıtlarına Dayanan Yöntemler

Doğrudan ölçme yöntemlerinden vergi kayıtlarına dayanılarak yapılan bu ikinci yaklaşımda ise belirli bir dönemde maliye teşkilatı tarafından yapılan vergi

[85]Abuzer Pınar, *Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı; Türkiye için İller Bazında Bir Tahmin*, Ankara Üniversitesi SBF GETA Tartışma Metinleri, No:37, December 2001, *http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/tm/SBF_WP_37.pdf*, (10.03.2009), s.5.

inceleme ve denetleme sonuçlarına göre bulunacak matrah farklarından hareketle kısmen ya da tamamen vergi idaresinin bilgisi dışında bırakılmış gelirler tahmin edilmeye çalışılmaktadır.[86] Diğer bir ifade ile beyan edilen gelir ile milli gelir hesaplarında bulunan gelir karşılaştırılmaktadır.

Vergi incelemeleri yoluyla mükelleflerin beyan etmediği gelirler tespit edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Çağdaş vergi sistemlerinin en önemli özelliği mükelleflerin vergiye tabi gelirlerini vergi idarelerine kendilerinin beyan etmeleridir. Bazen mükellefler bilerek veya bilmeyerek kazançlarını olduğundan daha az beyan ederler. Vergi incelemeleri yoluyla mükelleflerin beyan ettikleri kazançlar incelenir, eksiklik varsa matrah farkları bulunur.[87] Bulunan matrah farkının incelenen matraha oranıyla kayıt dışı ekonomi tahmin edilebilmektedir. Bu yöntemle hesaplanan kayıt dışı ekonomi diğer yöntemlere göre genelde daha yüksek çıkmaktadır. Bunun nedeni ise bulunan matrah farklılıklarına rağmen, mükellefleri yargı yoluyla bu sorumlulukların dışında kalabilmeleridir.[88] Bu yöntemde yargılama süreçlerinin sonuçları dikkate alınmamaktadır.

Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomi yerine vergilendirilmeyen ekonominin büyülüğünün tahmin edilmesidir. Bazı faaliyetlerin vergilendirilmediği halde milli gelir büyüklüğü içinde yer alması, kayıt dışı ekonominin vergilendirilmeyen ekonomiden daha büyük olduğunu gösterir.[89] Bu yöntemin dört dörtlük uygulanması da mümkün değildir. Çünkü zaten kayıt dışı ekonominin nedenlerinden birisi vergi denetimlerinin yetersiz olmasıdır. Bu da göstermektedir ki matrah farklarını bulmak, ancak tahminle gerçekleşebilir. Aksi durumda bütün matrah belirlenecek ve vergisel anlamda kayıt dışı ekonomi ortadan kalkacaktır. Oysa gerçekte durum böyle değildir.[90] Dolayısıyla bu yöntemle kayıt dışı ekonominin boyutunun doğru olarak hesaplanması mümkün değildir.

---

[86] Ufuk Bakkal, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınları, Yayın No:97, İstanbul 2007, s.112-113.
[87] Sarılı, *a.g.m.* s.36.
[88] Şeker, *a.g.m.,* s.103-105.
[89] Sarılı, *a.g.m.*, s.36.
[90] Bakkal, *a.g.e.*, s.112-113.

Her iki yönteminde en büyük dezavantajı (anketler ve vergi kayıtları) kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin sınırlı tahminlerde bulunabilmesidir. Hepsinden önemlisi bu yöntemlerin bütün kayıt dışı faaliyetleri kapsaması mümkün değildir. Ayrıca her iki yöntemde kayıt dışı ekonominin uzun dönemdeki gelişimi ve büyümesine ilişkin bir tahminde bulunamaz. Bununla birlikte doğrudan ölçme yöntemlerinin dikkate değer en büyük avantajı kayıt dışı ekonomide çalışanların kompozisyonu, yapısı ve kayıt dışı ekonomi hakkında detaylı bilgi sunabilmesidir.[91] Sunulan bu bilgilerin kesin bir bilgi olmadığı unutulmamalıdır.

Doğrudan ölçme yöntemlerinde kullanılan örneklemenin kitlenin yapısını istatistiki anlamda tam olarak temsil etmediği durumda sistematik bir hata ortaya çıkmaktadır. Vergi denetimleri sonucunda bulunan matrah farklarından kayıt dışı ekonomi tahminleri yapılmaktadır. Ancak, gerçek dağılımı yansıtmayacak şekilde seçilen mükelleflerin beyan ettikleri vergiyle, incelemeye alınan beyannameler arasındaki farklılıklar gerçek anlamda vergi kayıplarını göstermektedir.[92]

5.2. Dolaylı (Makro) Ölçüm Yöntemleri

Dolaylı ölçüm yöntemleri, kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek bakımından makro ekonomik göstergeleri kullandıkları için, makro ölçüm yöntemleri denilmektedir. Bu yöntemler ile belli bir ülkede belli zaman süresi içinde belli ekonomik göstergelerin seyrinden hareketle kayıt dışı ekonominin hacmi tahmin edilmeye çalışılır. Makro göstergelerden hareket ettikleri için dolaylı olduğu kabul edilen çok sayıda yöntem geliştirilmiştir. Her yöntemin esas aldığı ve izlediği göstergeler birbirinden farklıdır.[93] Doğrudan yöntemlerle daha çok sınırlı bir alandaki kayıt dışılık yerinde ölçüm ve buradan hareketle makro düzeydeki kayıt dışılık tespit edilmeye çalışılırken, dolaylı yöntemlerle daha çok doğrudan kayıt dışı

---

[91]Bruno S. Frey, Friedrich Schneider, "Informal and Underground Economy", *İntarnetional Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Elsevier Science Publishin Company, Amsterdam 2000, *http://fkoening.com/diplom/3041-MT-2.pdf*, (04.10.2009), s.3.
[92]Metin Ercan, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Comart Uluslar arası Organizasyon ve Tanıtım Hizmetleri Yayını, Ankara 2006, s.11.
[93] Yılmaz, *a.g.e.*, s.121.

GSMH, kayıt dışı toplam istihdam, beyan dışı gelir gibi makro büyüklükler tahmin edilmeye çalışılır.[94] Doğrudan bilgi almanın zorluğu nedeniyle kayıt dışı ekonominin tahmininde daha çok dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

- Gayri Safi Milli Hasıla Yöntemi
- İstihdam Yöntemi
- Parasal Ölçme Yöntemleri
    - Sabit Oran Yaklaşımı
    - İşlem Hacmi Yaklaşımı
    - Ekonometrik yaklaşım
- Elektrik Tüketimi (Fiziksel Girdi) Yöntemi
- MIMIC Model Yöntemi

5.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla Yöntemi

Bilindiği gibi genel bir ekonomide GSMH üç yöntem ile hesaplanmaktadır. Bunlar üretim, harcama ve gelir yöntemleridir. Teorik olarak muhasebe sisteminde bu üç metot aynı sonucu vermelidir. Ancak ekonomide kayıt dışı sektörün bulunması halinde bu üç hesaplama arasında farlılıklar ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin varlığı durumunda gelir ve üretim yöntemlerinin sonuçları daha düşük, harcama yöntemiyle çıkan sonucun ise daha yüksek olması beklenmektedir. İşte GSMH yaklaşımının temelinde harcama yöntemiyle hesaplanmış GSMH ile üretim yöntemiyle hesaplanmış GSMH arasındaki farkın ölçülerek, bu farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bir gösterge olarak kullanılması yatmaktadır. [95]

---

[94] Yımaz Ilgın, "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayı, Ankara 2002, s.147.

[95] Toptaş, *a.g.e.*, s.12; Ercan Baldemir v.d., "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin MIMIC Model İle Tahminlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 2005, s.6.

Kayıt dışı ekonomi alanında faaliyet gösterenlerin gelirlerini gizleyebilecekleri ancak harcamaları için böyle bir olanağa sahip olmadıkları şeklindeki gerçekçi bir varsayıma dayanan bu yaklaşım, gelir ve harcama yöntemlerine göre hesaplanan milli gelir rakamları arasındaki farklılığın, ölçüm hataları nedeniyle de ortaya çıkabileceği ya da kayıt dışı ekonomi ile ilgili olmayan nedenlerden kaynaklanabileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Harcama ve gelir kalemlerinden her biri hatasız bir şekilde ölçülmüş olsa, bu yöntemle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü doğru tahmin edilebilecektir. Oysa çoğu kez durum farklıdır ve iki yönteme göre hesaplanan milli gelir rakamları arasındaki fark kayıt dışı ekonomiyi ifade ettiği gibi, milli gelir rakamlarındaki hata ve ihmalleri de yansıtabilmektedir.[96]

Bu yöntemin en önemli sakıncalarından biri, GSMH hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın kullanılan ara değerlerin kesin rakamlar olmaması ve resmi istatistiklerde harcama ve üretim yolu kullanılarak hesaplanan GSMH rakamlarının her zaman birbirine eşit olmasının rakamlarla oynandığı imajını uyandırmasıdır. Ayrıca, gayri meşru elde edilen bir gelir harcanmayıp döviz, altın gibi tasarruf araçlarına yatırılıyor veya yurt dışına transfer ediliyorsa kayıt dışı ekonomi tahminleri düşük seviyede kalacaktır.[97] GSMH yaklaşımı ile hesaplanan kayıt dışı ekonominin büyüklüğü genellikle diğer yaklaşımlara göre hesaplananlardan düşük çıkmaktadır.

5.2.2. İstihdam Yöntemi

1980'li yıllarda İtalya, iş gücü piyasasını analiz ederek kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır. Bunun sebebi, ülkenin sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme hızını yakalamasına rağmen, işsizlik rakamlarının halen yüksek oranlarda

[96] Schneider, Enste, *a.g.m.*, s.93.
[97] Özsoylu, *a.g.e.*, s.28; Gülsüm Akalın, Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 2007, s.75.

seyretmesidir.[98] Bu yüzden söz konusu yaklaşıma İtalyan yaklaşımı da denilmektedir.

İstihdam yaklaşımına göre nüfusun sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir. Bu yöntemde, toplam işgücüne katılımın sabit olduğu varsayımıyla, resmi (kayıtlı) ekonomide işgücüne katılımdaki bir artışın, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden bir artışın işareti olduğu öne sürülmektedir.[99] Bu çerçevede ekonomide kayıt dışı faaliyetler olmadığı varsayımı altında, sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa olan oranının zaman içinde benzer gelişimlerinin olması beklenmektedir. Buna karşın, istihdamda kayıt dışılığın söz konusu olduğu durumlarda ise, sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli bir düzeyde kalırken; istihdamın toplam nüfusa oranı gerilemektedir.[100]

Parasal ölçüm yöntemlerinin varsayımları birçok eleştiri aldığından ulaştıkları sonuçlara duyulan güven sarsılmış ve kayıt dışı ekonominin ölçümünde farklı yöntem arayışlarına girilmiştir. Bu yöntemde sivil işgücünün ve istihdamın toplam nüfusa oranlarının zaman içindeki gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İşgücünün toplam nüfusa oranı değişmezken, istihdamın toplam nüfusa oranı değişiyorsa, bu toplam istihdam içinde kayıt dışı istihdamın payının arttığı şeklinde yorumlanır. Bu durum yüksek ücretli işçinin gelirinin beyan edilmediği, dolayısı ile vergisinin de ödenmediği kayıt dışı alanlarda bulunduğunu ve çalışanların bunu tercih ettiklerini göstermektedir.[101]

Emek arzının toplam nüfusa oranı aynı kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranı azalıyorsa ekonomideki cari emeğin bir bölümü kayıt dışı olarak istihdam ediliyor demektir. Ancak kırsal alandan kentlere göç edenlerin genellikle kayıt dışı çalışmaları, nüfusun bir bölümünün aynı anda iki işte birden çalışması uygulaması

---

[98] Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, *Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri*, Tebliğler ve Görüşler, Yayın No: 225, Ankara 2002, s.25.
[99] Friedrich Schneider, Christopher Bajada, "The Size and Development of the Shadow Economy in the Asia-Pacific", *Johannes Kepler University*, Working Paper No: 0301, Linz-Austria 2003, s.18.
[100] Us, *a.g.m.*, s.19.
[101] Bakkal, *a.g.e.,* s.117.

kolay olan bu yöntemin güvenilirliğini azaltmaktadır.[102] Bu yöntemde kayıt dışı ekonomi, işgücüne resmi katılım oranı ile gerçek katılım oranı arasındaki farkın parasal değerlere dönüştürülmesi suretiyle bulunmaktadır. Parasal değerlere dönüştürülme işlemi sırasında, kayıt dışı sektörde çalışan kişi sayısıyla birlikte çalışma süresinin ve verimliliklerinin tam olarak bilinememesi, dolayısıyla bu değişkenlerle ilgili yapılan keyfi sayılabilecek varsayımlar, bu metodun başarısını olumsuz yönde etkilemektedir.[103]

Bu yaklaşımın en büyük avantajı basit olmasıdır. Yalnızca basit hesaplamalar ve karşılaştırmalara ihtiyaç duyar. Buna karşın iki dezavantajı vardır. Birincisi, bu yaklaşımda ikinci bir işi olanlar hesaplamalara dahil edilmez. Bu yaklaşım hem resmi hem de resmi olmayan ekonominin her ikisinde de aynı anda aktif olanları birbirinden soyutlayamaz. Halbuki bir kişi hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonominin her ikisinde de aynı anda çalışıyor olabilir. Fakat istihdam yaklaşımı bu noktayı dikkate almaz. İkinci dezavantajı ise, orandaki değişmeler farklı sosyal sebepler ya da diğer bir ifadeyle göç vb. diğer faklı faktörlerle de ilişkili olabilir.[104] Bu nedenle bu yöntemle de elde edilen sonuçların çok sağlıklı olmadığı ve yanıltıcı sonuçlar üretebileceği söylenebilir.

5.2.3.Parasal Ölçme Yöntemleri

Bu yönteme göre piyasada bulunan nakit mevcudundan hareket edilerek kayıt dışılığın boyutları saptanmaya çalışılmaktadır. ABD'deki araştırmacıların çok sık başvurduğu bu yönteme göre, kayıt dışı ekonominin daha çok nakit parayla meydana geleceği varsayılarak bir hareket noktası seçilmekte ve bu şekilde ölçüm yapılmaya çalışılmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomideki gelişim ve hareketler kendini nakit

---

[102] Yetim, *a.g.e.,* s.23-24.
[103]Fatih Savaşan, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.56-57.
[104]Bruso S. Frey, Friedrich Schneider, *a.g.m.*, s.4; Fethi Öğünç, Gökhan Yılmaz, "Estimating The Underground Economy in Turkey", *The Central Bank Of The Republic of Turkey*, Research Department, Discussion Paper No: 43, September 2000, *http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/dpaper43.pdf*, (04.10.2009), s.10.

para stokundaki değişikliklerle gösterebilmektedir.[105] Yapılan tahminler sadece para ile yapılması gereken işlemlere konu olan kayıt dışı ekonomiyi kapsamakta; takas, ayni ödeme, parasal olmayan ev ekonomisi gibi piyasa dışında gerçekleştirilen kayıt dışı faaliyetleri kapsamamaktadır.[106]

Parasal ölçme yöntemleri; sabit oran (emisyon hacmi) yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım olarak üç grupta incelenebilir.

5.2.3.1. Sabit Oran (Emisyon Hacmi) Yaklaşımı

Parasal tabana dayanan ilk metot Guttman (1977) tarafından geliştirilmiştir. Metot vadesiz mevduatın para stokuna oranının, ödeme alışkanlıkları değişmedikçe sabit kalacağı varsayımına dayanmaktadır.

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirlemek için para piyasalarındaki hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle peşin para ile yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması da paraya olan talebin arttığını yani dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir.

Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının peşin para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunun kabul edilmesidir. Oysa kayıt dışı ekonomide daha çok çek ve senet ile yapılan ödemeler yaygındır ve ayrıca kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızı kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir.[107]

---

[105] Çomaklı, *a.g.e.*, s.17.
[106] Ilgın, *a.g.m.*, s.147.
[107] Sarılı, *a.g.m.*, s.37.

5.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Feige (1979) tarafından Fisher'in "paranın miktar teorisi"nden türetilen işlem hacmi yaklaşımında ise işlem hacmi ile resmi GSYİH (ölçülen gelir) arasında zaman içinde değişmeyen bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Feige, Guttmann'ın analizini genişletmiştir. Feige hem nakit hem de çekle gerçekleştirilen toplam işlemler ile gelir arasındaki ilişkiye dayanan alternatif bir yaklaşım geliştirmiştir. Guttmann'ın analizinde kayıt dışı ekonomide yalnızca nakit kullanılmaktadır. Fakat Feige'nin analizinde kayıt dışı işlemlerde nakde ilaveten çek ve poliçe gibi finansal araçlarda kullanılabilir. Feige toplam banka mevduatının kanun dışı işlemlerde daha fazla kullanıldığını varsaymaktadır.[108]

Bu yöntem nominal GSYİH ile toplam işlem hacmini ilişkilendirmektedir. Böylece toplam nominal GSYİH'den resmi GSYİH çıkarılarak kayıt dışı ekonomi hesaplanmaktadır. Yöntem bir takım varsayımlara dayanmaktadır ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bulunmadığı, toplam işlem hacminin kayıtlı ekonomiye oranının normal olduğu bir yıl temel yıl olarak alınmaktadır. Teorik olarak güçlü görünmekle birlikte yöntemin uygulanmasında bazı zorluklarla karşılaşılmaktadır. Kayıt dışı faaliyetin bulunmadığı ve işlem hacmi oranının normal olduğu bir temel yılın belirlenmesi kolay bir şey değildir. Ayrıca toplam işlem hacminin kesin değerini belirlemek konusunda da güçlük çekilebilir.[109]

5.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım

İlk olarak Tanzi tarafından 1979 yılında teklif edilen ve 1980 yılında revize edilerek, 1983 yılında ABD ekonomisine uygulanan yöntem, ekonometrik parasal tahmin yöntemlerinin en tanınmışı olup, diğer ülkelerde de bazı değişikliklerle yapılan ekonometrik çalışmalarda yol gösterici olmuştur.

---

[108] Çetintaş, Vergil, *a.g.m.,* s.20.

[109] Hakan Erkuş, Kadir Karagöz, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", *Maliye Dergisi*, Sayı:156, Ocak-Haziran 2009, s.131.

Bu yöntemde nakit para talebi ekonometrik yöntemlerle bir takım belirleyici faktörlere bağlı olarak tahmin edilmekte ve elde edilen sonuçlar, bazı varsayımlar yapılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin en önemli nedeninin yüksek vergi oranları olarak görüldüğü bu yöntemde, nakit para talepleri vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesini göstermektedir. Analize paranın dolaşım hızı da dahil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü öngörülmektedir. Bu yöntemin üstünlüğü, herhangi bir yılda kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayımına gerek duyulmamamsıdır.[110]

5.2.4. Elektrik Tüketimi (Fiziksel Girdi) Yöntemi

Bu yöntem ilk olarak Lizzari (1979) tarafından kullanılmış ve daha sonra Kaufmann ve Kaliberda (1996) tarafından geliştirilmiştir. Kaufmann ve Kaliberda metodu olarak da adlandırılır. Bu yöntemde harcanan elektrik ile üretim arasında kurulan bağlantıyla kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin; bir fabrikada 100 birim elektrik ile 10 birim mal üretiliyorsa, buradan bir malın üretilebilmesi için ne kadar elektriğin gerekli olduğu hesaplanabilmektedir. Başka bir fabrikada yapılan denetlemede üretilen mal ile harcanan elektrik arasında, belirlenen katsayıdan farklı bir oran çıkması kayıt dışılığa işarettir.[111]

Yöntemin işleyişi şöyledir; Elde edilecek elektrik tüketimi istatistiklerinin yıllar itibariyle artış hızı hesaplanır. Yani cari yıl elektrik tüketimi eksi, bir önceki yıl elektrik tüketimi sayısını, bir önceki yıl elektrik tüketimi rakamına bölüp 100 ile çarparsak, bu iki yıl arasındaki elektrik tüketimi artış hızını bulmuş oluruz. Bu işlem bütün yıllar için yapılır. Daha sonra sabit fiyatlarla GSMH istatistikleri elde edilerek bir baz yılı seçilir. Bu baz yılında gerçekleşen GSMH rakamının diğer yıllara bölünmesi ile elde edilen serinin 100 ile çarpılması reel GSMH endeksini verir. Daha sonra, elektrik tüketimi artış hızının, ekonomik faaliyetlerin artış hızını vereceği

[110] Işık, Acar, *a.g.m.*, s.125; Baldemir v.d., *a.g.m.*, s.237.
[111] Şeker, *a.g.m.*, s.101.

varsayımı ile, reel GSMH endeksi hesaplanır. Son olarak tahmin edilen GSMH endeksi ile gerçekleşen (ilk hesaplanan) reel GSMH endeksi arasındaki fark kayıt dışı ekonomi endeksini verir. Ayrıca burada GSMH artış hızı ile elektrik üretimi artış hızının farkını alarak yıllar itibari ile kayıt dışı ekonomideki değişim oranları hakkında fikir edinilebilir.[112]

Bu yaklaşımın en büyük avantajı güvenilir veri elde etme kolaylığının olmasıdır ve bu gelişmekte olan ekonomilerde ve geçiş ekonomilerinde belirgin bir avantajdır. Bununla birlikte hiçbir kayıt dışı faaliyet o kadar çok elektrik kullanmaz ve üretim ve kullanılan elektrik arasındaki ilişki ikame ve teknik ilerlemeden dolayı zamanla değişebilir ve ülkeler arasında farklılıklar gösterebilir. Bu yaklaşım özellikle büyük yapısal değişiklikler gösteren ekonomiler için hiçte uygun olmayabilir.[113] Schneider ve Enste'ye göre bu metoda yöneltilen temel eleştiriler aşağıda sıralanmıştır:[114]

- Bütün kayıt dışı ekonomik faaliyetler elektrik tüketimini gerektirmez, ekonomik faaliyetler için petrol, kömür gibi diğer enerji kaynakları da kullanılabilmektedir. Bu yöntem kayıt dışı ekonominin yalnızca elektrik tüketimi gerektiren faaliyetlerinin tespit edebilmektedir.

- Elektrik tüketimi teknik bir süreçtir ve verimliliği tarihsel süreç içinde değişiklik göstermektedir.

- Ülkeler arasında ve aynı ülkede tarihsel süreç içinde Elektrik Tüketimi/GSMH elastikiyetinde farklılıklar oluşabilmektedir.

---

[112] Recep Kök, Onur Şapçı, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi", *http://kisi.deu.edu.tr//recep.kok/onur.pdf*, (11.03.2009), s.9.
[113] Çetintaş, Vergil, *a.g.m.*, s.23.
[114] Schneider, Enste, *a.g.m.*, s.96-97.

5.2.5. Multipe Indicator Multiple Causes (MIMIC) Model Yöntemi

Uluslar arası düzeyde kayıt dışı ekonominin ölçümü için çok farklı metotlar kullanılmıştır. MIMIC (Çoklu Gösterge Çoklu Neden) model kayıt dışı ekonominin ölçümü için kullanılan bir zaman serisi tahmin modelidir. MIMIC yaklaşım, gözlenebilir çoklu göstergelerin bir kümesiyle, kayıt dışı faaliyetlerin seviyesini belirleyen gözlenebilen ekonomik durumların bir sayısını dikkate almaktadır.

MIMIC model bağımlı değişkenlerin bilinmediği durumlarda tahmin amacıyla geliştirilmiş özel bir uygulamadır. Başlangıçta kayıt dışı ekonominin tespiti amacıyla oluşturulmakla beraber zaman içinde farklı araştırmalarda da kullanılmıştır. Bu yöntemin alternatiflerine göre bazı üstünlükleri vardır. Öncelikle kayıt dışında etki eden birden fazla sebep değişkeni kullanmaya ve bunların nisbi anlamlıklarının belirlemeye imkan verir. İkinci olarak da eş anlı olarak kayıt dışının ekonomik etkinliğinin birkaç farklı işaretlerini hesaba katmaya izin vermektedir.[115]

MIMIC yöntemi, ilk defa Frey-Weck-Hanneman tarafından kullanılmıştır. Bu yöntemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, kayıt dışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerin sadece birinden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanmasıdır. Teorik olarak kayıt dışılığa neden olduğu belirtilen; vergi yükü, devletin düzenlemelerinin getirdiği yükler, enflasyon, işsizlik vb. değişkenler bir model yardımı ile bir araya getirilerek kayıt dışı ekonominin hacmini tahmine çalışılır. Ancak modele kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerden sayısal olarak ölçülebilenler dahil edilebilir, bunların dışında kayıt dışı ekonominin doğuşu bakımından önemli olan ancak sayısal değeri belirlenemeyen bir takım faktörler (vergi etiği, bürokratik yapılanma gibi) modele dahil edilemez. Bu da model yaklaşımını tartışma yaratmayacak kalitede verilerle her ekonomi için kullanılabilir olmaktan uzaklaştırmaktadır.[116]

---

[115] Baldemir v.d., *a.g.m.*, s.238.
[116] Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı…,* s.58.

5.3. Karma Yöntemler

Bu yöntemde kayıt dışı ekonomi büyüklüğü; elektrik kullanımı ve üretimler, inşaat sektöründeki gelişmeler ve çimento üretimi, ihracat ve üretim arasında bağlantılar kurularak ölçülmektedir. Ayrıca, ikinci işteki çalışmalardan elde edilen gelir ölçülerek de kayıt dışı ekonomi büyüklüğüne ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Bu yöntemde kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran çeşitli faktörler (vergi yükü, yasal düzenlemeler, vergi ahlakı, vergi denetimi, hukuk ve adalet sistemi, vergi cezaları vs.) esas alınmakta ve tüm kriterler birlikte değerlendirilmektedir. Bu yöntemde hem ölçülebilir yani objektif bazı değişkenler (vergi yükü gibi) hem de subjektif değişkenler (vergi ahlakı gibi) dikkate alınmaktadır.[117]

[117] Abdullah Savaş, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Öneriler", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 72, Ocak-Mart 2009, s59.

İKİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLE VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARI, KARAPARA, KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE KAYITLI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonomi, ekonomilerin taşımış oldukları özelliklere göre farklı boyutlarda sonuçlar doğuran bir kavramdır. Kayıt dışı ekonominin doğası gereği genelde olumsuz yönleri daha çok bilinmekte ve ekonomilerde yaratmış olduğu zararlardan dolayı daha çok bu yönde çalışmalara yer verilmektedir. Ancak, az bilinmekle beraber kayıt dışı ekonominin olumlu yönlerinin olduğu konuyla ilgili çalışmalarda belirtilmiştir. Kayıt dışı ekonominin zararlarının, faydalarına göre ağır bastığı ve bu nedenle bu tür faaliyetleri azaltılması ve hatta mümkünse ortadan kaldırılması gerektiği genel kabul görmüş bir düşüncedir.

Aşağıda önce kayıt dışı ekonominin olumlu olduğu düşünülen yönleri ele alınıp, daha sonra olumsuz yönleri açıklanacaktır.

1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonominin tüm ülkeler için tamamıyla yok edilebilmesi mümkün görülmemektedir. Ancak özellikle az gelişmiş ülkelerde sorun göründüğünden daha karmaşık bir hal almış bulunmaktadır. Bunun nedeni ise kayıt dışı ekonominin özellikle gelişmekte olan ülkeler için bazı pozitif katkılarının olmasından kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin nadiren gündeme gelen bu olumlu etkileri

sorunun çözümü aşamasında atılacak adımların daha sağduyulu planlanmasında bir fayda sağlayacağı mutlaktır.[118]

Her ne kadar literatürde kayıt dışı ekonominin olumsuz yönleri vurgulansa da, karşı görüş kayıt dışı ekonominin ekonomik faaliyetleri hızlandırdığını ve toplumdaki bireylerin refahını arttırdığını iddia etmektedir. Bu bakış açısından, kayıt dışı ekonomi dinamik ve girişimci ruhlu ekonomi sağlamakta ve daha iyi rekabete, daha yüksek etkinliğe ve kamusal faaliyetler için güçlü sınırlamalara ve kısıtlamalara öncülük etmektedir. Başka bir deyişle, kayıt dışı ekonomi yeni piyasaların yaratılmasına yardımcı olabilmekte, devlete vergi olarak ödenecek olan birikmiş fonların yeniden yatırıma dönüştürülmesi yoluyla yeni yatırımlar için finansal kaynakları arttırabilmekte, girişimciliği arttırmakta ve birikim için yasal, sosyal ve ekonomik kurumların dönüşümünü sağlamaktadır.[119] Bu ise toplam üretimde, istihdamda, gelirde ve refahta artış sonucunu doğurmaktadır. Kayıt dışı ekonominin varsayılan bu olumlu etkileri aşağıda kısaca açıklanacaktır.

1.1.1. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Birtakım ekonomik kayıtlarını kayıt altına almayan kişiler ve firmalar, vergi yükünden kurtuldukları için, fonlarını arttırıp yatırımlara yönlendirmektedirler. Yatırımlardaki artışta üretim artışına neden olmaktadır. Yeri geldiğinde devlete ödenen vergilerin gereksiz, yersiz ve rasyonel olmayan yerlerde harcanması söz konusu olduğunda, bu sebeple kayıt dışı ekonominin üretim artışını ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği net anlaşılabilir.[120] Ekonomik büyümenin öncelikli olarak tercih edildiği bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından gerçekleştirilen büyüme, bu vergiler kişilerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar ortaya koyduğu ileri sürülebilir.

[118] İ.Halil Bağdınlı, "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadelede Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Organizasyonu", *21. Türkiye Maliye Sempozyumu, Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2006, s.29.
[119] Schneider, Klinglmair, *a.g.m.*, s.20; Durmuş, *a.g.m.*, s.148.
[120] Hakkı Mümin Ay, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:11, Aralık 2006, s.62.

Çünkü kayıt dışı çalışarak yaratılan gelirden, vergi ödemeyerek sağlanan fonlar hem çok daha ucuzdur, hem de gelecek dönemlerde elde edilecek gelirinde kayıt dışı bırakılmasına uygun ortam hazırlayabilmektedir.[121]

Diğer taraftan minimum gelir düzeyinde yaşayan bazı insanlar ilave gelir elde ederek (örn;çocuk bakıcılığı, temizlik, tamirat vb) yaşam standartlarını arttırabilmekte, kayıt dışı sektörlerde elde edilen gelirlerinin önemli bir bölümünün kayıtlı ekonomiye dönmesi nedeniyle, ilgili sektörlerin gelişiminde katkıda bulunarak, üretim, tüketim ve yeni yatırımları uyarmakta, normal koşullarda büyümesi çok zor olan firmalar sermaye birikimlerini arttırarak piyasada güç kazanmakta, rekabet hızlanmakta, vergi vb. yükümlülüklerin seviyesi ile ilgili olarak piyasaya ve devlete sinyaller gitmesine yardımcı olmaktadır. Esasında kayıt dışı ekonomik faaliyetler içerisinde genellikle küçük bir grup olan bu ve benzeri işler toplumsal bir sigorta fonksiyonu da gördüğünden[122] olumlu olarak dahi düşünülebilir.

1.1.2. Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri

Kayıtlı ekonomide kayıt dışı ekonomiye nazaran yüksek maliyetler, kapasitenin eksik kullanımı ve kaynakların sınırlı olması gibi nedenlerle herkese iş yaratma imkanı yoktur. Kayıt dışı ekonomi açıkta kalan bu işsiz kitlelere iş imkanı sağladığı için geçim kaynağı olma özelliği taşır. Kayıt altında olan sektörlerde çalışanlar, eğitim düzeyi belli bir seviyede olan kalifiye elemanlardır. Kayıt dışı ekonomide ise, her seviye insana istihdam olanağının sağlanması hem işsizliği azaltır hem de işverenlere daha düşük maliyette işçi çalıştırma olanağı sağlar. Kayıt dışı ekonomi resmi ekonomiye göre üretim maliyetlerinin düşük olması nedeniyle iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü arttırmaktadır. Çeşitli nedenlerle kayıtlı ekonomiden

---

[121] Aydemir, *a.g.e.*, s.94.

[122] Harun Bal, "Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt:19, Sayı:219, Haziran 2004, s.50.

kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak[123] ekonomiye canlılık getirir ve rekabet gücünü arttırmaktadır.

Kayıt dışılık nedeniyle maliyetlerle, mal ve hizmetlerin fiyatlarında düşme görülür. Üretim maliyetleri dolayısıyla satış fiyatlarında düşüklük gerçekleşmesi kayıt dışı ekonomiye yurt içi ve yurt dışı piyasalarda rekabet gücü kazandırır.[124] Bazı politikacılar ve ekonomistler kayıt dışı ekonominin özellikle gelecekte girişimcilik ruhunu pekiştireceğini düşünmektedirler. Bir şekilde kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kayan gelirler, tasarruflar üzerinde çarpan etkisi yaratarak,[125] ekonomiyi canlandırır ve dış piyasalar karşısında rekabet gücünü arttırmaktadır.

1.1.3. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonominin sosyal anlamda iki olumlu yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en temel olanı kayıtlı sektörde iş bulamayan, ancak kayıt dışı sektörden gelir elde eden insanlara bir geçim kapısı olmasıdır. Özellikle düşük gelir gruplarının geçimlerinin kayıt dışı istihdam ile sağlamaları, kayıt dışı sektörün aynı zamanda bir sosyal tampon görevi[126] üstlendiğini göz önüne sermektedir. İkincisi ise, yaşam standardını yükseltmek isteyen insanlara istedikleri şekilde yaşama imkanı sağlayacak geliri elde etme olanağı sağlamasıdır. Eğer insanlar istedikleri geliri elde edemezlerse ve ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşerlerse, bu toplumda sosyal patlamalara ve eylemlere sebebiyet verecektir.

Kayıt dışı ekonominin yararları arasında sayılan diğer bir özellikte kayıtdışılığın toplumda sosyal patlamaları engelleyeceği yolundaki görüştür. Bu görüşe göre, mükellefler ağır bir vergi yükü altında ezilmekte ve dolayısıyla hayatlarını devam ettirme açısından vergi kaçırmak zorunda kalmaktadır. Böyle bir durumda elbette devletin vergi gelirlerinde azalma olmakta fakat sosyal patlamalarda

[123] Sarılı, *a.g.m.*, s.44.
[124] Vergi Denetmenleri Derneği, *a.g.e.*, s.67.
[125] Ay, *a.g.m.*, s.62.
[126] Kök, Şapçı, *a.g.e.*, s.26.

engellenmektedir ve buna ilave olarak da ekonomiye canlılık getirmekte, resesyon ve depresyon görülmemektedir.[127]

1.1.4. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.[128] Uluslararası İşverenler Teşkilatı (IOE), kayıt dışı ekonominin aynı zamanda önemli bir girişimcilik potansiyelini de içinde barındırdığına dikkati çekmektedir. Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenlerin büyük bir bölümü, gerçek bir iş adamı zekasına, yaratıcılığına, dinamizme ve yenilikçiliğe sahiptir. Kayıtlı ekonomi ile bir bütün olmalarındaki engellerin kaldırılmasına yönelik etkin stratejilerin geliştirilmesi suretiyle bu girişimcilik potansiyelinden yararlanma şansı vardır. Kayıt dışı ekonomi, bazı yollarla girişimcilik potansiyeli ve fırsatlarının gelişimi bakımından bir kuluçka görevi görebilir.[129]

1.1.5. Ekonomik İstikrar ve Dinamizm Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler, yine aynı ekonomide harcama olanağı bulurlar. Kayıt dışından elde edilen gelirler vergi sistemi içinde yer almasalar da kayıt içindeki alışverişlerde kullanılırlar. Milli gelirden biraz daha düşük pay alan kesimler, yaşamlarını sürdürebilmek ve belli bir yaşam standardını yakalayabilmek için enformel ya da yasadışı ekonomik faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlerden elde edilen gelirler de yine aynı ekonomide harcanır. Dolayısıyla elde edilme aşamasında kayıt altında olmayan gelirler, harcanmaları sırasında kayıt altına alınabilir ve böylece ekonomiye dahil olabilirler. Bu gelişme kayıt içerisinde olan gelirler ile birlikte kayıtdışında olan gelirlerin yurt içindeki mal ve hizmetlere yönelmesini gerekli kılacaktır. Bu da ekonomide canlılığa neden olur. Örneğin,

---

[127] Kildiş, *Kayıtdışı Ekonominin…,* s.20.
[128] Aslanoğlu, Yıldız, *a.g.m.*, s.135.
[129] Esra Belen, "Kayıt Dışı Ekonomi: Çözümü Zor, Karmaşık Sorun", *TİSK-İşveren Dergisi*, Mart 2007, s. 2.

2001'de iki ekonomik kriz yaşayan Türkiye ekonomisindeki canlığın nedeni, birçok çevrede kayıt dışı ekonomi olarak ifade edilmektedir.[130]

Başka bir deyişle, kayıt dışı ekonomi yeni piyasaların yaratılmasına yardımcı olabilmekte, devlete vergi olarak ödenecek olan birikmiş fonların yeniden yatırıma dönüştürülmesi yoluyla yeni yatırımlar için finansal kaynakları ve girişimciliği artırmakta ve girişim için yasal, sosyal ve ekonomik kurumların dönüşümünü sağlamaktadır.[131] Bu durum ise toplam üretimde, istihdamda, gelirde ve refahta artış sonucunu doğurmaktadır.

1.1.6. Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Ekonomi üzerinde araştırmalar yapan bazı çalışmacılar, kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonominin büyümesi arasında pozitif bir ilişki bulmuş ve belli varsayımlar altında (kayıt dışı ekonomiye daha düşük giriş maliyetleri gibi) genişletici bir mali politikanın hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonominin her ikisi içinde pozitif bir uyarıcılığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bazı çalışmacılar ise yaptıkları araştırmalar ile negatif bir ilişkiyi gösteren sonuçlar elde etmişlerdir. Bu araştırmacılar artan (azalan) kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin devletin vergi gelirlerini azaltabileceğini (artırabileceğini) ve azalan (artan) vergi gelirlerinin de ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri olan kamu alt yapı yatırımlarını azaltabileceğini (artırabileceğini) ifade etmişlerdir. Ancak, hiçbir yorumcu bu açıklamaya katılmamaktadır.[132] Ayrıca bugün kayıt dışı ekonomi olmasa da, birçok geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ekonomilerinde daha düşük bir üretim ve refah seviyesinde çalışabileceği öne sürülmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı faaliyetlere yalnızca resmi ekonominin verimliliğinin, aşırı vergileme ya da bürokrasi nedeniyle sınırlandığı ya da azaltıldığı durumlarda arzu edilebilir bir gelişme olarak bakılmaktadır. Bu sınırlar arasında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, piyasa

[130] Ay, *a.g.m.*, s.63.
[131] Schneider, Klinglmair, *a.g.m.,* s.20.
[132] Fleming v.d.., *a.g.m.*, s.387.

ekonomilerine geçişte yardımcı olacağı ve geçiş ekonomilerindeki girişimsel çabayı harekete geçirebileceği düşünülmektedir.[133]

Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin müşterisidir. Kayıt dışı işlemler sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymet borsaları ve bankacılık sistemi kanalıyla ekonomiye mali kaynak sağlamış olurlar.[134] Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunanlar, bu faaliyetleri sonucu elde ettikleri gelir ile ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal ve hizmet satın almaktadırlar. Dolayısıyla söz konusu faaliyetlerle uğraşanlar mal ve hizmet satın alırken ödedikleri dolaylı vergilerle, kayıtlı ekonomiye de katkı sağlamış olmaktadırlar.

1.1.7. Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği sağladığı görüşünün iki ana noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kayıt dışı ekonominin kaynakları kayıtlı ekonomi tarafından giderilememiş bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda dağıtmasının bireysel ve toplumsal refahı arttırdığıdır. Özellikle güdümlü ekonomilerde merkezi idarenin kaynak ayırmayacağı mal ve hizmetlerin, kayıt dışı ekonomide üretilerek tüketicilere sunulması, kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden dağılımını sağlar ve bu da toplumsal refahı artırır. İkincisi ise, düzenli bir işte çalışma imkanı bulamayan kişilerin istihdamına olanak sağlamasıdır. Bir bakıma atıl faktörler, kayıt dışı ekonomide üretim sürecine katılma imkanına sahip olurlar diyebiliriz.[135] Ev hanımlarının düşük sermaye ve yatırımla ev içinde üretime katılmaları bu duruma örnek gösterilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi tüm bu olumlu yönlerine rağmen gelişmemişliğin bir göstergesidir. Kısa vadede etkileri pozitif, uzun vadede de ekonomiyi tümden çıkmaza sokacak negatif özelliklere sahiptir. Kayıt dışı ekonominin olumlu görülen etkileri, bu düzenin böylesi kuralsız çalışması halinde yaratılan gelirlerle ölçülemez.

---

[133] Öğünç, Yılmaz, *a.g.m.*, s.6.
[134] Işık, Acar, *a.g.m.*, s.130.
[135] Yılmaz, *a.g.e.*, s.154.

Oldukça küçük oranlarda gerçekleştirilen mutlak zenginlik yanında, başka ülkelere göre geri düzeyde kalmak, olumlu değil olumsuz olarak görülmelidir.[136] Ayrıca kayıt dışı ekonominin bir başıbozukluk olduğu unutulmaması gereken bir gerçekliktir. Bir başka deyişle kayıt dışı ekonomi bir tür ekonomik anarşi olarak nitelendirilebilir. Sayılan olumlu etkilerinin hepsinin devletin denetimi altında piyasa güçleri tarafından yapılabilme imkanı mevcuttur. Ekonominin kayıt dışında olmasının bazı faydaları olduğu ileri sürülse de esasında bu faaliyetler devletin etkinliğini azaltıcı özellikler taşırlar. Eğer bazı ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmemesi ekonomiye fayda sağlayacaksa, bu faaliyetlerden vergi alınmaması ile aynı amaca yasal yollardan yani devlerin bilgi ve denetimi dahilinde ulaşılabilir.[137]

1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin varlığı, ekonominin genelini etkilemektedir. Hem iktisadi açıdan hem de sosyal açıdan ortaya çıkan bir takım sonuçların analiz edilmesi önemlidir. Çünkü kayıt dışı ekonominin varlığı hem makroekonomik göstergeleri hem de para ve maliye politikalarını etkilemektedir. Mali sistemdeki bozulmalar, eksik vergi gelirleri, kayıt dışından kaynaklanan sızıntılar ve israflar kamu maliyesini etkilemekte, diğer yandan kayıt dışı ekonominin ve özellikle kaçakçılık ve karaparanın çoğunlukla nakit ile yapılması sonucu para politikasının beklenen sonuçları üzerinde bazı etkileri olabileceği düşünülmektedir. Çek, kredi kartı gibi nakit harici ödeme sistemleri ne kadar yaygınlaşsa da özellikle ülkemizde dolaşımdaki paranın toplam para arzı içindeki payının yüksek oluşu bu tarz etkilerin olabileceği yönünde görüşleri kuvvetlendirmektedir.[138] Kayıt dışı ekonominin bazı olumlu etkilerinin olduğu bir gerçek olsa da genelde literatürde olumsuz sonuçları çok daha fazla yer kaplamaktadır. Aşağıda bu olumsuz etkiler açıklanacaktır.

---

[136] Önder, *a.g.m.*, s.246.
[137] Kamil Güngör, "Ağır Vergi Yükünün Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi ve Türkiye", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, s.120.
[138] Kök, Şapçı, *a.g.e.,* s.6.

1.2.1. Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden birisi, devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini azaltmasıdır. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesine neden olmakta ve sonuçta devletin gelirlerini de azaltmaktadır. Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bu durum vergisini tam ödeyenler ile ödemeyenler arasında adaletsizlik ortaya çıkarmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin söz konusu olduğu ekonomilerde en başta GSMH rakamlarının gerçeği yansıtması beklenemez. Kayıt dışı ekonominin varlığı ile mevcut GSMH rakamlarının olması gerekenden daha düşük bir rakamı göstermesi ise büyüme oranının doğru bir şekilde tespit edilmesine engel olur ve büyüme oranı gerçekte olduğundan daha küçük görünür.

Diğer bir sorun ise kayıt dışı faaliyette bulunan firmalar veya kişilerin yerli paradan kaçmalarıdır. Kayıt dışı alanda faaliyette bulunan ekonomik birimlerin enflasyon vergisinden korunmak amacıyla efektif yabancı para talep etmeleri ve yerli paradan kaçmaları[139] ile serbest kur-resmi kur rekabeti başlamakta ve kur makası sorununu büyüterek, zaman zaman ekonomik krizlerin tetikleyicisi olabilmektedir.[140]

1.2.2. Devlet Bütçesi Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonominin en önemli etkilerinden birisinin devletin vergi gelirlerinin azaltması olduğunu daha önce belirtmiştik. Vergi gelirleri azalan devlet borçlanma seçeneğini kullanır ve bunun sonucunda ekonominin zaten sınırlı ölçüde yaratabildiği tasarruflar mali piyasalardan çekilerek tasarruf-yatırım dengesi bozulur. Bankalar da topladıkları mevduatı, reel üretime yönelen yatırımcılara aktaramazlar.

[139] Kılıç, Özçelik, *a.g.m.*, s.339.
[140] Işık, Acar, *a.g.m.*, s.131.

Çünkü reel üretim karlılık oranının, devletin verdiği karlılık oranını yakalaması zordur. Diğer tarafta devlete kredi vermek bankalar açısından özel girişimcilere kredi vermekten çok daha az risk taşır ve bu durumda özel girişimcilere kredi verilmemesi doğaldır. Bu süreç devam ettikçe, daha önceki reel üretime katkıda bulunan sermaye sahipleri, elindeki sermayeyi üretimden çekerek mali piyasalara, dolayısıyla devlete aktarırlar. Ellerinde fon bulunanlar devlete verdikleri borcu faiziyle geri aldıkça daha fazla fon sahibi olurlar. Aynı zamanda devletin fona olan ihtiyacı hızla artar ve iç borç stoku da hızla büyür.[141] Böylesi bir iç borç sarmalının yaşandığı ekonomilerde elde edilen faiz gelirleri üzerinden vergi almak da son derece zor olmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi faaliyetleri vergilendirilemediklerinden ve vergi kaybına neden olduklarından dolayı devlet bütçesi üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Bütçe açıkları kapatılırken ya kamu harcamaları azaltılır ya da borçlanma yoluna gidilir. Kamusal harcamaların büyük bir bölümünden düşük gelirli gruplar ve işsizler yararlandığından, bu harcamaları kısmak her zaman mümkün değildir.[142] Borçlanma sonucunda ise iç piyasadaki faizler yükselmekte ve bu artış yatırımları azaltarak hem milli gelir hem de istihdamı olumsuz etkileyerek işsizliğin artmasına neden olmaktadır.[143]

1.2.3. Haksız Rekabete Yol Açması

Her şeyden önce devlet kamusal mal ve hizmetlerini sağlayabilmek için vergi gelirlerine ihtiyaç duymaktadır. Bir ekonomide vergi kaçağının yaygın olması, devletin bu hizmetlerinin yerine getirirken etkin olmasının önüne geçer. Kamu hizmetlerinin sağlanabilmesi için vergiler arttırılmak zorunda kalınabilir, bu da kaçırılan verginin çoğalması sonucunu doğurarak vergi sisteminde çöküntüye yol açabilir. Ayrıca kaçırılan vergi, gelir ve servetin yeniden dağılımına yol açar. Buna göre gelir, vergisini dürüst olarak ödeyenden vergisini ödemeyene doğru akabilir ve

[141] Kildiş, *Kayıtdışı Ekonominin…,* s.20-21; Aydemir, *a.g.e.*, s.112.
[142] Durmuş, *a.g.m.*, s.149.
[143] Sıvacı, *a.g.m.*, s.55.

bu da mükellefler arasında haksız rekabete neden olur.[144] Kayıt dışı temin edilebilen mallara olan talep hem fiyat düşüklüğü sayesinde artmakta hem de belge düzenine uyulmadığından harcamalarının bilinmesini istemeyen bazı kişilerin daha rahat harcamada bulunmasını sağlamaktadır. Burada kayıt dışı mal ve hizmet üretebilen sektörler sayesinde haksız rekabet yaratılmakta ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kazanılan gelirler gizlenebilmektedir.[145]

Üretim süresinde var olan verimsizlik firmaları karlarını korumak ve yukarı çekmek amacıyla maliyet unsurlarından tasarrufa itmektedir. Maliyetlerdeki en kolay tasarruf ise vergilerden yapılmaktadır.[146] Kayıt dışı çalışan işletmeler kendileri için maliyet unsuru olan vergilerini ödemedikleri ya da olması gerekenden daha azını beyan ederek birazını ödedikleri için maliyetleri aşağı çekerek,[147] sattıkları mallar ve sundukları hizmetlerde de fiyat düşürerek kayıt içindeki mükelleflere karşı ciddi bir avantaj yakalamaktadırlar.[148] Kayıt dışı ekonomi mikro ekonomik düzeyde piyasanın rekabetçi yapısını tahrip etmektedir.[149] Bu duruma engel olunamaması ekonomide verimsizliği teşvik eden bir kısır döngü yaratmaktadır.

1.2.4. Kaynak İsrafına Neden Olması

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin iki şekilde kaynakların verimsiz kullanımına sebep olduğu söylenebilir. Birincisi yasalarla engellenmemiş faaliyetler dahi olsa kayıt dışı olarak yapılan faaliyetler olup, ekonomik büyüme ve diğer ekonomi politikaları açısından tercih edilmeyen bir faaliyet şekli olabilir. Bu durumda bu faaliyetleri teşvik etmek, ekonominin tümü için bakıldığında verimsiz

---

[144]Naci Tolga Saruç, "Mükellefin Gelir Beyanını Teorik Düzeyde Açıklayan Vergi Modelleri ve Optimum Vergi Kaçağı Politikası", *Vergi Dünyası*, Sayı: 253, Eylül 2002, s.107.
[145]Çiloğlu, *a.g.m.*, s.85.
[146] Maliye Hesap Uzmanları Vakfı*, Kayıtdışı Ekonomi Paneli,* 27 Mayıs 2005, Yayın No:19, Ankara 2005, s.11-12.
[147]Berna Kırkulak, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi", *Vergi Sorunları*, Cilt:18, Sayı: 132, Eylül 1999, s.158.
[148]Kildiş, *Vergilemede Adalet…,* s.126.
[149]Erkuş, Karagöz, *a.g.m.*, s.130.

bir sektör veya zamansız bir faaliyet olabilir. Buda kaynakların verimsiz bir sektörde kullanılarak israf edilmesi anlamına gelmektedir.

İkinci olarak ise kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucu ülkenin genel ekonomik göstergeleri doğruyu göstermeyebilir. Bunun sonucunda da ekonomik karar alıcılar yanlış teşhis ve politikalar uygulayabilir.[150] Tüm bunların sonucunda da ülkenin kaynakları yine verimsiz alanlarda kullanılıyor olabilir.

Aksak rekabet koşullarında kendini daha çok hissettiren kayıt dışı ekonomi, kaynakların tahsisinde etkinliği azaltır. Vergilendirilmeyen alan ve hatta suç teşkil eden faaliyetlerden daha fazla gelir elde edilmesi ekonomideki kaynakların bu alanlara gitmesine neden olur. Örneğin, buzdolabı imalatına veya buğday üretimine ayrılacak kaynaklar, daha karlı olan uyuşturucu imalatı ve ticaretine veya çeşitli kaçakçılık alanlarına kayarak kaynak dağılımında etkinliği bozmuş olur. Kayıt dışı ekonomideki faaliyetler ülkenin sonraki yıllarda kalkınmasını geciktirebilir.[151] Bunun nedeni ise kayıt dışı ekonomide aktif olan aktörlerin, elde ettikleri gelirleri ülkede fiziki ve mali yatırımlara dönüştürememeleri olarak söylenebilir.

1.2.5. Vergi Yükü Üzerindeki Etkileri

Vergi yükü ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Firmaları kayıt dışına çıkmaya ve bu sektörde kalmaya iten temel neden vergi yükündeki yükseklikliktir. Firmalardan alınan vergiler devlet gelirlerinin önemli bir kaynağını oluşturur. Yasal olan firmalar kamuya kayıtlı bulundukları ve nispeten daha kolay denetlenebildikleri için vergi hasılatında önemli bir payları vardır. Özellikle ekonomik krizlerde devlet vergi oranlarını artırarak ve/veya ek vergiler koyarak hem gelirlerini artırmaya hem de kamu yönetiminden kaynaklanan hataları gizlemeye çalışır.[152] Ekonomide yeni bir vergi getirilmesi bireylerin vergi yükü

[150]Hakan Çetintaş, "Türkiye'de Kayıtdışılığın Fayda-Maliyet Analizi", *Çimento İşveren*, Cilt:17, Sayı:5, Eylül 2003, s.6.
[151]Ay, *a.g.m.*, s.64.
[152] Çetintaş, *a.g.m.*, s.7.

üzerinde artışa yol açarak, vergi gayretini olumsuz etkiler. Aynı zamanda vergi yasalarında sağlanacak uyumu olumsuz etkileyerek, vergi kayıp ve kaçaklarının artmasına neden olmaktadır.[153]

Vergi oranları yükseldiği zaman bazı girişimciler ekonomik faaliyetlerini beyan etmeden yapmaya başlar ve böylece vergi ödemezler. Kayıt dışı ekonominin nispi büyüklüğü ile vergi oranları arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Vergi yükü ne kadar artarsa kayıt dışına kayan faaliyet miktarı da o kadar artar. Kayıt dışı ekonominin büyümesi sadece devletin vergi gelirlerini azaltmakla kalmaz, aynı zamanda kalite kontrolü, tüketicilerin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gibi konularda da devletin etkinliğini azaltır.[154] Bu nedenle vergi oranları kayıt dışına kaymayı çekici kılacak boyutlara ulaşmamalıdır.

Kamu gelir kaynakları üzerinde en önemli yeri tutan vergilerin optimal düzeyde tahsilini ve artışını gerçekleştiremediğimiz sürece, yaşadığımız ekonomik sıkıntıları aşmamızın mümkün olamayacağı gerçeği karşımıza kayıt dışı ekonomi kavramını çıkarmaktadır.[155] Özellikle sıklıkla uygulanan vergi afları uzun dönemde vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonomiye kaçışı cesaretlendirmektedir.[156] Gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde önemli bir sorun haline gelmeye başlayan kayıt dışı ekonomi vergi yükünün fazla olması sonucunda kayıt altına alınamayan vergi dışı faaliyetleri artırmaktadır.

1.2.6. Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı ekonominin toplumsal yapı üzerinde suç anlayışının değişmesine sebebiyet verecek bir sosyolojik etkisi de bulunmaktadır. Vergi kayıp ve kaçağının hoşgörü ile karşılanması ve sık sık vergi aflarının çıkartılması toplumun suça bakışını

---

[153] Esra Siverekli Demircan, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003, s.110.
[154] Güngör, *a.g.m.*, s.111.
[155] Kadir Boy, "Kayıtdışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliliği", *Vergi Dünyası*, Sayı:247, Mart 2002, s.21.
[156] Yakup Karabacak, "Vergi Kaçakçılığının Nedenleri; Arz ve Talep Yanı", *Vergi Dünyası*, Sayı: 287, Temmuz 2005, s.136.

değiştirmekte ve aynı zamanda suça ilişkin af beklentilerini artırarak yozlaşmaya neden olmaktadır. Toplumda bu türden bir yozlaşma sadece ekonomik kuralların işleyişinde değil, en basit trafik kuralı ile en temel anayasa kanununa kadar yaygın bir kural tanınmazlık ortaya çıkabilmektedir.[157]

Kayıt dışılığın yasa dışı faaliyet boyutunu oluşturan toplumun zararlı ve ahlak dışı olarak gördüğü fuhuş, kumar ile çeşitli kaçakçılık, uyuşturucu kullanımı ve satışı vb. suçların artması özellikle genç kuşakları olumsuz etkilemekte, toplumda ahlaki çöküntüye yol açmaktadır. Kayıt dışı faaliyetlerin artması toplumun ahlaki dengelerinin bozulmasına ve yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yasa dışı faaliyetleri yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilirler. Ahlaki değerler üzerinde ortaya çıkan bu yozlaşma, bireyleri devlete ve topluma karşı suç işlemeye yöneltir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olumsuz etkilerinden biri de vergi gelirlerinin azalmasına ve vergi bilincinin zayıflamasına neden olmasıdır.[158] Kaçakçılık ile kamu mal ve hizmetlerinin ilişkisi konusunda yapılan araştırmalara göre bireyler, kamu hizmetlerine diğer bireylerinde katıldığını bilirlerse uyumları artmaktadır.[159] Bu durumda kamu hizmetlerine katılım oranı arttırılarak, vergi bilincinin gelişmesine katkıda bulunulabilir.

Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik kurumlarının finansal durumlarını da bozmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyük bir hacme sahip olması nedeniyle sosyal güvenlik kurumlarında yeterli fon toplanamadığı takdirde bu kurumlar finansman zorluklarıyla karşı karşıya kalırlar.[160] Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar sosyal güvenlik primi ödemedikleri için, devletin vergi gelirlerini azaltarak, düşük

---

[157] Demir, *a.g.e.*, s.79.
[158] İmdat Türkay, "Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadelede Mükelleflerin-Vatandaşların Fonksiyonları", *TİSK-İşveren Dergisi*, Eylül 2008,s.5.
[159]Fatih Saraçoğlu, "Çevre, Adalet Algısı, Suçun Algılanış Biçimi ile Vergi Kaçakçılığına İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkiler", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Nisan 2008, s.62.
[160] Aslanoğlu, Yıldız, *a.g.m.*, s.134; Ülgen, Öztürk, *a.g.e.*, s.5.

gelir gruplarına devlet tarafından sağlanan sosyal transferleri sınırlayabilir. Azalan sosyal transferler, düşük gelirli grupların yaşam standartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzlukla neden olabilir.[161]

Kayıt dışı ekonominin toplumsal yapı açısından en önemli olumsuzluğu devletin saygınlığına gölge düşürmesidir. Devletin, vatandaşların refahını yükseltmeye ve onları korumaya yönelik olarak uygulamaya koyduğu kurallar ihlal edilmekte ve/veya yok sayılmaktadır.[162] Bu durum toplumda huzurun sağlanması açısından önemli bir tehlikedir.

1.2.7. Kayıt Dışı İstihdamın Sebep Olduğu Olumsuz Etkiler

Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan önemli bir faaliyette kayıt dışı istihdamdır.[163] Kayıt dışı ekonominin yoğunlaşmasında etkili unsurlardan birisi olan kayıt dışı istihdam olgusunun ardında yüksek sigorta primleri ve işçi maliyetlerindeki artışlar önemli rol oynamaktadır. Asgari ücretliler üzerinde bile belirli bir sosyal güvenlik kesintileri ve vergi yükünün bulunmasının önemli ölçüde maliyetleri yükselmesi nedeniyle, kayıt dışı istihdam kayıt dışı ekonomiyi besleyen ve büyüten bir kaynak haline gelmiştir.[164]

Kayıt dışı istihdam özellikle sosyal güvenlik sisteminin etkinliğini bozmaktadır. Kayıt dışı istihdam demek, çalışanların gerekli vasıflara sahip olmaması ve asgari yaş haddi, asgari ücret, fazla mesai ve işyeri standartları gibi konulardaki düzenlemelere uyulmaması, gerekli sosyal güvenlik primleri, vergi ve diğer fonların eksik ödenmesi veya hiç ödenmemesi demektir.

---

[161] Öğünç, Yılmaz, *a.g.m.*, s.5-6.
[162] Neşe Algan, "Türkiye'de Kayıtdışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıtdışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler", *TİSK- İşveren Dergisi*, Ağustos 2004, s.3.
[163] Güngör, *a.g.m.*, s.112.
[164] Ercan Alptürk, "Kayıtdışı İstihdamın Finansal ve Vergisel Boyutu", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, s.65.

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutlara ulaşmasıyla birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik açısından kapsanamamakta, yeterli prim toplanamamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da en başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmetleri etkin bir şekilde yerine getirememektedirler.[165] Kayıt dışı istihdamın diğer bir yönü de, kayıt dışı çalışanların sendikal haklardan yoksun kalmasıdır. Hangi gerekçe ile olursa olsun kayıt dışı çalışma durumunda olanlar, sendikasız ve sosyal güvenlik kapsamı dışında olma, çalıştıkları işyerinin ruhsatsız olması gibi çeşitli nedenlerde sağlıksız ortamlarda, iş güvenliği ve işyeri güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korunmasız sigortasız ve istismara açık bir şekilde çalışmak zorunda kalmaktadır.[166] Bu da iş hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve çalışma ilişkileri ile işgücü piyasasındaki işleyişin bozulmasına yol açmaktadır.

Kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan vergi kaybı, çeşitli kayıt dışı istihdam şekilleri ile ortaya çıkmaktadır. Bunlar; kayıt dışında çalışıp tamamen bildirilmeyen ücretli ve yevmiyeli olarak çalışanlardan dolayı oluşan vergi kaybı, ücretleri eksik bildirilen işçilerin oluşturdukları vergi kaybı, yabancı kaçak işçiler dolayısıyla ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçağı, Sosyal Sigortalar Kurumuna bildirilip Maliye Bakanlığına bildirilmeyen işçilerin oluşturduğu vergi kaybı, ikinci bir işte çalışanların oluşturdukları vergi kaybı olarak sıralanabilir.[167]

Son olarak, Türkiye'de kayıt dışı istihdamdan dolayı oluşan kayıplara ilişkin vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarını hesaplayan ve TÜRK-İŞ tarafından yapılan bir araştırmada, 2004 yılında 4.5 milyon insanı kapsayan kayıt dışı istihdamın ortaya çıkardığı vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarının 11 milyar ABD dolarına ulaştığı belirtilmektedir. Aslında devlet açısından yaklaşık bir milyon göçmenin Türkiye'de yasadışı olarak istihdam edildiği gerçeğinden hareketle ilave bir 2 milyar dolar vergi

---

[165] Yetim, *a.g.e.*, s.14.
[166] DPT, *Kayıtdışı Ekonomi Özel…,* s.9.
[167] Ahmet Burçin Yereli, Oğuz Karadeniz, "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.194-198.

ve sosyal güvenlik katkı payı kaybı söz konusudur. Dolayısıyla bu rakam gerçek rakamı tam olarak yansıtmamaktadır. Kazanılan ücretin kısmi olarak beyan edildiği gerçeği de göz önünde tutulmalıdır. Ülkemizde bazı işverenler, en azından ödenmesi gereken bazı vergilerden kaçınmak için, işçilerine ödedikleri ücretleri resmi asgari ücret düzeyinde beyan etmektedirler.[168] Bu durum devlet açısından ilave bir vergi kaybı anlamına gelmektedir.

1.2.8. Karaparanın Sebep Olduğu Olumsuz Etkiler

Karapara aklama ile ekonomik büyüme arasında ters oranlı bir ilişki vardır. Suç ekonomisinden elde edilen gelirler arttıkça yıllık GSMH büyümesinde önemli gelir ve servet yoğunlaşmasına yol açarak, gelir ve servet dağılımı üzerinde de olumsuz etkiler doğurmaktadır.

Yasadışı faaliyetler ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin aklanmasının sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve politik etkileri de bulunmaktadır. Bu çerçevedeki etkiler toplumsal dokuda, sosyal ve ticari ahlak yapısında zayıflamaların ortaya çıkması olarak belirtilebilir. Suç ve suçluların zayıflamasıyla birlikte, yasal ve kayıtlı sektörde faaliyet gösterenlerin, suç örgütlerinin idare ile bağlantılı olma olasılığı yönündeki düşünceleri yaygınlaşacak, bu durum sonucunda da idareye olan güven sarsılacak ve toplumsal huzursuzluklara yol açabilecektir. Kamu yönetiminde yer alan bazı görevlilerin bu şekildeki bağlantıları ise, suçla mücadelede etkinliği azaltan bir unsur olarak ortaya çıkmakta ve böyle bir durumda ise yozlaşmaya yüz tutmuş olan bu sistem kendi kendini besler hale gelebilmektedir.[169]

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında olmasa bile boyutlarının genişlemesinde en önemli etkenlerden birisi, yine kayıt dışı ekonominin kendisidir. Kayıt dışı ekonomi kendisini üreten bir karaktere sahiptir. Çünkü kayıt dışı faaliyetlerin kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar kayıtlı ekonomiden

---

[168] Durmuş, *a.g.m.*, s.155.
[169] Ergün Aktürk, "Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü ve Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:22, Kış 2005, s.303.

kayıtsız ekonomiye doğru gidişin ortamını hazırlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi güçlendikçe, kayıtlı ekonomide fireler başlar.[170] Kayıt dışı ekonominin sosyal adalet, gelir dağılımı, vergi gelirleri ve rekabet şartları üzerindeki etkisi ise herkes tarafından bilinmektedir. Kayıt dışı faaliyetler ekonomik boyutunun yanı sıra ahlaki olarak toplumun yozlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzlukların farkında olan Maliye Bakanlığının kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik çeşitli tedbirler almasına rağmen bu sorun kültürel, ekonomik ve sosyal nedenlerle hala varlığını sürdürmektedir.[171]

2. VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARININ TANIMI VE UNSURLARI

Kayıtdışı ekonomi ve vergi kayıp ve kaçakları birbirleri ile iç içe geçmiş kavramlardır. Birçok ekonomik değişken üzerinde etkisi bulunan kayıtdışı ekonominin en önemli sonucu oluşturduğu vergi kaybıdır. Kayıtdışı ekonomi çerçevesinde ele alınacak vergi kayıp ve kaçağından ne anlaşılması gerektiği kapsamı itibariyle ve kavramsal olarak açıklanmalıdır.

2.1. Vergi Kaçakçılığı

Vergi, alındığı kaynak ne olursa olsun mükelleflerin satın alma gücünü azaltıcı bir yük ya da mali baskı yaratır. Mükellefte oluşan bu baskıya vergi cennetlerine göç, vergi grevi, karar birimlerinin yönlendirme gibi tepkiler gösterebilirler. Vergiye karşı tepkilerin en yaygın görülen biçimi vergi kaçırmadır. Vergi kaçakçılığında mükellef vergi kanunlarını açık bir biçimde ihlal ederek vergi yükünden kurtulmaya çalışır.[172]

---

[170] Kılıçdaroğlu, *a.g.e.*, s.18-19.
[171] Diliçıkık, *a.g.m.*, s.31.
[172] Elif Binhan Yılmaz, Murat Şeker, *Vergiye Karşı Tepkiler: Mükellef Davranışları (İstanbul Örneği)*, Araştırma Raporu, İSMMMO Yayını, Yayın No:86, Nisan 2007, s.18.

Vergiden kaçınmanın meşru olmayan özel bir hali olan vergi kaçakçılığı,[173] geniş anlamda vergiye karşı koyma olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamıyla vergi kaçakçılığı ise, vergi kanunlarına aykırı davranmak ve kanunları uygulamakla görevli bulunan idarenin aldığı önlemlere karşı gelmek ya da az vergi ödemek şeklinde olabilmektedir.[174]

Tüm bu tanımlara bakıldığında vergi kaçakçılığı, vergi ödemekle yükümlü olan mükelleflerin, yasal olmayan yollara başvurmak suretiyle kayıtlı olarak bu yükümlülüklerini yerine getirmemeleri, bunun sonucunda da kazanç sağlamaları ve devletin vergi kaybına uğramasına neden olmaları şeklinde tanımlanabilir.

Vergi kaybı bir ülkede var olan mali kanunlar çerçevesinde doğan ya da doğması gereken vergi alacağının çeşitli neden ve gerekçelerle hazineye intikal etmemiş ve/ya da edememiş olmasıdır. Kaçak ise, hukuka aykırı neden ve/ya da gerekçelere dayanan hazineye intikal etmeme halini ifade etmektedir.[175] Vergiden kaçınma ise kısaca verginin ödenmemesini ifade eder. Bunun için de vergi borcunun doğmasına sebep olacak olaylarla bağlantı kurulmaması gerekir.

Vergi kaçırma ve vergi kaçakçılığı birbirinin ikamesi olabileceği gibi tamamlayıcısı da olabilir. İkame unsuru, bir davranıştaki (örneğin, vergi kaçırma) artan maliyet nedeniyle mükellefin bu davranıştan diğerine (örneğin, vergiden kaçınma) yönelmesi ile olur. Tamamlayıcılık unsuru ise normalde vergiden kaçınma ile vergi matrahından indirilebilecek bir gider kaleminin yüksek gösterilmesi (vergi kaçırma) sonucu olabilir.[176] Bazen vergi kaçırma ile vergiden kaçınma arasındaki sınırın tam olarak belirlenmesi mümkün olmayabilir.

---

[173]Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 10.Baskı, İstanbul 1999, s.278.

[174] Kildiş, *Kayıtdışı Ekonominin…*, s.2.

[175] Yusuf Karakoç, "Hukuki Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp ve Kaçakları", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.90.

[176] Hasan Hüseyin Bayraklı v.d., "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.206.

Verginin reddi ise toplumsal ve kanun dışı olup, şiddet kullanımına açık bir olaydır. Çok istisnai olarak rastlanılan bu olay vergiye karşı toplumsal bir reaksiyonun ifadesidir. Bu reaksiyonun tipik örneği Fransa'da 1954 yılında bir vergi grevine dönüşen Paujade hareketidir. Bu direniş, giderek kollektif bir eyleme dönüşmüş hatta bir vergi sorunu olmaktan çıkıp siyasal sonuçlar doğuran bir olay haline gelmiştir.[177]

2.2. Vergi Kaybı

Devletin elde ettiği vergi gelirlerindeki azalmanın nedenlerinden bir tanesi de vergi kayıplarıdır. Vergi kayıpları, mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı yönde hareket etmesi ile ortaya çıkacak olan vergi kaçakçılığı sonucu meydana gelebileceği gibi, mükelleflerin vergi yükümlülüklerinden kurtulması sonucu oluşan vergiden kaçınma yoluyla da olabilir.

Kaçakçılık suçuna, mükellefler tarafından vergi matrahını azaltmak için başvurulmaktadır. Bu tür fiiller, kanun hükümlerinin hileye başvurarak ihlalini içermekte olup, çoğunlukla vergi kaybı doğurmaktadır.[178] Vergiden kaçınmayı vergi yükümlülüğüne ilişkin bütün bilgi ve gerçeklerin vergi idaresine aktarılmasın rağmen, bunların mükellefiyet ve vergi yükümlülüğüne yol açmaması şeklinde ifade edebiliriz. Burada mükellef vergi yükümlülüğünü ortadan kaldıracak, vergi yasalarına aykırı hiçbir girişim ve davranışta bulunmamakta ve her türlü yasal işlemi gerçekleştirmesine rağmen vergiden muaf tutulmaktadır. Bu durum vergiden kaçınmanın vergi kaybı doğuran bir yönünü oluşturmaktadır.

Vergiden kaçınmanın diğer yönü ise, potansiyel mükelleflerin vergi vermemek ya da yüksek vergi miktarlarına katlanmamak amacıyla vergi oranı düşük

---

[177] Nadaroğlu, *a.g.e.*, s.282.
[178] Işıl Fulya Orkunoğlu, "Vergi Kaçakçılığı Suçunun Kanuni Gelişimi, Nedenleri ve Doğurduğu Sorunlar ile Çözüm Önerileri", *E-Yaklaşım*, Sayı: 52, Kasım 2007, s.119.

olan ikame mallara yönelmeleridir. Aynı şekilde burada da vergi hukukuna aykırı yönde bir olumsuzluk olmamasına rağmen vergi kaybı oluşmaktadır.[179]

Vergi kaçağı ile ilgili olarak Türk Vergi Sisteminde "vergi zıyaı", yani vergi kaybı kavramı yer almaktadır. Bu anlamda vergi kaybı, vergi kaçağının hukuki tanımını ifade etmektedir. Buna göre vergi kaybı, yükümlü veya sorumlunun vergilendirme ile ilgili ödevlerini zamanında yerine getirmemesi veya eksik yerine getirmesi yüzünden verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi veya eksik tahakkuk ettirilmesidir. (VUK md.341, md.344).

2.3. Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Özellikleri

Vergi kayıp ve kaçakları aslında düzenleme, uygulama, yargılama, kanuni boşluklar, idari uygulamalardaki aksaklıklar vb. çeşitli nedenlerle hazineye intikal etmesi gereken paranın hukuka aykırı olan ve/veya olmayan neden ya da gerekçelerle hazineye intikal etmemesidir. Vergi kayıp ve kaçağına kayıt dışı ekonomi kadar kayıtlı ekonomide yol açmaktadır. Vergi kayıp ve kaçaklarının özellikleri şunlardır;

- Vergi kayıp ve kaçağı bir vakıadır.

- Vergi kayıp ve kaçağı özel kesimden kaynaklandığı kadar kamu kesiminden de kaynaklanmaktadır.

- Özel kesimden kaynaklanan vergi kayıp ve kaçağına kayıt dışı ekonomi kadar kayıtlı ekonomide, yani hiç yükümlülük kaydı bulunmayanlar kadar yükümlülük kaydı bulunanlar da yol açmaktadır.[180]

- Faaliyetlerin belgeye bağlanmaması, kamu otoritesinden veya ilgili kişilerden bilgilerin gizlenmesi ile ortaya çıkar.

---

[179]Ayhan Kapusuzoğlu, *Vergi Kayıp ve Kaçakçılığını Önlemede Denetim*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2007, s.11.
[180] Karakoç, *a.g.m.*, s.91.

- Özü itibariyle fiilen gerçekleşen, değer yaratan bir ekonomik faaliyetin belgelerde görünmemesi ya da saklanmasıdır.[181]

Vergi kaçakçılığının boyutları çok önemlidir. Çünkü yüksek boyutta bir vergi kaçağının mali, ekonomik, sosyal ve siyasal birçok olumsuz etkisini görmek muhtemeldir. Bütçe gelirlerinde azalmaya neden olarak makro ekonomik göstergeler üzerinde yapay hataların oluşmasına yol açarlar. Bununla birlikte gelirin yeniden ve etkin dağılımını olumsuz yönde etkiler. Ayrıca sektörler arası rekabet dengesizliği meydana getirir. Bunların yanı sıra vergi kaçakçılığının sosyal ve siyasal etkisi de vardır ki bunlar mükelleflerin kanunlara karşı gelmesi, kamu otoritesinin önemsememe alışkanlıkları vb. olarak belirtilebilir.[182]

Vergi kaçırmaya yönelik olarak çok çeşitli yöntemler kullanılabilmektedir. Vergi kaçırmaya yönelik kullanılan güncel yöntemlerden bazıları Gündüz tarafından şöyle sıralanmıştır:[183]

- İthalatın veya ihracatın vergi cennetlerinden geçirilerek karın bir kısmının burada bırakılması yoluyla,

- Gelişmiş yörelerde ticari faaliyette bulunduğu halde, daha az vergi verilen kalkınmada öncelikli yöreleri merkez göstermek yoluyla,

- Transfer fiyatlaması yoluyla ilişkili şirkete düşük ya da yüksek bedelle mal veya hizmet satarak veya alarak karın bir kısmının yurt dışında daha az vergili bir yerde oluşturulmasıyla,

---

[181] Işık, Acar, *a.g.m.*, s.119.
[182] Şafak Ertan Çomaklı, "AB İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'deki Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesine Yönelik Uygulamalar", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, Ocak 2008, s.54-55.
[183] Zeki Gündüz, "Türkiye'de Vergi Nasıl Kaçırılıyor", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:73, Ekim Kasım Aralık 2005, s.28-31.

- Basit usulde vergilendirilenlerce (örneğin, taksi işletmelerinde) her isteyene istediği kadar belge verilmesi ve bu belgelerin kayda alınmaması veya daha farklı tutarlar olarak kayda alınmasıyla,
- Serbest meslek niteliğindeki hizmetlerin düşük vergileniyor olması nedeniyle, bir eser varmış gibi telif kazancı adı altında ödenmesi ve elde edilmesiyle,
- Option, futures, forward, swap yoluyla ortada altın, kredi veya hisse senedi olmadığı halde tamamen kağıt üzerinde gider oluşturulmasıyla,
- Gerçekte yılsonunda değerlemeye tabi iken (tahvil), hisse senedi imiş gibi gösterip vergileme döneminin ötelenmesi yoluyla,
- Mal ve hizmet satışlarına fatura, fiş düzenlememek veya eksik düzenlemek yoluyla,
- Vergi dairesine kayıt olmaksızın çalışarak,
- Envanter kayıtlarında oynama yapılarak,
- Gerekli şartları taşımadığı halde muaflık ve istisnalardan yararlanılarak,
- Vergiye tabi işe başlamanın geç bildirilmesiyle,
- Taksitli satışlarda gerçekleşen vade farkının (kur farkları da dahil) yasal defterlere gelir olarak incelenmemesi yoluyla,
- Korsan mal üretilmesi ve bunların belgesiz satılması yoluyla,
- Vergiden muaf tutulan vakıf veya dernek adıyla faaliyette bulunularak,
- Belgede tahrifat yapılması yoluyla,

- Emlak alım satım faaliyetlerinde emlağın, değerinin altında gösterilmesi yoluyla,

- Gelecek döneme ilişkin giderlerin (peşin ödenen kiralar vb.) cari döneme işlenmesi,

- Amortismana tabi olan aktiflerin doğrudan gider yazılmasıyla,

- Yıllara yaygın inşaatlarda, gerçekte geçici kabul cari yılda yapıldığı halde, sanki izleyen yılda iş bitmiş gibi gösterilerek kurumlar vergisi beyanının ertesi yıla sarkıtılması ve böylelikle verginin bir yıl daha ertelenmesi,

- Varlıksız, hayali veya ölü kişiler adına vergi kaydı açılması, ortaklıklar, şirketler kurulması ve faaliyetlerin (özellikle vergi kayıp ve kaçağına yol açan faaliyetlerin) bunlar üzerinden yürütülmesi vb. pek çok yöntem kullanılmak suretiyle vergi kaçakçılığı gerçekleştirilmektedir.

3. VERGİ KAYIP VE KAÇAKLARI İLE KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kayıtdışılığın en çok karşılaşılan nedeni vergi gibi bazı yükümlülüklerden kaçınmak amacıyla otoritelerden gizlenerek, bilerek kayıt dışı kalarak kazanç elde etmektir. Bu tür kazanç amaçlı kayıtdışılık, haksız ya da aşırı kazançlar peşinde olanların bu kazançlarını sağlayan işlerini gizlemleri, açıktan yapmamalarıdır. Bu yapılanlar, kazançlarını gizlerken vergi yasaları karşısında açık bir biçimde yasadışı iken, ceza yasaları açısından suç oluşturmayabilir.[184]

Kayıt dışı ekonomi ve vergi kayıp ve kaçakları kavramları iç içe girmiş ve ayrılmaz ortak niteliklere sahiptirler. Kayıt dışı ekonomiyi vergi kayıp ve

[184] Bülent Soylan, *Kayıtdışı*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2008, s.11-12.

kaçaklarından ayrı tutmak ne kadar yanlışsa, vergi kayıp ve kaçaklarını da kayıt dışı ekonomiden ayrı düşünmek bir o kadar yanlış olur.

Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan kişilerin bir gelir elde ettiği mutlak bir gerçektir ve bunlardan devletin vergi geliri elde etmesi söz konusudur. Fakat doğası gereği suç unsurlarını bünyesinde taşıyan kayıt dışı ekonomide bu durum mümkün olamamakta ve dolayısıyla vergi kayıp ve kaçağı kendiliğinden oluşmaktadır.

Temelde elde ettikleri gelirlerinde ve buna bağlı olarak refah düzeyinde bir artışın olması için vergi kaçakçılığı yapan kişiler, kayıt dışına çıkardıkları gelirlerinden dolayı kayıt dışı ekonominin bir parçası olmaktadırlar. Dolayısıyla her iki olguda birbirini meydana getiren unsurlardan oluşmakta ve bağımsız olarak ele alındıklarında boyutlarının ve nedenlerinin yanlış bilinmesine neden olmaktadır.[185]

Vergi kaçakçılığı kayıt dışı ekonomi çerçevesinde daha anlamlı ifade edilebilen bir olgudur. Çünkü kişiler vergi kaçakçılığı ile gelirlerini arttırma amacını güderken, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaları da aynı amaca yönelik isteklerinden doğmaktadır. Gelirlerini arttırmak isteyen insanlar, faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıt dışında tutmak suretiyle, bu faaliyetlerden elde ettikleri kazanç üzerinden vergi ödemeyerek refah seviyelerini arttırmış olurlar.[186] Kişilerin bu tür faaliyetlere yönelmelerinin temel nedeni de, kayıt dışı yapılan işlemlerin kayıtlı faaliyetlere nazaran daha avantajlı olmalarıdır.

Kayıt dışı ekonominin en önemli iki nedeni kamunun getirdiği sıkı sınırlamalar ve vergi oranlarındaki yükseklikltir. Vergi kaçakçılığı da kayıt dışı ekonominin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi bir vergi başkaldırısı niteliğindedir.[187] Kayıt dışı ekonominin en önemli boyutu vergi

---

[185] Çomaklı, *a.g.m.*, s.52.
[186] Fleming v.d., *a.g.m.*, s.391; Çomaklı, *a.g.m.*, s.46.
[187] Burcu Gediz Oral, Ferhan Sayın, *Mali Yolsuzluğun Yansımaları: Türkiye İçin Eşbütünleşme Analizi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 52.Seri, Prof. Dr. Şerafettin AKSOY'a Armağan, 2009, s.146.

kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi kaybı ise genel olarak, vergi uygulamaları yoluyla sağlanması beklenen hasılat ile fiilen elde edilen hasılat arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda vergi kaybı; mükelleflerin kontrolleri altında olan ya da olmayan, isteyerek ya da farkında olmadan sebebiyet verdikleri vergi kaybının tamamını içermektedir.[188] Bu nedenle oluşan vergi kaybının toplum üzerindeki en önemli etkisi, devletin görevlerini yerine getirmesinde temel kaynağı oluşturan vergi gelirlerini azaltmasıdır.

Kayıt dışı ekonomi önemli bir tartışma konusu olmakla birlikte doğrudan hesaplama yöntemleri sınırlı ve zordur. Genel olarak "gayri safi milli hasılaya bir katkı olduğu halde kayıtlara girmeyen ekonomik faaliyetler" olarak tanımlanan kayıt dışı ekonomi özellikle 1980'lerden sonra bir çok araştırmaya konu olmuştur. Boyutları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerde çok daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.[189] Kayıt dışı ekonominin istatistiklerinin güvenirliliği, istihdam, fiyat yapısı, kaynak ve gelir dağılımı üzerinde önemli etkileri yanında kamu finansmanı açısından vergi kaybına neden olması dolayısıyla dikkate alınması gerekir. Kayıt dışı bile olsa tüketim ve yatırım faaliyetleri sonucunda dolaylı vergilere konu olması halinde, kayıt dışı gelirin tümünün vergi dışı kaldığı düşüncesi her zaman doğru olmayabilir. Ancak kayıt dışı faaliyetlerin ajanları kendi aralarında işlem yaptıkları zaman tamamen vergi dışına kayması söz konusu olabilir. Vergi kaybının topluma maliyeti konusunda, ülkenin bütünü düşünüldüğü zaman kaybedilen vergi kadar olmayabilir. Çünkü toplumun bazı kesimleri bu faaliyetler sonucunda bir gelir elde etmektedirler. Asıl sorun, kayıtlı ve kayıt dışı kesimler arasındaki rekabet eşitsizliği ve kayıtlı kesimden kayıt dışı kesime bir transfer olmasında yatmaktadır.[190] Bunun sonucunda kaynak ve gelir dağılımı konusunda ciddi bozulmaların ortaya çıkması büyük bir olasılıktır.

---

[188] Metin Meriç, Ayşe Günay, "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Bütçe Gelirlerine Etkisi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, s.836.
[189] Schneider, Enste, *a.g.m.*, s.80.
[190] Pınar, *a.g.e.*, s.4.

Gelişen teknoloji ile birlikte, vergi kayıp ve kaçaklarında artık geliştirilmiş teknikler kullanılmaktadır. Ancak gelişen teknolojinin de yardımı ile beyan dışı kalan matrahlar artık beyan edilen matrahları aşmaya başlamıştır. Sistemin yanlışlığı, denetimlerin yetersiz kalması, ağır işleyen yargı vergi kayıp ve kaçaklarının önüne geçilmesine engel oluşturduğundan, bu tür eylemler her geçen gün çeşitlenerek artmaktadır.

Vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılabilmesi için yeni bir anlayışın ve bu anlayışla örtüşen hukuki bir yargının oluşturulması artık zorunlu hale gelmiş bulunmaktadır. Aksi takdirde vergi gelirlerinin yetmezliği bir yandan kamu hizmetlerinin kısılmasına diğer yandan ekonominin riskli hale gelmesine neden olmaktadır.[191]

4. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KARAPARA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Karapara geniş anlamdaki kayıt dışı ekonominin bir parçasıdır. Ancak karapara kayıt dışı ekonominin en karanlık yüzüdür ve ortaya çıkardığı sonuçlar ile doğurduğu zararlar ekonomik ve mali olmaktan çok ötedir. Bu nedenle kayıt dışılığın bu karanlık alanı ile mücadele ayrı bir önem arz etmektedir. Buna karşın kayıt dışı ekonominin diğer alanlarının büyüklüğü, karaparacıların tespitini zorlaştırdığı için karapara ve aklama suçu ile mücadeleyi olumsuz yönde etkilemektedir. Karaparacılar kendilerine kayıt dışı ekonomi içerisinde geniş bir manevra alanı bulmakta ve ortaya çıkarılma riskleri azalmaktadır.[192]

En geniş anlamıyla karapara, yasadışı yollardan elde edilen her türlü kazanç olarak tanımlanabilir. Bu tanıma bağlı olarak elde edilen gelirlerin kaynağında uyuşturucu vb. maddeler, silah kaçakçılığı, patlayıcı madde, kadın ve çocuk ticareti,

---

[191] Veysi Seviğ, *Vergi Kayıp ve Kaçakları*, Referans Gazetesi, 07.07.2007, *http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/Makaleler/Veysi%20Sevi%C4%9F/Vergi%20Kay%C4%B1p%20ve%20ka%C3%A7aklar%C4%B1.pdf* ,(22.01.2009), s.2.

[192] Aykın, *Kayıtdışı Ekonominin…,* s.10.

adam kaçırma, şantaj, terör suçlarının işlenmesinden elde edilen paralar yer almaktadır.

Bu bağlamda karapara, kaynağına göre iki grup içerisinde değerlendirilebilir. Birinci grupta uyuşturucu ve silah kaçakçılığından elde edilen paralar gibi başlangıcından itibaren yasadışı faaliyetlerden elde edilen paralar sayılmaktadır. İkinci grupta ise, başlangıçta paranın kaynağını oluşturan faaliyet yasal olmakla beraber daha sonra sahte fatura düzenlenerek veya vesikalar tahrif edilmek suretiyle yapılan vergi kaçakçılığı ile elde edilen paralar sayılmaktadır.[193]

Temelde kayıt dışı ekonominin bir parçası olarak kaçakçılığı farklı alanlarda ve farklı açılardan değerlendirmek daha doğru olacaktır. Kayıt dışı ekonomi, her ne kadar hükümet yetkilileri tarafından aynı görülse de suç işleyen yer altı ekonomisinden ayrı tutulması gerekmektedir. Aslında iki grupta bilerek kanunlara karşı gelmektedir. Ancak, toplum içindeki rolleri itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. yeraltı dünyası; rüşvet, dolandırıcılık, haraç kesme gibi aktivitelerde bulunarak taammüden suç işler. Kayıt dışı ekonomide ise, kanunlara saygılı vatandaşlar, hükümetin kendilerine uyguladığı ağır politikalardan kaçınmaya çalışırlar. İşte bu noktada bir ülkede neden kayıt dışı tercihi yapılıyorsa kaçakçılığın nedenleri içinde bunları da aramak gerekir.[194]

Türkiye suçları saymak yöntemini (öncül suç) kabul ederek 19.11.1996 tarihinde 4208 Sayılı Karaparanın Aklanmasının Önlenmesine Daire Kanunun 2'nci maddesinde "karapara" ve "karapara aklama suçu" nu hüküm altına almıştır. Söz konusu kanunda karaparanın tanımı; kanunların suç saydığı fiillerin işlenmesi suretiyle elde edilen para veya para yerine geçen her türlü kıymetli evrak, mal, gelirler, bir para biriminden diğer bir para birimine çevrilmesi de dahil, sözü edilen para, evrak, mal veya gelirlerin birbirine dönüştürülmesinden elde edilen her türlü maddi menfaat ve değer olarak yapılmıştır.[195]

---

[193] Yıldırım, *a.g.m.*, s.558.
[194] Uzunoğlu, a.g.e., s.1.
[195] www.masak.gov.tr

Karapara aklama ise genel tanım olarak "Yasalarca tespit edilmiş belli suçlar sonucunda elde edilen her türlü ekonomik değerin, meşruluk kazandırmak amacıyla yasadışı nitelikten çıkarılarak, yasal ekonomik değerlere dönüştürülmesine ve bu suretle yasal ekonomik sisteme dahil edilmesine yönelik tüm işlemler" şeklinde ifade edilir.[196] Karapara aklama işlemi üç aşamadan meydana gelir. Yasal olamayan yollardan elde edilen gelirin nakit formundan kurtularak finansal sistem içerisine sokulması aşaması olan yerleştirme aşaması, nakit formundan kurtulan karaparanın elde dilen kaynağından mümkün olduğunca uzaklaştırılarak yetkililerce izinin sürülmesinin, bulunmasının ve yakalanmasının önüne geçilmeye çalışılan aşama olan ayrıştırma aşaması ve son olarak da ayrıştırma aşamasında yasadışı kaynağı ile olan ilişkisi koparılan karaparanın yasal işlemlerle ülkenin mali sisteminin içerisine aklanmış olarak sokulması aşaması olan bütünleştirme aşamasıdır.[197] Karapara aklama suçunun yapısı genel olarak Şekil 2'de görülebilir.

Şekil 2'de görüldüğü gibi, 4208 sayılı Kanunda belirtilen fiilleri işleyerek karapara elde eden failler, işledikleri suçun unsurlarını kullanarak, bizzat kendileri veya başkaları tarafından karaparanın kullanılması, kaynak veya niteliğinin veya zilyet ya da malikinin değiştirilmesi, gizlenmesi veya sınır ötesi harekete tabi tutulması vb. fiiller ile karaparanın tespitine engel olarak aklamaya çalışmaktadırlar.

Bir faaliyetin kayıt dışı olması her zaman suç geliri olduğu anlamına gelmez.[198] Şekil 3'te de görüldüğü gibi enformel faaliyetler, tamamen yasal ve aynı zamanda vergi dışı kalan ve bu nedenle resmi istatistiklere de dahil edilemeyen bir faaliyet olarak karşımıza çıkar. Burada hem faaliyet yasaldır hem de vergi konusuna girmediği için vergi kaçağı da söz konusu değildir. Bazı faaliyetler ise yasal olmasına rağmen kayıt dışı tutulmak suretiyle vergi kayıp ve kaçağına neden olur. Uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı gibi faaliyetler de hem yasadışıdır hem de kayıt dışı tutulduklarından vergileri de ödenmez. Bazı faaliyetlerin yasadışı niteliği kayıt dışı olmasını gerektirmemektedir. Örneğin; belli bir yaşın altındaki kişilere içki veya

[196] www.masak.gov.tr
[197] Türkiye Bankalar Birliği, *Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri*, Yayın No:235, Aralık 2003, s.13-17.
[198] Frey, Schneider, *a.g.m.*, s.2.

sigara satılması yasadışıdır ancak satış belgelenerek yapıldığında kayıt dışı değildir.[199] Bu nedenle kayıt dışı ekonomi ve bazı alt ayrımlarının anlatım kolaylığı nedeni ile şekildeki gibi grafiksel olarak ifade edildiğini, gerçek hayatta ise her zaman bu kadar keskin çizgilerle belirlemeler yapmanın mümkün olmadığını, bazı sapmaların ve aykırı durumların bulunabileceğini belirtmek gerekmektedir.

Şekil 2: Karapara Aklama Suçunun Yapısı

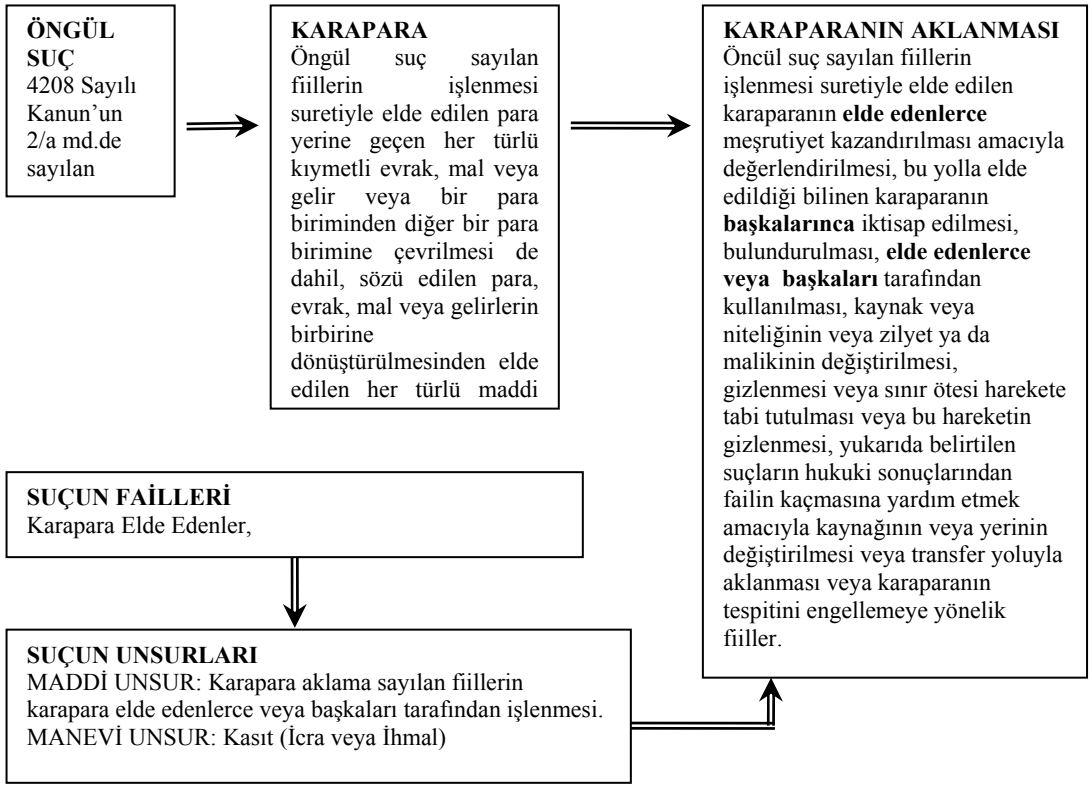

Kaynak: Azmi Demirci, "Karapara'dan Suç Gelirleri'ne", *Vergi Dünyası*, Sayı: 308, Nisan 2007, s.23.

[199] Aykın, *Kayıtdışı Ekonominin…*, s.7.

Şekil 3: Ekonomik Faaliyetler İçinde Kara Para ve Aklanmış Kara Paranın Yeri

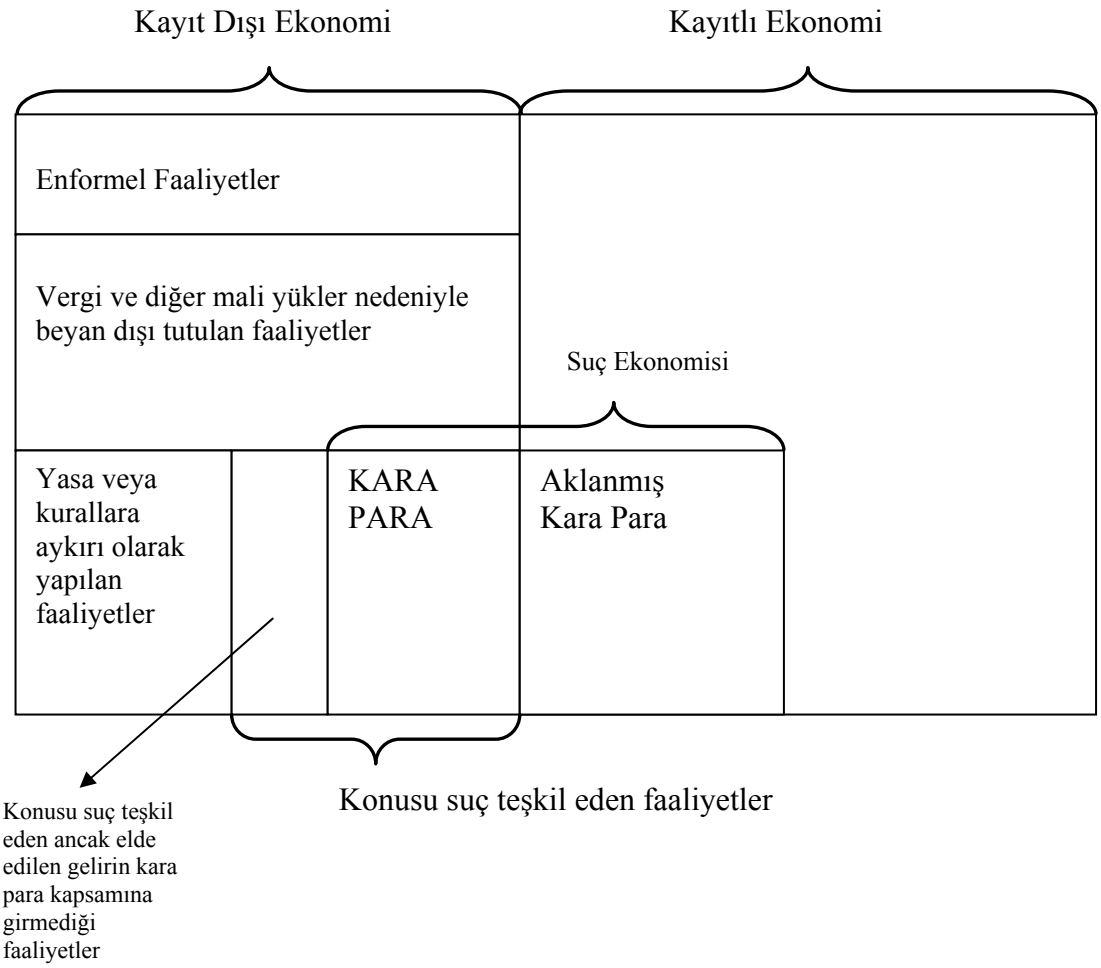

Kaynak: Aykın, *Kayıtdışı Ekonominin…*, s.7.

Günümüzde kayıt dışı ekonomi ile karapara kavramı eş tutulmakta, kayıt dışı ekonominin aynı zamanda karapara anlamına geldiği düşünülmektedir. Karapara her zaman kayıt dışı ekonomi kapsamına girmektedir. Buna karşın, kayıt dışı ekonomiyi oluşturan unsurların bir kısmını karapara olarak tanımlamak mümkün değildir.[200] Kayıt dışı ekonomi ve karapara ekonomisi birbirinden farklı kavramlardır. Kayıt dışı ekonomide yer alanların amacı, vergi vb. mali yükümlülüklerden kaçınmaktır. Buna karşılık karapara ekonomisinde özellikle aklayıcıların amacı, söz edilen mali yükümlülükleri ödemek pahasına parayı kayıtlı mali sisteme sokmaktır. Dolayısıyla

[200] Ülker Mavral, *a.g.m.*, s.168.

birincisinde amaç kayıt dışına çıkmakken, ikincisinde amaç kayıt altına girmektir. Ancak kayıt dışı ekonomi ile karapara ekonomisi arasında hiçbir ilişkinin olmadığı da söylenemez. Zira kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu bir ülkede aynı zamanda karapara aklayıcılarının da rahat bir ortam bulduğu da bir gerçektir.[201]

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede amaç kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almak, karapara ile mücadelede amaç ise karaparanın baştan elde edilmesini engelleyerek, buna bağlı suç işleme potansiyelini ortadan kaldırmaktır.[202]

Bütün bu açıklamalar ışığında kayıt dışı ekonomi ile karapara ekonomisi arasındaki farkları şu şekilde sıralayabiliriz:[203]

- Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün kaynağı nitelik olarak herkesin gözü önünde yapılan yasal faaliyetlerden oluştuğu halde, karaparanın büyüklüğünün kaynağı tamamen suç sayılan ve gizlenen fiillerden oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomide faillerin tespiti halinde ilgililer sadece vergi cezaları ile cezalandırılmalarına rağmen, karaparayı elde edenlerin tespitinde vergi cezalarından ayrı olarak, ihlal ettikleri kanunlarda sayılan hapis ve para cezalarıyla da cezalandırılırlar ve bunun yanı sıra elde ettikleri bütün gelirler nemalarıyla birlikte müsadere edilmektedir.

- Kayıt dışı ekonomide işlemlerin tamamı veya bir kısmı herhangi bir resmi kayda tabi tutulmamakta ve kanuni belgelerle belgelendirilmemektedir. Elde edilen karaparalar ise kaynağını gizleyebilmek amacıyla farklı ekonomik işlemlere tabi tutularak değişik alanlarda resmi kayıtlara sokulmakta ve kanuni belgelerle belgelendirilmektedir. Örneğin; bu para ile ev, araba, fabrika, banka satın alınmakta ve bu işlemler resmi belge ile kayıtlara dayandırılmaktadır. Sadece aklanmasına ihtiyaç duyulmayan karaparalar herhangi bir kayda tutulmadan harcanabilmektedir.

---

[201] Doğrusöz, *a.g.m.*, s.44-45.
[202] TBB, *a.g.e.*, s.6-7.
[203] Murat Kalem, "Kayıtdışı Ekonomi ile Karapara Ekonomisi Arasındaki İlişki", *Bütçe Dünyası*, Cilt:2, Sayı:21, Kış 2005, s.77-78.

- Kayıt dışı ekonomi kapsamında ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirenlerin amacı vergi ve diğer ödemelerden kaçınmak olduğu halde, karapara elde edenlerin amacı karaparayı aklamak için bu parayı ekonomik sistem içine almaktır. Bu sebeple karaparayı ekonomik sisteme entegre işlemlerinden doğan vergi vb. ödemeleri gönüllü karşılamaktadırlar.

- Devletin kayıt dışı ekonomi ile mücadeledeki amacı, gerçekleşen tüm ekonomik faaliyetleri kayıt altına alıp, toplanması gerek vergi vb. yükümlülüklerin tespiti olduğu halde, karapara ekonomisi ile mücadeledeki amacı bu faaliyetin tamamını ortadan kaldırmak ve tekrarını da önlemektir.

- Kayıt dışı ekonomiyi önlemek özellikle vergi idarelerinin görevidir. Kayıt dışı ekonominin büyümesi genelde vergi idarelerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Karaparanın engellenememesinden ise iç ve dış adalet ve güvenlik birimleri sorumludur.

- Kayıt dışı ekonomi genelde bireysel tercihler sonucu oluştuğu halde, karapara özellikle örgütsel faaliyetler sonucu elde edilir.

- Kayıt dışında bırakılan büyüklükler milli gelir hesaplarının konusu içine girmekte fakat herhangi bir resmi kayıt olmadığı için milli gelir hesaplamalarının dışında tutulduğu halde, karapara elde etmek amacıyla gerçekleştirilen iş ve üretimler milli gelir hesaplamalarının konusu içine girmektedir.

Bütün bu farklılıklara rağmen kayıt dışı ekonomi ve kara para birbirlerini tetikleyici bir etkiye sahiptirler. Bu nedenle kara para aklama ile mücadele, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasını gerektirir.

5. KAYIT DIŞI EKONOMİ – KAYITLI EKONOMİ İLİŞKİSİ

Kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yarayan üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan düalistlere göre, kayıt dışı ekonomi düşük gelirlilere gelir ve güvenlik ağı sağlayan ve kayıtlı ekonomiye doğrudan bağlı olamayan marjinal bir ekonomidir. İkinci yaklaşım olan yapısalcılara göre kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonomiye bağlıdır. İmtiyazlı kapitalistler, maliyeti düşürebilmek için küçük üretici ve tacirleri bağımlı kılmaya çalışırlar. Son yaklaşım olan legalistler ise kayıt dışı düzenlemeleri, küçük girişimcilerin bürokrasinin ağır düzenlemelerine karşı gösterdikleri rasyonel bir tepki olarak görmektedirler.[204]

Kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi arasındaki bağlantılar genel olarak üç grupta değerlendirilebilir. Bunlar:

- Doğrudan ve dolaylı, geriye ve ileriye üretim bağlantısı
- Tüketim Bağlantısı
- Teknolojik Bağlantılardır.

Bunlardan geriye bağlantılar, kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye hammadde ve araç tedariki şeklinde olur. İleriye bağlantılar, kayıt dışı üretimdeki çıktıların, kayıtlı ekonomide girdi olarak kullanımı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tüketim bağlantıları nihai tüketicilerle kurulan doğrudan bağlantıları işaret etmektedir. Teknolojik bağlantılar ise kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye emek verimliliğini arttırıcı malzeme ve teknik bilgi aktarımı ile gerçekleşmektedir.[205]

Ülkeler nezdinde baktığımızda, gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi %1 puan arttığında, negatif bir ilişki ile kayıt dışı ekonominin büyümesi %5 civarında gerilemektedir. Gelişmiş ülkelerde ise tam tersi pozitif bir ilişki ve etki söz

---

[204] Bakkal, *a.g.e.*, s.5-6.
[205] Nüket Kırcı, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s.38.

konusudur. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi %1 puan arttığında, kayıtlı ekonomi %8 ila %10 puan dolayında artmaktadır. Başka bir ifade ile eğer kayıt dışı ekonomi %10'dan %11'e çıkarsa, kayıtlı ekonomi %7,7 artmaktadır. Bu durum kişi başına düşen gelir açısından da böyledir. Kayıt dışılık %1 puan arttığında (1990'lı yıllarda), gelişmiş ülkelerdeki kişi başına düşen gelirde %7,8 puan artış görülmüştür.[206]

Ekonomik açıdan kayıtlı ve kayıt dışı ekonomi arsındaki ilişki gelir ve ikame etkileriyle açıklanabilir. Kayıtlı ekonomide bir daralma dönemi yaşandığını varsayalım; bu durumda toplam gelirin azalmasıyla birlikte hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomide mal ve hizmet harcamalarının azalması beklenir. Bu gelir etkisidir. Aynı zamanda kayıtlı ekonomide ekonomik faaliyetlerin azalmasıyla birlikte talep de düştüğü için işsizlik oranı artar. Eğer işsiz kalan bu istihdam gücü, kayıt dışı ekonomi içerisinde kendilerine verilen ücretle çalışmayı kabul ederlerse (bu arada devletten işsizlik yardımı da alıyor olabilirler) kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bir artış beklenir. Ekonomide bu şekilde daralma sonucu kayıtlı ekonomide işsiz kalan kitlenin kayıt dışı ekonomide yer bulmasına ikame etkisi denilir. Bu birbirine zıt iki etkiden hangisinin belirleyici olacağı, kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi ile aynı veya zıt yönde hareket edip etmeyeceğini belirleyecektir.[207] Gelir etkisinin belirleyici olması durumunda her iki ekonominin büyüme oranları arasında pozitif korelasyon bulunacak, ikame etkisinin belirleyici olması durumunda ise negatif bir korelasyon meydana gelecektir.

Kayıt dışı ekonomi bir bütün olan ekonomik ve sosyal yapının tamamlayıcı bir parçası olarak kayıtlı ekonomi ile iç içedir. Kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonomiye talep yaratmaktadır. Kayıtlı ekonomi tarafından üretilen mallar, kayıt dışı ekonomide yatırım malı, ara mal ve tüketim malı olarak kullanılır. Kayıtlı ekonomiden alınan ürünlerin kullanım safhasındaki bakım ve onarımları, önemli oranda kayıt dışı

[206] Kızılot, Çomaklı, *a.g.m.*, s.123.
[207] Kalça, Ekinci, *a.g.m.*, s.213-214.

ekonomi tarafından yapılmaktadır.[208] Kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonomi tarafından da üretilen mal ve hizmetleri üreterek kayıtlı ekonomiye rekabet yaratır. Bu üretim kayıtlı ürünlerin taklit edilmesi veya yasadışı olarak aynı markanın kullanılması şeklinde de olmaktadır.[209]

Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi üzerindeki etkisi özellikle rekabetçi düzende ortaya çıkmaktadır. Rekabetin piyasalardaki olumlu etkisini sınırlayan her türlü engel, ekonominin verimliliğini ve büyümesini olumsuz etkileyecektir. Kayıt dışının varlığı rekabetçi düzenden beklenen olumlu sonuçların elde edilmesini önlemektedir. Kayıt dışının var olduğu bir ortamda yeterli verimlilikte çalışmayan firmaların kayıt dışına çıkarak faaliyetlerine devam etme şansı olmakta, bu suretle de bu firmalar kayıt dışına çıkarak elde ettikleri maliyet avantajı ile daha verimli ve daha rekabetçi olan ancak kayıt içinde kalmış firmalarla rekabete devam edebilmektedirler.[210] Bunun sonucunda ekonomi zaman içinde ikili bir yapıya bürünmektedir. Bir tarafta kayıt içinde çalışan ve daha verimli firmalar, diğer tarafta kayıt dışında çalışmayı tercih eden ve daha verimsiz firmalar. Bu kalıcı bölünme, ekonominin daha verimli ve daha fazla zenginlik üreten bir yapıya kavuşmasını önlemektedir.[211]

6. KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kayıt dışı istihdam kavramı ilk defa 1970 yılında ILO'nun düzenlediği Dünya İstihdam Programı (World Employment Program) kapsamındaki Kenya raporunda "enformel sektör" olarak dile getirilmiştir. ILO tarafından enformel (resmi olmayan) sektör, süreklilik unsuru taşımadan bir veya birkaç kişinin oluşturduğu, başlıca

---

[208] Mehmet Candan, *Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri*, (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Basılmamış Uzmanlık Tezi), Ankara 2007, s.10.
[209] Ilgın, *a.g.e.*, s.22.
[210] TÜSİAD, *a.g.e.*, s.39-40.
[211] Aslanoğlu, Yıldız, *a.g.m.*, s.133.

amaçları kişilere istihdam ve gelir sağlamak olan, örgütsel kimliği gelişmeden mal ve hizmet üretiminde bulunan küçük ölçekli birimler olarak tanımlanmıştır.[212]

Kayıt dışı ekonomi kavramı ana başlık olarak ele alındığında bu genel kavramın en ağırlıklı ve birinci alt başlığının kayıt dışı istihdam olduğu görülür. Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansıyan yüzü kayıt dışı istihdamdır.[213] Kayıt dışı istihdam, hem formel hem enformel sektörde hem de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kendi adına ya da ücretli olarak çalışan ve faaliyetleri istatistiklere yansımayan ve tam olarak istatistiksel açıdan hesaplanamayan istihdam şekilleri bütünüdür.[214]

Kayıt dışı sektör ya da enformel sektöre tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomisi ülkelerinde rastlanılmaktadır. Dünyada son yıllarda formel sektörlerde dahi enformel sektöre doğru bir kayış söz konusudur. Bunun en önemli nedeni ise tüm dünyada önemli bir sorun haline gelen işsizliktir.[215] Kayıt dışı istihdam gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de başta tarım olmak üzere hizmetler, inşaat ve imalat sektörlerinde yaygındır. Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı istihdam faaliyetinde bulunanlar; üçüncü ülke vatandaşları, yabancı kaçak işçiler, yasadışı göçmenler, öğrenciler, işsizler, ikinci bir işte çalışanlar ile kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır.[216] Türkiye'de ise kayıt dışı çalışmak olarak değerlendirilebilecek faaliyetler ana başlıklar halinde Şekil 4'te gösterilmiştir. Şekil 4'e göre kayıt dışı çalışma şekilleri şu şekilde sıralanabilir: [217]

---

[212] Tuncay Güloğlu, "The Reality of Informal Employment in Turkey", *International Programs Visiting Fellow Working Papers*, Cornell University, 2005, *http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=intlvf*, (09.04.2009), s.2.
[213] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi*, http://kadim.istanbul.gov.tr/Portals/Kadim/images/proje.pdf, (29.03.2010), s.1.
[214] TİSK, *Büyüyen Kayıtdışı…*, s.65.
[215] *Gös.Yer.*
[216] Mehmet Tunç, *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2007, s.2.
[217] Yereli, Karadeniz, *a.g.m.*, s.182-194.

- Çalışanın çalışmalarının ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi, ücret olarak eksik bildirilmesi veya gün olarak eksik bildirilmesi

- İkinci bir işte çalışıp, bu işyerindeki çalışmaların bildirilmemesi

- Deneme süresi iddiasıyla kayıt dışı çalıştırma

- Sosyal Sigortalar Kurumuna bildirilip Vergi Dairesine bildirilmeyen ücretliler

- Kendi iradesiyle kayıt dışı çalışan ücretliler (Yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler, kayıt dışında çalışan emekliler, yetim aylığı alarak kayıt dışında çalışanlar, malullük aylığı alıp kayıt dışında çalışanlar, işsizlik ödeneği alıp kayıt dışında çalışanlar, yeşil kart sahipleri)

Şekil 4: Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

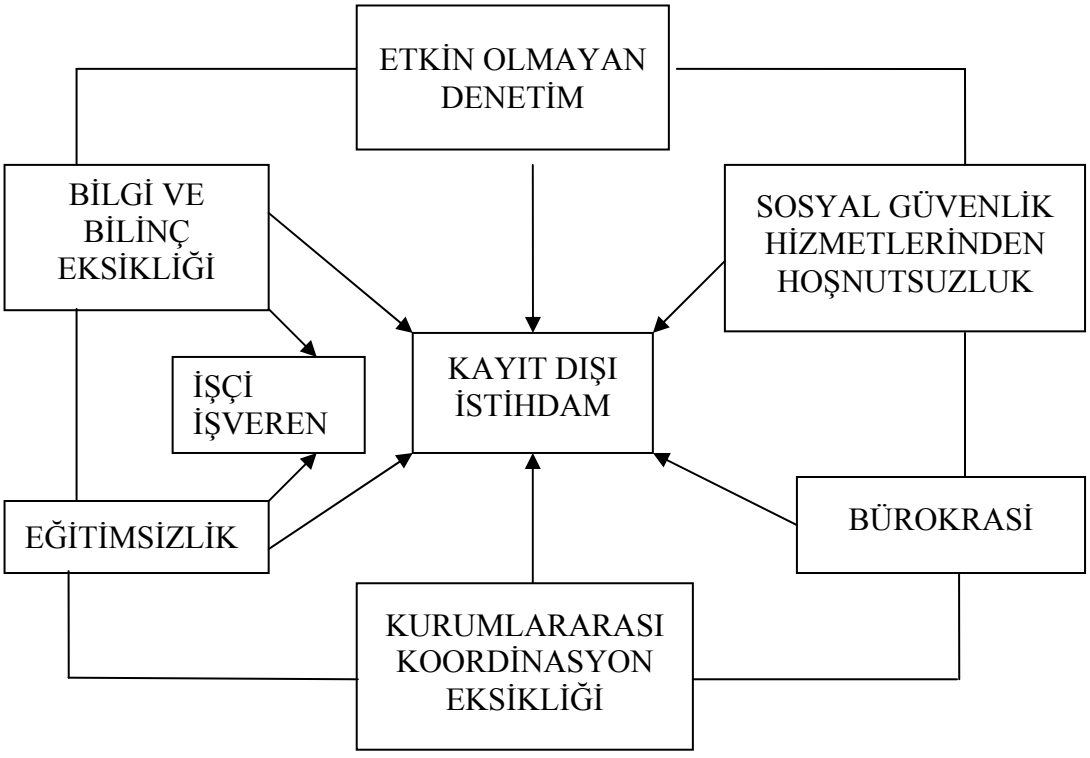

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *a.g.e.*, s.4.

Ülkemizde özellikle kayıtlı işletmelere getirilen her yeni yükümlülük, kayıt dışı ekonominin gelişmesine sebebiyet vermektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'de kayıt dışı istihdamın gelişmesinin temelinde, istihdama dayandırılan vergi sistemi yer almaktadır.[218] OECD'nin tespitlerine göre, Türkiye dünyanın en katı çalışma mevzuatına sahiptir. Bu katı koşullar, işletmelerin küresel üretim, yatırım ve ticaret sisteminin talep ettiği koşullara engel olmakta ve bu da özellikle kriz dönemlerinde işletmelerin ekonomik konjonktüre hızlı bir biçimde uyarlanabilmesine imkan vermemektedir. [219]

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarı için kayıt dışılığın önemli boyutlarından biri olan kayıt dışı istihdamın azaltılması gerekmektedir. AB'ye üye ülkelerde, Avrupa Komisyonu'nun yaptırdığı çalışmalarda, kayıt dışı istihdam ile mücadele önleyici ve engelleyici tedbirler ile caydırıcı yaptırımların beraber kullanılacağı bir yöntemin en iyi mücadele sistematiği olacağı vurgulanmaktadır.

Kayıt dışı istihdam ile mücadelede iki yaklaşım söz konusudur: [220]

- Kayıt dışılık ile bazı bireylerin toplumdaki diğer bireyler üzerinden adil olmayan ve haksız bir şekilde menfaat elde etmesi durumunda, kamu otoritelerinin yaptırım ve kontrolleri artırarak müdahale etmesi gerekmektedir.

- Kayıt dışılık eğer yetersiz, günün şartlarına uymayan ve gereksiz olarak ağırlaştırılmış bir bürokratik yapıya ve aşırı mali yükümlülüklere karşı tepki içeriyorsa; söz konusu yapı ve aşırı yüklerin kamu otoriteleri tarafından kaldırılması veya değiştirilmesi gerekmektedir.

---

[218] Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, *Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, Yayın No:1999, Ağustos 2000, s.28.
[219] Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Kayıtdışı *İstihdam Araştırması Raporu*, Ağustos 2003, s.35.
[220] Ercan, *a.g.e.*, s.113-114.

Tablo 2'de AB ülkelerinde kayıt dışı istihdam ile mücadelede 4 ana başlık halinde toplanan söz konusu uygulamaların hangi üye ülkeler tarafından yapıldığı özetlenmektedir. A.B. Komisyonu, bu uygulamaların aynı anda kullanılması gerektiği, bu uygulamaların tek başına ya da birkaç düzenlemeyle birlikte kullanılmasının kayıt dışı çalışmayı azaltmayacağı sonucuna ulaşmıştır.[221]

Tablo 2: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı İstihdam İle Mücadele

Uygulama Şekli	Uygulayan Ülke
Kayıt Dışına Kaçış Teşviklerini Kaldırmaya Dönük Uygulamalar	
İdari Yüklerin Azaltılması	Avusturya, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İspanya
Vergi Revizyonu ve İndirimi	Danimarka, İrlanda, Portekiz
Çalışma Düzeninin Esnekleştirilmesi	Avusturya, Belçika
Düzenlemelerin Basitleştirilmesi	Avusturya, Yunanistan, Hollanda, Fransa, Portekiz, Danimarka
Kayıt Dışı İstihdama Alternatif İş Planlarının Geliştirilmesi	Almanya, Belçika
Kayıt İçine Geçişi Kolaylaştırıcı Önlemler	
Yeni Açılan İşyerlerine Finansal Destek Sunulması	Almanya, İngiltere
İşverenlere Vergi Ödeme Kolaylığı İçin Kredi Verilmesi	Hollanda, İngiltere
Küçük İşletmelere Kayıt İçine Geçişin Desteklenmesi	İtalya
Kayıt Dışına Uygulanan Yaptırımların Artmasına Dönük	
Mevcut Kontrol ve Denetim Birimlerinde Eşgüdüm Sağlanması	Finlandiya, İsveç, Almanya, Lüksemburg
Mevcut Kontrol ve Denetim Birimlerinin Kuvvetlendirilmesi	Avusturya, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İngiltere
Yeni Kontrol ve Denetim Birimlerinin Kurulması	Hollanda, Portekiz, Avusturya
İllegal Göçmenlere Dönük Olarak Belli Sektörlerde (İnşaat, Tarım ve Ev İşleri gibi) Yapılan Uygulamalar	Hollanda, Avusturya, Portekiz, İspanya, İsveç, Danimarka

[221]Halis Kıral, "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Ülkemizde Yabancı Kaçak İşçilikle Mücadelede Alınan Önlemler", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:28, Kış 2008, s.87.

Davranış ve Hareket Tarzını Değiştirmeye Yönelik	
Kamuoyu Bilinçlendirme Kampanyaları Düzenlenmesi	İngiltere, Fransa
Yabancı İşçilere (Kayıtlı) Bilgi Verilmesi	Finlandiya
Kayıt Dışı Çalışanların Afişe Edilmesi	İrlanda
Kayıt Dışında Olmanın Cezalarının Anlatılması	İsveç

Kaynak: Ercan, *a.g.e.*, s.115.

Ülkemizde kayıt dışı istihdamla ilgili en etkili adımlar 08.09.1999 tarihinde yürürlüğe giren 4447 Sayılı Sosyal Güvenlik Reformu Yasası ile atılmıştır. Reformun birinci aşamasında temel emeklilik ve sosyal sigorta parametreleri yeniden tasarlanmış ve işsizlik sigortası uygulanmaya başlanmıştır. İkinci aşamada sosyal sigorta kuruluşlarının idari ve organizasyonel olarak yeniden yapılandırılması, bireysel emeklilik sisteminin uygulamaya koyulması, sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması ve sosyal yardım sistemini ile sosyal yardım sisteminin yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir.[222]

Kayıt dışı istihdam çok boyutlu bir olgudur ve kayıt dışı ekonomi ile yakından ilgilidir. Kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam gibi köklü bir sorun, ancak onu yaratan temel faktörlere yönelik tedbirler alınarak mücadele edilebilir.[223] Kayıt dışı istihdamın önlenmesi iş gücü üzerindeki mali yükümlülüklerin düşürülmesi, iş gücünün bilinçlendirilmesi, denetim ve cezalarının artırılması, işverenin işyeri açma ve işletme ile ilgili bürokratik işlemlerinin azaltılmasına, kamu kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyonun artırılması gibi bir dizi önlemin hep beraber uygulanması ile mümkün olacaktır.[224] Kamu kurum ve kuruluşları arasında eşgüdümlü çalışma ve çapraz kontrol mekanizması oluşturmada bu açıdan etkili bir yöntemdir.

[222] TİSK, *Büyüyen Kayıtdışı…*,s.73.
[223] TİSK, *Avrupa Birliğinde…,* s.45.
[224] Yereli, Karadeniz, *a.g.m.*, s.198.

7. AVRUPA BİRLİĞİ (A.B.) SÜRECİNİN KAYIT DIŞI EKONOMİYE ETKİSİ

Türkiye'de kayıt dışılığı etkileyen yeni bir etken de A.B. sürecidir. A.B. süreci ile kayıt dışılık arasında dinamik bir ilişki vardır. AB'ye tam üyeliğe hazırlığın getirebileceği ek maliyetler bazı şirketleri kayıt dışına iterken, yasal çerçeve ve kurumsal yapılarda meydana gelecek değişimler bu sürecin sonunda kayıt dışının azalmasını da beraberinde getirecektir.[225]

Avrupa Birliği sürecinin Türkiye'deki kayıt dışılığa etkisini değerlendirebilmek için tam üyelik müzakerelerinin nitelikleri iyi bilinmelidir. Kayıt dışı ekonomi hem müzakerelerin genelini, hem de başlıklarını birebir ilgilendiren bir sorundur. Tam üyelik müzakerelerinin en görünür etkisi ise, Türkiye'nin AB müktesebatını üstlenmesi, gerekli mevzuat değişikliklerini yapması ve bu değişiklikleri fiilen uygulaması şeklinde ortaya çıkacaktır. Türkiye'deki kamu idarelerinin bu şartları yerine getirebilmesi, denetim boşluklarının ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Ayrıca, kayıt dışı ekonominin yoğunluğu Türkiye'nin tam anlamı ile bir hukuk devleti olmasını engellemektedir.[226] Yani kamu, siyasi irade noksanlığı veya kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle denetim işlevini yerine getirememektedir.

Türkiye ekonomisi için A.B. süreci de ekonominin dinamiklerini değiştirmektedir. Ekonomimiz A.B. sürecinde derin etkilere maruz kalmaktadır. Gün geçtikçe çetinleşen rekabet koşulları üreticileri zorlamaktadır ve ayrıca rekabet gücünü artırıcı önlemler alınmadığı takdirde, üreticiler bir hayatta kalma amacı ile kayıt dışına geçeceklerdir. Buna karşılık A.B. süreci makroekonomik istikrar üzerinde bilindik pozitif etkisini gösterdiği takdirde, popülist maliye ve enflasyonist para politikalarından kaçınılacak, ülkenin uluslar arası alandaki risk primleri düşürülecek, reel faizler düşecek, yatırımlar artacak, yabancı sermaye yatırımları

[225]Mustafa Bulut v.d., "Kayıtdışı Ekonomi Bağlamında Uzlaşma Müessesesinin Yeniden Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası*, Sayı: 326, Ekim 2008, s.14.
[226] Ülgen, Öztürk, *a.g.e.*, s.95-103.

artacak ve ülke büyüme yoluna girecektir. A.B. süreci doğrudan yabancı yatırıma dolayısıyla büyümeye pozitif etki yapmaktadır.

Avrupa Birliği'nin önemle üzerinde durduğu politikalar, ortak tarım politikasını gerçekleştirebilmek için tarımsal üretimin kayıt altına alınması, AB pazarı dahilinde satılacak her mala belirli standartlar getirilerek malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı, işyeri çalışma koşulları, işçi sağlığı, ayrımcılık ve sosyal güvenlik hizmetleri gibi alanlarda AB'nin sosyal politika standartlarına uyulması, tam üyeliğin sorumluluğunu üstlenebilme ve gerçekleştirebilecek bir idari kapasite gibi politikalara uyum Türkiye'deki mevcut kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ile çok zor ve hatta hayal gibi görünmektedir.

Ayrıca A.B. ortak pazarına kayıt dışı ekonomisi makul seviyenin üstünde olan ve bu kayıt dışılığı kayıt altına almakta zorlanan bir ülkeyi dahil etmek istemeyecektir. Yüksek oranlarda kayıt dışılık, devletin egemen olamadığı, kurallarının ve standartlarının geçerli olamayacağı büyük bir ekonomiye işarettir.[227] Ancak ortak Pazar, ülkelerin birbirlerine, üreticilerin de belirlenen asgari şartlara uygun şekilde üretim yapacakları güvenini vermeleriyle mümkün olmaktadır.

[227] YASED, *a.g.e.*, s.24-25.

ÜÇÜNBÜ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKALARI

1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTU

1970'li yılların sonlarında yayımlanan birkaç makale ile ekonomistlerin ilgisini çekmeye başlayan kayıtdışı ekonomi, ülkelerin uygulamış oldukları ekonomik sistemlerinin, sosyal, hukuki, ahlaki ve kültürel yapılarının farklılıklarından dolayı ortaya çıkabilmektedir. Sebebi her ne olursa olsun kayıtdışı ekonomiyi önlemek veya istenilebilir bir seviyeye indirebilmek için ülkeler değişik yöntemlere başvurmaktadırlar. Kayıtdışı ekonominin ölçümü de, üzerinde uzlaşılan kesin bir tanımının olmaması ve ortaya çıkış nedenlerinin ülkeden ülkeye farklılık göstermesinden dolayı zor bir konudur. Kayıtdışı ekonominin ölçülmesi aşamasında ülkeler kendi özelliklerini göz önünde bulundurarak yöntem belirlemek zorundadırlar.[228] Değişik yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular belirli bir dönem içerisinde aynı ülke için farklı sonuçlar verebilmektedir. Tüm farklılıklara rağmen yapılan çalışmalar ile ülkelerin kayıtdışılığının boyutları hakkında bir fikir elde etmek mümkündür.

1.1. Dünyada Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk düzenlemeler Fransa'da ilki 1936, sonraki 1940 yılında olmak üzere kayıt dışı istihdam konusunda yapılmıştır. Kayıt dışı ekonomi asıl II.Dünya Savaşı sonrasında ilgi görmeye başlamış ve bu konudaki ilk çalışma 1958 yılında P.Çagan tarafından A.B.D.'de kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmeye yönelik geliştirdiği yöntem ve bunun uygulaması ile ilgili olmuştur. Bu çalışmalar, kayıt dışı ekonomiye gelişmiş ülkelerin ilgisinin çok eski tarihlere

[228] Akalın, Kesikoğlu, *a.g.m*., s.72.

dayandığını göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin hala ortadan kaldırılmamasından dolayı ise güncelliğini korumaktadır. 1960'lardan itibaren çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilerek, çeşitli ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin hacmi pek çok araştırmacı tarafından tahmin edilmeye çalışılmıştır.[229] Dünyada çeşitli ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin tahmini boyutlarını gelişmekte olan Afrika, Asya, Orta ve Güney Amerika, Geçiş Ülkeleri ile gelişmiş OECD Ülkeleri gruplandırması ile aşağıdaki farklı tablolarda görebilmek mümkündür.

Tablo 3'te otuz yedi Afrika ülkesinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gösterilmektedir. Tablodaki genel ortalamaya baktığımızda, 1999/2000 yılında %41,3 olarak ölçülen değer, 5 yıl içinde artarak 2004/2005 yılında %42,8'e çıkmıştır. 2002/2003 ve 2003/2004 yıllarında %43,2'lik oran ile en yüksek ortalama değer ölçülmüş ve bundan sonra hafif bir azalma ile 2004/2005 yılında %42,8'e düşmüştür. Zimbabve ve Tanzanya'nın sırasıyla %64,6 ve %58,2 ile en yüksek kayıt dışı ekonomi oranına sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Ortalamaların ortasındaki ülke ise %43,5 ile Mozambik'tir. En düşük kayıt dışı ekonomi oranına sahip ülke ise %28,2 ile Güney Afrika'dır. Onun ardından %32,3 ile Lesoto ve %32,4 ile Namibya gelmektedir.

Afrika ülkeleri ile diğer gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi büyük bir olguya sahiptir. Sınırlı yerel ekonomiye sahip bu ülkelerdeki gerçekler göz önüne alındığında vatandaşların meşru bir şekilde belli bir ücret karşılığında yaşamaları çoğu zaman mümkün değil demektir. Minimal yaşam standartlarına ulaşmak için kayıt dışı çalışmak genellikle tek yol olmaktadır. [230]

---

[229] Yılmaz, *a.g.m.*, s.18.
[230] Friedrich Schneider, *Shadow Economies and Corruption all Over the World New Estimates for 145 Countries*, July 2007, *http://www.lawrence.edu/fast/finklerm /ShadEconomyCorruption-July2007.pdf*, (04.10.2009), s.22.

Tablo 3: 37 Afrika Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

No	Ülkeler	DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)				
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
1	Cezayir	34,1	35,0	35,6	34,8	33,9
2	Angola	43,2	44,1	45,2	45,3	45,0
3	Benin	47,3	48,2	49,1	49,3	49,8
4	Bostvana	33,4	33,9	34,6	34,2	33,8
5	Burkino Faso	41,4	42,6	43,3	43,8	43,1
6	Burundi	36,9	37,6	38,7	39,4	39,7
7	Kamerun	32,8	33,7	34,9	34,4	33,6
8	Orta Afrika Cum.	44,3	45,4	46,1	46,3	46,9
9	Çad	46,2	47,1	48,0	48,4	47,8
10	Kongo Dem.Cum.	48,0	48,8	49,7	50,4	50,8
11	Kongo Cum.	48,2	49,1	50,1	50,5	51,1
12	Fildişi Sahili	43,2	44,3	45,2	45,4	44,7
13	Mısır	35,1	36,0	36,9	36,3	35,4
14	Etiyopya	40,3	41,4	42,1	42,7	42,0
15	Gana	41,9	42,7	43,6	43,8	43,2
16	Gine	39,6	40,8	41,3	41,7	41,0
17	Kenya	34,3	35,1	36,0	35,4	34,8
18	Lesoto	31,3	32,4	33,3	32,8	32,3
19	Madagaskar	39,6	40,4	41,6	41,9	41,2
20	Malavi	40,3	41,2	42,1	42,7	41,9
21	Mali	42,3	43,9	44,7	44,0	43,2
22	Moritanya	36,1	37,2	38,0	37,4	36,8
23	Fas	36,4	37,1	37,9	37,3	36,7
24	Mozambik	40,3	41,3	42,4	42,9	43,5
25	Namibya	31,4	32,6	33,4	33,0	32,4
26	Nijer	41,9	42,6	43,8	44,1	44,2
27	Nijerya	57,9	58,6	59,4	59,6	59,5
28	Ruanda	40,3	41,4	42,2	42,4	41,6
29	Senegal	45,1	46,8	47,5	47,8	48,2
30	Sierra Leone	41,7	42,8	43,9	44,1	44,3
31	Güney Afrika	28,4	29,1	29,5	29,0	28,2
32	Tanzanya	58,3	59,4	60,2	59,1	58,2
33	Togo	35,1	39,2	40,4	40,6	39,4
34	Tunus	38,4	39,1	39,9	39,4	38,3
35	Uganda	43,1	44,6	45,4	45,8	44,9
36	Zambiya	48,9	49,7	50,8	50,2	49,3
37	Zimbabve	59,4	61,0	63,2	63,9	64,6
Genel Ortalama		**41,3**	**42,3**	**43,2**	**43,2**	**42,8**

Kaynak: Schneider, *a.g.e.,* s. 22,23.

Tablo 4: 21 Orta ve Güney Amerika Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

No	Ülkeler	DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)				
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
1	Arjantin	25,4	27,1	28,9	28,6	27,2
2	Bolivya	67,1	68,1	68,3	68,0	67,2
3	Brezilya	39,8	40,9	42,3	42,6	41,8
4	Şili	19,8	20,3	20,9	20,3	19,4
5	Kolombiya	39,1	41,3	43,4	43,0	42,7
6	Kosta Rika	26,2	27,0	27,8	27,1	26,3
7	Dominik Cum.	32,1	33,4	34,1	34,4	34,8
8	Ekvador	34,4	35,1	36,7	36,1	35,2
9	El Salvador	46,3	47,1	48,3	48,1	47,2
10	Guatemala	51,5	51,9	52,4	51,1	50,3
11	Haiti	55,4	57,1	58,6	59,3	59,6
12	Honduras	49,6	50,8	51,6	50,8	49,3
13	Jamaika	36,4	37,8	38,9	39,2	38,4
14	Meksika	30,1	31,8	33,2	32,6	31,7
15	Nikaragua	45,2	46,9	48,2	48,8	48,1
16	Panama	64,1	65,1	65,3	64,1	62,2
17	Paraguar	27,4	29,2	31,4	32,4	33,1
18	Peru	59,9	60,3	60,9	59,1	58,2
19	Porto Riko	28,4	29,4	30,7	29,6	28,2
20	Uruguay	51,1	51,4	51,9	50,8	49,2
21	Venezuella	33,6	35,1	36,7	36,1	35,4
Genel Ortalama		**41,1**	**42,2**	**43,4**	**43,0**	**42,2**

Kaynak: Schneider, *a.g.e.,* s.25.

Tablo 4'te orta ve güney Amerika ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutları gösterilmektedir. Yirmi bir ülke için ortalama rakamlara bakıldığında, 1999/2000 yılında kayıt dışı ekonominin boyutu %41,1 iken, 2004/2005 yılında bu rakam %42,2'ye yükselmiş, 2002/2003 yılında ise bu rakam orta ve güney Amerika ülkeleri için %43,4 ile bir zirve değerine ulaşmış ve 2004/2005 yılında bir miktar azalarak %42,2'ye gerilemektedir. Tek tek ülkeler için tüm düzeylerin ortalaması ele

alındığında, en yüksek kayıt dışı ekonomi oranı %67,7 ile Bolivya, ardından %64,1 ile Panama ve %59,6 ile Peru'da görülmektedir. En ortadaki ülke %41,4 ile Brezilya'dır. En düşük kayıt dışı ekonomiye sahip ülke %20,1 ile Şili, ardından % 26,8 ile Kosta Rika ve %27,4 ile Arjantin gelmektedir.

Afrika ülkeleri ile orta ve güney Amerika ülkelerinde genellikle benzer bir seyir izlemektedir. Yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip bu ülkelerde vatandaşların çoğunluğu için insanca bir yaşam standardı sağlamanın tek yolu karaborsa açmaktır. Orta ve güney Amerika ülkelerinin çoğunda gelir eşitsizliği çok daha belirgin olarak görülür, bu ülkelerde Afrika ülkelerine göre kayıt dışı ekonomideki artış oranı daha yüksektir.[231]

Tablo 5'te yirmi sekiz Asya ülkesi için kayıt dışı ekonomi sonuçları gösterilmektedir. Tüm Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonomiyi eşitlemek ve tedavi altına almak biraz zordur. Çünkü Singapur ve Hong Kong gibi bazı ülkeler son derece gelişmiş, Tayland ve Nepal gibi ülkeler ise hala gelişmekte olan ülkelerdir. Bu nedenle Asya ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutunu eşit şekilde küçültmek mümkün olmayabilir. Yirmi sekiz Asya ülkesinde genel ortalamaya bakıldığında, 1999/2000 yılı için %28,5, 2004/2005 yılı için ise bölgede artarak %29,8 olarak ölçülmüştür. Ancak çoğu Asya ülkeleri için 2002/2003 yılında kayıt dışı ekonomi %30,4 ile zirve yaparak 2004/2005 yılında % 29,8'e gerilemiştir. Tüm düzeylerin ortalaması ele alındığında, %53,6 ile Tayland en büyük kayıt dışı ekonomi oranına sahip ülkedir, ardından %51,7 ile Kamboçya ve %46,9 ile Sri Lanka gelmektedir. En ortada bulunan ülke %28 ile Kore Cumhuriyeti, %28,1 ile Yemen ve %27 ile Birleşik Arap Emirlikleri ile çevrilidir. En düşük kayıt dışı ekonomi oranına sahip ülkeler ise sırasıyla %13 ile Singapur, %16,5 ile Hong Kong, %18,9 ile Suudi Arabistan'dır.

Bütün bu ortalamalara bakıldığında, daha gelişmiş olan Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde kayıt dışı ekonomi oranı Asya ülkelerinden çok daha büyüktür. Afrika bölgesinde kayıt dışı ekonomideki artış daha hızlı ve bu sonuçlar göz önüne

[231] Schneider, *a.g.e.,* s.24.

alındığında Afrika bölgesindeki kayıt dışı ekonomi oranı Asya ülkelerinden 11 puan daha fazladır. Asya ülkelerinde daha küçük kayıt dışı ekonomi oranları mevcuttur. [232]

Tablo 5: 28 Asya Ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

No	Ülkeler	DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)				
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
1	Bangladeş	35,6	36,5	37,7	38,3	38,0
2	Bhutan	29,4	30,5	31,7	32,7	33,1
3	Kamboçya	50,1	51,3	52,4	52,9	52,2
4	Hong Kong, Çin	16,6	17,1	17,2	16,4	15,6
5	Hindistan	23,1	24,2	25,6	25,9	25,1
6	Endonezya	19,4	21,8	22,9	23,6	24,0
7	İran	18,9	19,4	19,9	20,2	19,7
8	İsrail	21,9	22,8	23,9	23,2	22,6
9	Ürdün	19,4	20,5	21,6	21,2	20,4
10	Kore Cum.	27,5	28,1	28,8	28,2	27,6
11	Kuveyt	20,1	20,7	21,6	21,2	20,7
12	Lübnan	34,1	35,6	36,2	36,5	37,1
13	Malezya	31,1	31,6	32,2	32,0	31,4
14	Moğolistan	18,4	19,6	20,4	20,6	21,2
15	Nepal	38,4	39,7	40,8	40,2	39,3
16	Umman	18,9	19,4	19,8	19,2	18,6
17	Pakistan	36,8	37,9	38,7	39,2	39,5
18	Papua Yeni Gine	36,1	37,3	38,6	38,0	37,3
19	Filipinler	43,4	44,5	45,6	45,1	44,3
20	Suudi Arabistan	18,4	19,1	19,7	19,3	18,4
21	Singapur	13,1	13,4	13,7	13,0	12,1
22	Sri Lanka	44,6	45,9	47,2	48,3	48,8
23	Suriye Arap Cum.	19,3	20,4	21,6	21,7	21,2
24	Tayvan, Çin	25,4	26,6	27,7	27,0	26,3
25	Tayland	52,6	53,4	54,1	54,3	53,6
26	Türkiye	32,1	33,2	34,3	33,9	33,2
27	Birleşik Arap Emirlikleri	26,4	27,1	27,8	27,2	26,5
28	Yemen	27,4	28,4	29,1	28,2	27,3
Genel Ortalama		**28,5**	**29,5**	**30,4**	**30,3**	**29,8**

Kaynak: Schneider, *a.g.e.,* s.24.

[232] Schneider, *a.g.e.,* s.23.

Tablo 6: 25 Doğu ve Merkez Avrupa Ülkeleri ile Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde (Geçiş Ülkeleri) Kayıt Dışı Ekonomi

No	Ülkeler	MIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)						
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
1	Arnavutluk	33,4	34,6	35,3	36,1	36,3	37,0	36,0
2	Ermenistan	46,3	47,8	49,1	50,6	51,2	52,6	52,0
3	Azerbaycan	60,6	61,1	61,3	61,5	61,9	62,3	61,5
4	Beyaz Rusya	48,1	49,3	50,4	51,2	52,1	53,0	52,2
5	Bosna Hersek	34,1	35,4	36,7	37,2	38,1	39,0	38,2
6	Bulgaristan	36,9	37,1	38,3	39,1	40,0	40,2	39,4
7	Hırvatistan	33,4	34,2	35,4	36,1	37,2	37,3	36,5
8	Çek Cumhuriyeti	19,1	19,6	20,1	20,2	19,8	19,0	18,2
9	Estonya	38,4	39,2	40,1	39,4	38,6	37,2	36,0
10	Gürcistan	67,3	67,6	68,0	68,2	68,6	69,0	68,2
11	Macaristan	25,1	25,7	26,2	26,4	26,1	25,3	24,4
12	Kazakistan	43,2	44,1	45,2	46,3	47,0	47,3	46,5
13	Kırgız Cumhuriyeti	39,8	40,3	41,2	41,9	42,7	43,4	43,0
14	Letonya	39,9	40,7	41,3	40,6	39,8	38,2	37,1
15	Litvanya	30,3	31,4	32,6	31,3	30,4	29,1	28,2
16	Makedonya	34,1	35,1	36,3	37,3	38,4	39,0	38,3
17	Moldovya	45,1	47,3	49,4	50,1	51,2	52,3	51,4
18	Polonya	27,6	28,2	28,9	29,2	29,3	27,3	26,5
19	Romanya	34,4	36,1	37,4	38,2	38,9	38,3	37,4
20	Rusya Federasyonu	46,1	47,5	48,7	49,3	50,1	50,3	49,4
21	Sırbistan Karadağ	36,4	37,3	39,1	40,3	41,1	42,1	41,4
22	Slovakya Cumhuriyeti	18,9	19,3	20,2	19,6	19,0	18,4	17,4
23	Slovenya	27,1	28,3	29,4	29,0	28,6	27,2	26,4
24	Ukrayna	52,2	53,6	54,7	55,6	57,3	58,1	57,3
25	Özbekistan	34,1	35,7	37,2	38,6	39,8	40,6	39,5
Genel Ortalama		**38,1**	**39,1**	**40,1**	**40,5**	**41,0**	**40,9**	**39,9**

Kaynak: Friedrich Schneider, *The Size of The Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1990/00 to 2006/07: What Do We Know?*, March 2009, http://www.statbel.fgov. be/ studies/ac1272-en.pdf,(17.09.2009), s.6.

Geçiş ülkeleri olarak yirmi beş Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyetler Birliği ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutu ve gelişimi Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi genel ortalama 1999/2000 yılında %38,1 iken, daha sonra 5 yıl içinde %2,9 puanlık bir artış ile 2004/2005 genel ortalamasında tavan yaparak %41'e yükselmiştir. Daha sonra 2006/2007 yılında %1,1'lik bir azalma ile %39,9'a düşmüştür.

Bu ülkeler içerisinde tüm düzeylerin ortalaması ele alındığında, kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler %68,1, %61,4 ve %55,5 ile sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna'dır. Yirmi beş ülkenin ortasında %38,4 kayıt dışı ekonomi oranı ile Estonya yer almaktadır, onun ardından %37,9 ile Özbekistan ve %37,2 ile Romanya gelmektedir. En düşük kayıt dışı ekonomi oranı ise %17,4 ile Slovakya Cumhuriyetinde görülmektedir. Çek Cumhuriyeti %19,4 ve Macaristan %25,6 ile düşük oranlı ülkeler arasındadır. Bu sonuçlara göre yirmi beş geçiş ülkesi için kayıt dışı ekonominin son derece büyük boyutlara ulaştığı söylenebilir.

Yüksek gelişmiş ekonomiye sahip yirmi bir OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkesinde 1989/90 ve 2009 yılları arasında kayıt dışı ekonominin boyutları Tablo 7'de gösterilmektedir. Yirmi bir OECD ülkesindeki genel ortalamaya bakıldığında 1989/90 yılında %12,7 ile en düşük kayıt dışı ekonomi oranı görülmekte, daha sonra 1997/98 ile 1999/2000 yıllarında %16,8 ile artarak en yüksek değerine ulaşmıştır. Daha sonra 2009 yılında %13,8'e gerilemiştir. 2009 yılında ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranlarına bakıldığında Yunanistan %25,0 ile en yüksek orana sahip ülke olarak görülmektedir. Yunanistan'ı %22,0 ile İtalya ve ardından %19,5'luk oran ile Portekiz ve İspanya izlemektedir. En ortadaki ülke konumunda %13,1 ile İrlanda yer almaktadır. En düşük kayıt dışı ekonomi oranı %7,6 ile A.B.D.'de görülmekte, ardından % 8,3 ile İsviçre ve %8,47 ile Avusturya yer almaktadır.

Tablo 7: 21 OECD Ülkesinde 1989/90 dan 2009 'a MIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı İle Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (resmi GSYİH %)

OECD Ülkeleri	1989/90 (Ort.)	1994/95 (Ort.)	1997/98 (Ort.)	1999/00 (Ort.)	2001/02 (Ort.)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009[1]
1.Avustralya	10,1	13,5	14,0	14,3	14,1	13,7	13,2	12,6	11,4	11,7	10,6	10,9
2.Avusturya	6,9	8,6	9,0	9,8	10,6	10,9	11,0	10,3	9,7	9,4	8,1	8,47
3. Belçika	19,3	21,5	22,5	22,2	22,0	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8
4. Kanada	12,8	14,8	16,2	16,0	15,8	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6	12,0	12,6
5. Danimarka	10,8	17,8	18,3	18,0	17,9	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3
6. Finlandiya	13,4	18,2	18,9	18,1	18,0	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2
7. Fransa	9,0	14,5	14,9	15,2	15,0	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6
8. Almanya	11,8	13,5	14,9	16,0	16,3	17,1	16,1	15,4	15,0	14,7	14,2	14,6
9. Yunanistan	22,6	28,6	29,0	28,7	28,5	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25,0
10. Büyük Britanya	9,6	12,5	13,0	12,7	12,5	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6	10,1	10,9
11. İrlanda	11,0	15,4	16,2	15,9	15,7	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1
12. İtalya	22,8	26,0	27,3	27,1	27,0	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22,0
13. Japonya	8,8	10,6	11,1	11,2	11,1	11,0	10,7	10,3	9,4	9,0	8,8	9,5
14. Hollanda	11,9	13,7	13,5	13,1	13,0	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1	9,6	10,2
15. Yeni Zellanda	9,2	11,3	11,9	12,8	12,6	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8	9,4	9,9
16. Norveç	14,8	18,2	19,6	19,1	19,0	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4	14,7	15,3
17. Portekiz	15,9	22,1	23,1	22,7	22,5	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5
18. İsveç	15,8	190,5	19,9	19,2	19,1	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4
19. İsviçre	6,7	7,8	8,1	8,6	9,4	9,5	9,4	9,0	8,5	8,2	7,9	8,3
20. İspanya	16,1	22,4	23,1	22,7	22,5	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,7	19,5
21. ABD	6,7	8,8	8,9	8,7	8,7	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2	7,0	7,6
21 OECD Ülkesi Ortalama	**12,7**	**16,2**	**16,8**	**16,8**	**16,7**	**16,5**	**16,1**	**15,6**	**14,5**	**13,9**	**13,3**	**13,8**

1) Başlangıç Değerleri

Kaynak: Friedrich Schneider, *The Size of The Shadow Economy in 21 OECD Countries, (in % of official "GDP) using the MIMIC and currency demond approach: From 1989/90 to 2009*, April 2009, http://www.statbel.fgov.be/studies/ac 1273-en.pdf, (14.09.2009), s.2.

Dünyadaki tüm ülkeler için son derece büyük boyutlara oluşan kayıt dışı ekonominin sonuçları Tablo 8'de özetlenmiştir. Tablo 8'den de açıkça görülebileceği gibi, bu yedi grup ülke için kayıt dışı ekonominin büyüklüğü (çoğu gelişmekte olan Afrika, Orta ve Güney Amerika, Asya ve Geçiş ülkeleri ile çok gelişmiş OECD ülkeleri, Güney Pasifik Adaları ve Komünist ülkeler) 2002/2003 yılında %35,2 ile en yüksek değer olarak ölçülmüştür. Dolayısıyla buradan çıkarılacak sonuç, ülkelerin çoğunda 2002/2003 yılından daha sonraki yıllarda kayıt dışı ekonomide ılımlı bir daralma olduğudur. İkinci sonuç ise, kayıt dışı ekonominin her türlü ekonomiler için, yani gelişmekte olan ülkeler, geçiş ülkeleri ve çok gelişmiş ülke ekonomileri için, karmaşık bir olgu olduğudur. Bu olgunun çok çeşitli nedenleri olmakla birlikte, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle uğraşan insanlar için en önemli nedenlerden biri hükümet eylemlerine güvensizlik ve yüksek vergi oranlarıdır.[233]

Tablo 8: Gelişmiş Ülkelerde, Geçiş Ülkelerinde ve OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Ortalama Boyutu

Ülkeler	**DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)**				
Çoğunluğu Gelişmekte Olan Ülkeler:	**1999/00**	**2000/01**	**2002/03**	**2003/04**	**2004/05**
Afrika	41,3 (37)	42,3 (37)	43,2 (37)	43,2 (37)	42,8 (37)
Orta ve Güney Amerika	41,1 (21)	42,1 (21)	43,4 (21)	43,0 (21)	42,2 (21)
Asya	28,5 (28)	29,5 (28)	30,4 (28)	30,3 (28)	29,8 (28)
Geçiş Ülkeleri	38,1 (25)	39,1 (25)	40,1 (25)	39,5 (25)	38,8 (25)
OECD Ülkeleri	16,8 (21)	16,7 (21)	16,3 (21)	15,6 (21)	14,8 (21)
Güney Pasifik Adaları	31,7 (10)	32,6 (10)	33,4 (10)	32,8 (10)	32,1 (10)
Komünist Ülkeleri	19,8 (3)	21,1 (3)	22,3 (3)	22,3 (3)	22,0 (3)
145 Ülkenin Genel Ortalaması	**33,6**	**34,5**	**35,2**	**34,9**	**34,3**

Kaynak: Schneider, *a.g.e.,* s.34.

[233] Schneider, *a.g.e.,* s.33-34.

1.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Tablo 16'da A.B. üyesi ülkelerde kayıt dışı ekonominin tahmini boyutuna yer verilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, dönemler itibariyle son periyod olan 2004/2005 yılı ortalaması içinde en düşük kayıt dışı ekonomi oranına sahip ülke %9,3 ile Avusturya'dır. Ardından %10,3 ile Büyük Britanya, %11,1 ile Hollanda gelmektedir. En yüksek kayıt dışı ekonomi oranı %40 ile Bulgaristan, %39,8 ile Letonya ve %38,9 ile Romanya'da görülmektedir. Letonya 2004 yılında, Bulgaristan ve Romanya ise 2007 yılında birliğe yeni katılmış ülkelerdir ve genel olarak yeni devletlerde görülen kayıtdışı ekonomideki yüksek oranlar, Avrupa Birliğine ait kayıtdışılığı yüzdesel olarak artırmaktadır.

Genel itibariyle 2004 ve 2007 genişlemeleri öncesinde A.B. üyesi ülkelerde çok yüksek bir kayıt dışı ekonomi oranı bulunmamaktadır. 2004/2005 yılında ortalama %16,5'tir. Eski üyelerden Yunanistan ve İtalya, %26,5 ve %23,2 ile genel ortalamanın üzerindeki en yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip ülkelerdir. Bununla beraber yaşanan genişleme ile Avrupa Birliğine giren 10 yeni ülkenin etkisi ile kayıtdışılık oranında %7,2'lik artışla 2004/2005 döneminde %16,5'tan %23,7'ye yükselmiştir.

Sonuç olarak, dünya kayıt dışı ekonomi toplamının reel gayri safi milli hasılasındaki payı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Bu sonuçların güvenilebilirliği tartışmalı olsa da, yapılan en ılımlı hesaplamalar bile dünya kayıt dışı ekonomisinin büyüklüğünün, dünya reel gayri safi milli hasılasının %10'unu aştığını göstermektedir. 2000 yılında dünya kayıt dışı ekonomi hacminin dört trilyon doları aştığı hesaplanmaktadır ki bu rakam hemen hemen yıllık dünya mal ihracatı toplamına eşittir. Dünya kayıt dışı ekonomisinin dünya GSMH'sı payındaki büyüme, dünya kayıt dışı ekonomisinin dünya ekonomisinden %0,2-0,5 daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir. Ayrıca günümüzde dünya kayıt dışı ekonomisinin coğrafi ve kurumsal yapısı çok daha karmaşıklaşmış ve onu resmi ekonomiden ayırmak zorlaşmıştır. Son yıllarda yapılan tahminler ABD, Almanya ve diğer batı

Avrupa ülkelerindeki kayıt dışı ekonomi boyutunun, gelişmekte olan ve geçiş ülkelerindeki ekonomilerle kıyaslanabilir bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Politik yolsuzluklar ve para aklama, dünya kayıt dışı ekonomisinin resmi ekonomi ile bütünleşmesini sağlamaktadır.[234]

Tablo 9: AB Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

No	Ülkeler*	DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı Metodu İle Kayıt Dışı Ekonomi (resmi GSYİH%)				
		1999/00	**2001/02**	**2002/03**	**2003/04**	**2004/05**
1	Almanya	16,0	16,3	16,8	16,1	15,3
2	Fransa	15,2	15,0	14,5	13,8	13,2
3	Belçika	22,2	22,0	21,0	20,4	19,6
4	Hollanda	13,1	13,0	12,6	12,0	11,1
5	İtalya	27,1	27,0	25,7	24,8	23,2
6	Danimarka	18,0	17,9	17,3	16,7	16,1
7	İrlanda	15,9	15,7	15,3	14,8	14,1
8	Büyük Britanya	12,7	12,5	12,2	11,7	10,3
9	Yunanistan	28,7	28,5	28,2	27,4	26,3
10	Portekiz	22,7	22,5	21,9	21,1	20,4
11	İspanya	22,7	22,5	22,0	21,2	20,5
12	Finlandiya	18,1	18,0	17,4	16,4	15,8
13	Avusturya	9,8	10,6	10,9	10,1	9,3
14	İsveç	19,2	19,1	18,3	17,2	16,3
14 AB Ülkesi Ortalaması (2004 ve 2007 Genişleme Öncesi)		18,6	18,6	18,1	17,4	16,5
15	Çek Cumhuriyeti	19,1	19,6	20,1	20,2	19,8
16	Estonya	38,4	39,2	40,1	39,4	38,6
17	Macaristan	25,1	25,7	26,2	26,4	26,1
18	Letonya	39,9	40,7	41,3	40,6	39,8
19	Litvanya	30,3	31,4	32,6	31,3	30,4
20	Polonya	27,6	28,2	28,9	29,2	29,3
21	Slovakya Cumhuriyeti	18,9	19,3	20,2	19,6	19,0
22	Slovenya	27,1	28,3	29,4	29,0	28,6
23	Romanya	34,4	36,1	37,4	38,2	38,9
24	Bulgaristan	36,9	37,1	38,3	39,1	40,0
Genel Ortalama		**24,15**	**24,5**	**24,7**	**24,3**	**23,7**

Kaynak: Schneider, *a.g.e.,* verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

*27 üyeye sahip Avrupa Birliği 24 ülkesiyle ele alınmıştır, (Lüksemburg, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Kesimine ait veriler çalışmada yer almadığından değerlendirilememiştir).

[234] Çetintaş, *a.g.m.*, s.6.

1.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin gayri safi milli hasılaya oranı, doğrudan tahmin yöntemi, dolaylı tahmin yöntemleri veya her ikisinin karışımı olan karma yöntem olarak isimlendirilen bir takım yöntemlerle hesaplanmaktadır. Farklı yöntemlere göre yapılan bu tahminler genellikle farklı sonuçlar vermektedir. Bu nedenle, Türkiye'de çeşitli yöntemlerle ve çeşitli kurumlar tarafından yaptırılmış olan kayıt dışı ekonomi tahminleri de birbirinden farklı sonuçlar göstermektedir.[235] Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutlarının tahmin edildiği araştırmaların tamamı değilse bile önemli bir bölümünün bulguları Tablo 9'da gösterilmektedir.

Mevcut yöntemlerle Türkiye'deki kayıt dışı ekonomiye ilişkin göstergelere bakıldığında en yüksek oranların vergi incelemeleri yaklaşımı ile hesaplanan oranlar olduğu görülmektedir. Nakit oranı ve fiziksel girdi yöntemlerine göre yapılan hesaplamalarda Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi oranı oldukça düşük seviyelerde izlenmektedir. Ancak işlem hacmi ve vergi incelemeleri yaklaşımında daha yüksek oranlarla karşılaşılmaktadır. Yapılan tüm hesaplamalara rağmen varsayımlardan vazgeçilememesi kayıt dışılığın ölçümünde belli eksikliklerin barındırılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak yine de belli dönemlerde Türkiye ekonomisindeki kayıtdışılığın artış veya azalış ivmesi kazandığı açıkça görülmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde kayıtdışılığın artış göstermesi tüm yöntemlerce hesaplanan göstergelerin ortak yönüdür.[236]

---

[235] İlker Birdal, *Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Çözüm Önerileri, http://www.ilkerbirdal.net/kayit_disi%20.html*, (10.03.2009), s.1

[236] Şeker, *a.g.m.,* s.106.

Tablo 10: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri

Yazar(lar)	Periyod/Yıl	Kayıtdışı Ekonomi (%) (Ortalama)	Min-Max	Yöntem
Kasnakoğlu (1993)	1968-1990	3,1; 4,5; 6,2; 5,1; 8,9; 7,4	-4,2-34,9	Nakit Oranı*
	1963-1990	4,9; 5,4; 10,9; 11,6; 4,2; 5,1; 10,8; 13,4; 4,6; 5,7; 5,6; 7,2	0-22,6	Para Talebi*
Temel v.d. (1994)	1987-1992	2,3	1,5-3,6	Fark Yöntemi
	1984-1991	23,1; 37,7	8,2-91,6	Vergi İnceleme*
	1970-1992	10,8	0-26,3	Nakit Oranı
	1970-1992	10,9	0-26,3	İşlem Metodu
	1975-1992	12,1	6,3-20,3	Para Talebi
Yayla (1995)	1968-1993	5,6; 6,8; 8,3; 9,5; 12,4; 10,0; 11,4; 14,7	0-42,1	Nakit Oranı*
	1968-1993	12,9; 11,6; 12,2; 12,2; 6,3; 5,8; 4,8; 5,7; 6,7; 5,8; 7,4; 6,6	0-42,1	Para Talebi*
	1968-1993	32,9	0-62,5	İşlem Metodu
Öğünç& Yılmaz (2000)	1987-1999	-1,2	-10,6-7,5	Fark Yöntemi
	1980-1998	16,1	0-46,2	Nakit Oranı
	1971-1999	15,1	10,5-22,1	Para Talebi
Savaşan (2003)	1971-1998	27,2	10-44,8	MIMIC
	1998	28	-	Randım Yanıt
Çetintaş&Vergil (2003)	1971-2000	24,7	16,8-31,3	Para Talebi
Us (2003)	1985-2002	65	26-184	Vergi İnceleme
	1978-2000	4,41; 20	-1-33	Fiziksel Girdi
	1987-2003	48	0-90	Nakit Oranı
	1987-2003	6	3-12	Para Talebi
Karanfil&Özkaya (2007)	1999-2005	31,1	26,1-37,3	Kalman Filtresi
Schneider&Savaşan (2007)	1999-2005	33,8	32,1-35,1	DYMIMIC
HUK	1998-2004	31,1	26,1-37,3	Girdi-Çıktı Yönteminden Hesaplanan KDV Kaçağı

*Aynı yöntem varsayımlar değiştiğinde farklı tahminler üretmektedir.

Kaynak: Fatih Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı*, SETA Analiz, Sayı:35, Mart 2011, www.setav.org, s.10; Fatih Savaşan, Friedrich Schneider, "Dymimic Estimates of The Size Of Shadow Economies of Turkey and of Her Neighbouring Countries", *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 9, 2007, s.133.

Schneider ve Savaşan tarafından DYMIMIC model yöntemine göre hesaplanan daha güncel tahminler[237] Tablo 10'da yer almaktadır. Hesap Uzmanları Kurulu (HUK) ise Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hazırlanan girdi-çıktı hesaplarından hareketle hesaplanan KDV kaçağını kayıtdışılığın tahmini olarak almıştır. Buna göre kayıt dışı ekonomi hala GSYİH'nın üçte biri civarında seyretmektedir. Başka bir sonuç ise kayıt dışı ekonominin trendi ile ilgilidir. İyimser bir yorumla kayıt dışı ekonominin artışı durmuştur. Kötümser yorum ise kayıt dışı ekonominin artış trendinin yavaşladığıdır.[238] Hangi yorum doğru olursa olsun kayıt dışılığın doğal zirvesine ulaşıldığını düşünmek pek yanıltıcı olmaz.

Tablo 11: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi (GSYİH'nın Yüzdesi)

Yıl	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Schneider& Savaşan	-	32.1	32.7	33.2	33.8	34.6	35.0	35.1
HUK	37.3	33.5	26.1	31.5	29.8	29.6	30.1	-

Kaynak: Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi…,* s.11.

Schneider ve arkadaşları tarafından MIMIC model ve para talebi yaklaşımı yöntemleri kullanılarak hazırlanan güncel bir çalışmada[239] ise Türkiye geçiş ülkelerinin içine dahil edilmiş ve yapılan tahminlerde kayıt dışı ekonominin boyutu 2007 yılı için %29,1 olarak ölçülmüştür. 1999 ve 2007 yıllarını kapsayan çalışmada sırasıyla 1999 yılında %32,7, 2000 yılında %32,1, 2001 yılında %32,8, 2002 yılında %32,4, 2003 yılında %31,8, 2004 yılında %31,0, 2005 yılında %30,0, 2006 yılında %29,5 ve sekiz yılın ortalaması olarak %31,3 olarak ölçülmüştür. Bu sonuçlara göre, kayıt dışı ekonominin Türkiye açısından ılımlı bir azalma yaşadığı söylenebilir.

Tablo 11'de 1999 ve 2005 yılları arasında Türkiye ve ona komşu Ülkerlerde (Irak hariç) kayıt dışı ekonomi oranı ve bu oranlara göre ülkelerin sıralamaları gösterilmektedir. Öncelikle, Türkiye için kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve gelişimi göz önüne alınırsa, bu sekiz ülke arasındaki sıralamada, kayıt dışı ekonomi

[237] Savaşan, Schneider, *a.g.m,* s.138.
[238] Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi…,* s.11.
[239] Friedrich Schneider v.d., *Shadow Economies All Over The World New Estimates For 162 Countries From 1999 to 2007*, World Bank Policy Research Working Paper Series, Working Paper No:5356, July 2010, s.23.

oranları oldukça düşük olan İran ve Suriye ile yanı sıra Yunanistan'dan sonra Türkiye 4.sırada yer almaktadır. Türkiye'de 1999 yılında kayıt dışı ekonominin oranı %32,1 iken, tabloda mevcut son yıl olan 2005 yılında %35,1 olarak görülmektedir. Tablodaki değerlerde Türkiye için kayıt dışı ekonomi tüm dönem ortalamaları boyunca artış göstermiştir.

Tablo 12: Türkiye ve Ona Komşu Ülkelerde DYMIMIC Model ve Para Talebi Yaklaşımı İle Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (resmi GSYİH %)

Ülkeler	Sıralama	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ermenistan	7	46,3	46,9	47,8	48,5	49,8	50,7	52,0
Bulgaristan	6	36,9	37,0	37,1	37,6	38,8	39,6	40,3
Gürcistan	8	67,3	67,4	67,6	67,5	68,7	69,5	69,9
Yunanistan	3	28,7	28,6	28,5	28,4	28,1	27,6	26,2
İran	1	18,9	19,1	19,4	19,6	20,1	20,5	21,1
Lübnan	5	34,1	34,8	35,6	35,9	36,4	37,0	37,4
Suriye	2	19,3	19,9	20,4	21,0	22,1	23,1	24,0
Türkiye	4	32,1	32,7	33,2	33,8	34,6	35,0	35,1
Genel Ortalama		**35,45**	**35,80**	**36,20**	**36,54**	**37,32**	**37,88**	**38,25**

Kaynak: Schneider, Fatih Savaşan, *a.g.m.,* s.138.

En yüksek kayıt dışı ekonomi oranına sahip olan Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte, tüm dönem boyunca yapılan analizlerde kayıt dışı ekonomi boyutunda yukarıya artış görülmektedir. 1999 yılında Gürcistan'daki kayıt dışı ekonomi oranı %67,3'ten 2005 yılında %69,9'a yükselmiştir. En düşük kayıt dışı ekonomiye sahip olan İran'da 1999 yılında kayıt dışı ekonominin %18,9, 2005 yılında %21,1 olduğu görülmektedir. Türkiye ve komşu ülkeler arasında Yunanistan küçülen bir kayıt dışı ekonomi gözlemlenen tek ülkedir. Tabloda tahminler Yunanistan için 1999 yılında kayıt dışı ekonominin %28.7 iken 2005 yılında %2,5'luk bir azalış ile %26,2'ye gerilediğini göstermektedir. Kayıt dışı ekonomi oranlarındaki büyümenin farklılıklarına rağmen (Yunanistan'da azalmaktadır), zaman içinde ülkelerdeki sıralamanın kalıcı bir hal aldığı söylenebilir.[240]

[240] Schneider, Fatih Savaşan, *a.g.m.,* s.138.

1.3.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybı

Kayıtdışı ekonominin resmi istatistikler üzerinde ve milli gelir, büyüme, işsizlik, gelir dağılımı, kaynak dağılımı gibi bir çok ekonomik değişken üzerinde etkileri bulunmaktadır. Ancak kayıt dışı sektörün varlığı öncelikle vergi kaybına neden olmaktadır.[241]

Ankara Ticaret Odası (ATO)'nın hazırladığı "Kayıt Dışı 2007" raporuna[242] göre kayıt dışı ekonominin Türkiye'deki boyutuyla ilgili olarak, hesaplama yöntemine göre GSMH'nın yüzde 2'siyle yüzde 137'si arasında değişen oranlarda ve birbirinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. 4 Ekim 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi'yle ilgili genelgede Türkiye'de kayıt dışı ekonominin GSMH'nin yüzde 50'sinden fazla olduğu tahminine yer verilmiştir. Bazı uluslararası araştırmalarda ise Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranı yüzde 32-34 oranları arasında hesaplanmaktadır. Türkiye'de devlet son yıllarda GSMH'nin yüzde 25'i oranında vergi tahsilatı yapmaktadır. Kayıt dışı ekonominin GSMH'ye oranı yüzde 30 kabul edilirse, 2006 yılında bu nedenle devletin alamadığı vergi 30.3 milyar TL düzeyinde hesaplanmaktadır. 2006 yılında kayıt dışı istihdam nedeniyle uğranan prim kaybı ise 17 milyar TL civarında bulunmaktadır.

Türkiye'de 1998 ile 2004 yılları arasında kayıt dışı ekonominin boyutu ve devletin vergi kaybına yönelik Hesap Uzmanları Kurulu tarafından yapılan çalışma Tablo 12'de gösterilmiştir.

---

[241] Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı…,* s.52.
[242] Ankara Ticaret Odası, *Kayıtdışı 2007 Raporu*, *http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=827&l=1*, (12.03.2009), s.1-3.

Tablo 13: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu ve Devletin Vergi Kaybı

Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi Oranı %	Vergi Kaybı (Trilyon TL)
1998	37,26	3.423
1999	33,46	4.573
2000	26,12	5.692
2001	31,48	11.612
2002	29,74	15.216
2003	29,61	19.667
2004	30,07	22.524

Kaynak: Münevver Katkat, *Muhasebe Yönünden Denetimin Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Başarısı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s.60.

Tablo 12'nin incelenmesinden anlaşılacağı üzere, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan vergi kaybı 1998-2004 yılları arasında her geçen yıl bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Hesap uzmanları kurulu tarafından 1998–2004 yılları arasında yapılan hesaplamalara göre, 1998 yılında toplam vergi kaybının 3.423 trilyon TL, 2004 yılında ise 22.524 trilyon TL'dir. Hesaplamaların daha ayrıntılı açılımı Tablo 13'te gösterilmektedir. Tablo 13'te görülebileceği gibi en yüksek vergi kaybı KDV'de, en düşük vergi kaybı ise kurumlar vergisinde görülmektedir. Tablo 13'e göre devletin vergi kaybı sürekli artış gösteren bir seyir izlemektedir. 1998 yılında toplam vergi kaybı 3.423 TL iken, 2004 yılında 22.524 TL olarak ölçülmüştür.

Tablo 14: Vergi Kaybı (1998-2004)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
KDV Kaybı	2.004	2.655	3.704	7.367	10.293	13.125	14.843
Gelir Vergisi Kaybı	1.168	1.460	1.441	3.223	3.500	4.340	4.782
Kurumlar Vergisi Kaybı	251	458	547	1.022	1.422	2.202	2.899
Toplam Vergi Kaybı	**3.423**	**4.573**	**5.692**	**11.612**	**15.216**	**19.667**	**22.524**

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, *a.g.e.*, s.33-34.

Tablo 15: Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Gelir Vergileri Kaybı

(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi) (1985-2004) (Milyar TL)(%) Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi	Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran)	Gelir Vergileri Kaybı	Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı	Kaybın Gerçekleşen Hasılata Oranı (%)
1985	29.064	32	9.301	1.772,7	524
1986	26.871	35	9.405	3.053,9	308
1987	39.395	35	13.788	4.424,4	312
1988	98.648	35	34.527	6.918,5	499
1989	197.990	35	69.297	13.468,5	514
1990	374.174	35	130.961	23.245,9	563
1991	687.160	35	240.506	40.418,5	595
1992	1.267.146	35	443.501	70.133,7	632
1993	2.490.689	35	871.741	125.748,2	693
1994	5.573.114	25	1.393.279	246.579,5	565
1995	13.702.969	25	3.425.742	433.036,3	791
1996	16.154.031	25	4.038.508	865.354,5	466
1997	35.278.823	25	8.819.706	1.896.481,9	465
1998	85.989.694	25	21.497.424	4.230.135,0	508
1999	113.079.000	28	31.662.120	6.537.403,1	484
2000	223.746.000	23	51.461.580	10.503.316,1	489
2001	236.719.000	23	54.445.370	15.647.635	348
2002	389.884.000	23	91.743.320	19.343.160	474
2003	420.536.000	23	96.723.280	25.716.037	376
2004	460.465.000	23	105.906.950	29.309.952	361

Kaynak: Canan Ermiş, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.95.

Tablo 14'te kayıt dışı ekonominin doğurduğu gelir vergileri kaybı gösterilmektedir. Tablo 14'te görülebileceği gibi, 1985 yılında toplam 1 trilyon 772.2 milyar gelir ve kurumlar vergisi hasılatı elde edilmiş ancak kayıt dışı ekonomik faaliyetler dolayısıyla 9 trilyon 301 milyar TL vergi kaybı olmuştur. Benzer şekilde 1990 yılında 23 trilyon 245.6 milyar TL hasılat elde edilmesine karşılık 130 trilyon 961 milyar TL vergi kaybı, 2000 yılında ise 10 katrilyon 503 trilyon 316,1 milyar TL hasılat elde edilmesine karşılık 51 katrilyon 461 trilyon 580 milyar TL vergi kaybı olmuştur. Son olarak 2004 yılında 29 katrilyon 309 trilyon 952 milyar TL vergi kaybı olduğu görülmektedir.

1985-2004 dönemi boyunca elde edilen hasılata göre ortalama olarak yılda yaklaşık 5 kat kayıp gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonominin hacminde 2000 yılından itibaren görülen gerilemeye dayalı olarak, yarattığı vergi kaybının elde edilen hasılata oranında da gerilemeler olmuştur. Nitekim 2000 yılından itibaren kayıt dışı ekonominin sebep olduğu gelir vergisi kaybının elde edilene oranı ortalama 4 kata inmiştir.

Türkiye' deki vergi hasılatının bu kadar düşük olmasının kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden başka nedenleri de vardır. Vergi hasılatının düşük olmasını etkileyen bir diğer unsurda vergi istisna ve muafiyetleri nedeniyle bir kısım kayıtlı ekonomik faaliyetin de vergi alanının dışında kalması ile vergiden kaçınma davranışı da vergi hasılatının düşük olmasına neden olmaktadır. Tablo 15'te kayıtlı ekonomide vergi istisna ve muafiyetleri ile vergiden kaçınma nedeniyle vergi hasılatında meydana gelen vergi kayıpları gösterilmiştir.[243]

Tablo 15'ten de görüleceği gibi, kayıtlı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler üzerinden alınan vergilerdeki kayıpların 1985 yılından 1993 yılına kadar çok daha yüksek olduğu, 1993 yılından itibaren, devam etmekle beraber daha düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Nitekim 1985 yılında 1993 yılına kadar yıllık ortalama 6 kat kayıp varken 1993 yılından itibaren ortalama 4 kata gerilemiştir.

Her ne kadar Türkiye'de gelir vergisi tarifesinde en az geçim indirimi yoksa da, (yani gelirin belli bir kısmı tüm mükellefler için vergi dışı bırakılmamıştır), gelir vergileri matrahı GSMH' ya eşit değildir. Bu durumu yaratan çeşitli faktörler arasında, gelir ve kurumlar vergisinde yer alan geniş istisna ve muafiyetler ile vergiden kaçınma ve kaçırma olanaklarının varlığı ile çeşitli gelir unsurlarının yasada belirtilmiş oranlarda kaynakta kesinti suretiyle vergilendirilmesi sayılabilir.[244]

[243] Ermiş, *a.g.e.,* s.96.
[244] Ermiş, *a.g.e.,* s.97-98.

Tablo 16: Kayıtlı Ekonomide Meydana Gelmiş Olan Gelir Vergileri Kaybı

(Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi) (1985-2004) (Milyar TL)(%) Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi	Gelir Vergileri Ortalama Oranı (Kanuni Oran)	Gelir Vergileri Kaybı	Gerçekleşen Gelir Vergileri Hasılatı	Kaybın Gerçekleşen Hasılata Oranı (%)
1985	35.350	32	11.312	1.772,7	638
1986	51.185	35	17.915	3.053,9	586
1987	75.019	35	26.257	4.424,4	593
1988	129.175	35	45.211	6.918,5	653
1989	230.370	35	80.630	13.468,5	598
1990	397.178	35	139.012	23.245,9	598
1991	634.471	35	222.051	40.418,5	549
1992	1.103.843	35	386.345	70.133,7	551
1993	1.997.323	35	699.063	125.748,2	556
1994	3.887.908	25	971.976	246.579,5	394
1995	7.854.887	25	1.963.722	433.036,3	453
1996	14.978.067	25	3.744.517	865.354,5	432
1997	29.393.262	25	7.348.316	1.896.481,9	387
1998	53.528.332	25	13.379.583	4.230.135,0	316
1999	78.282.967	28	21.919.231	6.537.403,1	335
2000	125.596.129	23	28.887.110	10.503.316,1	275
2001	176.483.953	23	40.591.309	15.647.635	259
2002	275.032.366	23	63.257.444	19.343.160	327
2003	356.680.888	23	80.036.604	25.716.037	311
2004	428.932.343	23	98.654.439	29.309.952	336

Kaynak: Ermiş, *a.g.e.,* s.97.

2. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖNLEMEYE YÖNELİK VERGİ POLİTİKALARI

Yürürlükteki kanunlara göre Türkiye'de alınmakta olan vergileri dört gruba ayırmak mümkündür. İlk iki grupta yer alanlar dolaysız vergileri, son iki grupta yer alanlar ise dolaylı vergileri oluşturmaktadır.

- İlk grupta yer alan gelir vergisi kişisel gelirler ile şirket gelirleri üzerinden alınmaktadır. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu bu gruptaki temel kanunlardır.

- İkinci grupta yer alan servet vergisi miras veya karşılıksız iktisaplar ile motorlu araç ve emlak üzerinden alınmaktadır. Bu gruptaki temel kanunlar 7338 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu, 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu olarak sıralanabilir.

- Üçüncü grupta yer alan mal ve hizmetlerden alınan vergiler Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi ve Damga Vergisi gibi vergiler ile harçlardan oluşmaktadır. Bu grupta yer alan başlıca kanunlar içerisinde 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) Kanunu, 492 sayılı Harçlar Kanunu, 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu, 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, eğitime katkı payı adı altında vergi getiren 4306 sayılı Kanun, 210 sayılı Değerli Kağıtlar Kanunu ile özel iletişim vergisi ihdas eden 4481 sayılı Kanun sıralanabilir. Yapılan son düzenlemeler ile bu grupta yer alan taşıt alım vergisi, akaryakıt tüketim vergisi gibi birçok dolaylı vergi ÖTV Kanunu içinde toplanmıştır.

- Dördüncü grupta ise 474 sayılı Kanun gereği dış ticaret üzerinden alınan Gümrük Vergisi yer almaktadır. Ayrıca, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu da ithalde alınan KDV açısından bu grubu ilgilendirmektedir.[245]

Türkiye'de vergileme dar tabanlı gelir ve kurumlar vergisi ile geniş tabanlı katma değer vergisine dayanmakta, servet ise hemen hemen hiç vergilendirilmemektedir. Vergilendirilmeyen gelir, menkul ve gayri menkul olarak servete ve lüks tüketime harcanmaktadır. Vergi idaresinde ve vergi kanunlarında sürekli olarak hukuki düzenlemelerle yapılan değişikliklere mükellefler uyum sağlamakta zorluk çekmektedir.[246]

Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan vergi politikasının temel unsurlarından biri olan gelir vergisi yatay ve dikey adaleti sağlayamamış, gelir dağılımında adaletsizliklerin artmasına neden olmuştur. Aslında gelir vergisi hem sağladığı hasılat hem de yapısında taşıdığı özellikler bakımından gelir dağılımında adaletsizlikleri giderici en etkili araç olmasına rağmen, devletin ücret dışındaki gelirleri etkin bir şekilde vergilendirememesi, ücretleri korumaya yönelik olan özel indirimin olmaması, gelir vergisinin çoğunlukla hizmet erbabından stopaj yoluyla toplanır hale gelmesi, gelir vergisi tarifesinin düşük gelir grubu için yüksek oranlarda vergilendirilmesi nedeniyle gelir dağılımı üst gelir grupları lehine, vergi yükü artan ancak birçok muafiyet ve istisnadan yararlanamayan alt ve orta gelir grupları aleyhine bozulmuştur.[247]

---

[245]İbrahim Halil Sugözü, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004) Türkiye Örneği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2008, S.205-206.

[246]Burhan Gündoğdu, Zeliha Bektaş, "Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikaları ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi II", *Vergi Dünyası*, Sayı: 295, Mart 2006, s.138.

[247]Burhan Gündoğdu, Zeliha Bektaş, "Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikaları ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi I", *Vergi Dünyası*, Sayı: 294, Şubat 2006, s96.

Hükümetlerin elindeki en önemli araçlardan biri olan vergi politikaları ile beklenen hedeflere ulaşılabilmesi öncelikle vergi sisteminin istikrarına bağlıdır.[248] Ülkemizde giderek çarpıklaşan gelir dağılımı ve adil olmayan vergi yükü dağılımı, vergi politikasının etkin olmadığının bir göstergesidir.[249] Vergilerin dolaylı ve dolaysız vergiler olarak ayrımında da dağılım, genellikle adaletsiz olan dolaylı vergiler lehinedir. Diğer birçok sebep dışında nispi olarak dolaysız vergilerin yetersiz uygulanışı ve dolaylı vergilerin idari kolaylıkları bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vergi adaletinin sağlanması için dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki payının yükseltilmesi gerekmektedir.[250] Dolaysız vergilerin, vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu ülkelerde, ekonomik gelişmenin büyük ölçüde tamamlandığı, kişi başına düşen milli gelirin yüksek olduğu, toplumu oluşturan bireyler arasındaki gelir dağılımının daha adil olduğu görülmektedir. Dolaysız vergilerin vergi gelirleri içerisindeki payının yüksek olduğu ülkelerin diğer bir özelliği ise, bu ülkelerde kayıt dışı ekonomi oranının düşük olmasıdır. Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin varlığı, vergi gelirlerinin az toplanmasına yol açmakta, bu durum hükümetlerin toplanması çok daha kolay olan dolaylı vergileri artırmalarına neden olmaktadır. Tüketim harcamaları üzerinden alınan dolaylı vergilerin fazla olması, üretici ve tüketicilerin bir bölümünü çok daha cazip olan kayıt dışı ticari işlemlere yöneltmektedir.[251]

---

[248]Coşkun Can Aktan, Ufuk Gencel, "Türkiye'de Geriye Doğru Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2003, s.18.

[249] Haydar Lütfü Ejder, "Türkiye'de Vergi Politikaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/2000, s.127.

[250] Ejder, *a.g.e.,* s.129-130.

[251]Hakkı Mümin Ay, Esra Talaşlı, "Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki", *Maliye Dergisi*, Sayı:154, Ocak-Haziran 2008, s 150-151.

Türk vergi sistemi gelir, kurumlar ve katma değer vergisi olmak üzere üç temel vergi üzerinde oturmaktadır. Bu üç temel verginin genel bütçe vergi gelirleri içindeki payı tablo 17'de gösterilmiştir. Bu vergilerin, vergi gelirleri içindeki payının en yüksek olduğu yıl %80,4 ile 1991 yılında ölçülmüş, en düşük pay ise %60,8 ile 2005 yılında ölçülmüştür. 1988-2010 yılları arasında bu vergilerin vergi gelirleri içerisinde paylarında dalgalı seyirler izlenmektedir. 1988 yılında %78 olan pay 1995 yılında %72,7, 2000 yılında %64 olarak ölçülmüş ve 2000-2010 yılları arasında %60'lık oranlarda seyretmiştir. Yaşanılan krizlerin etkisi, bu krizlere uygulanan ekonomik reçeteler, gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi oranlarında yapılan değişiklikler bu üç temel verginin zaman içerisinde vergi yapısının içindeki ağırlıklarını etkilemiştir.

Tablodan da görülebileceği gibi, 2010 yılında gelir, kurumlar ve katma değer vergisinin genel bütçe vergi gelirleri içerisindeki payı %62,7'dir. Bunun yarısından fazlası %32,1 ile dahilde ve ithalde alınan katma değer vergisinden oluşmakta, gelir vergisinin payı %21, kurumlar vergisinin payı ise %9,7'de kalmaktadır. 2002 ve 2010 yılları arasında gelir vergisinde yaklaşık 36 bin TL artış olmuş, kurumlar vergisinde 17 bin TL ve katma değer vergisinde ise yaklaşık 55 bin TL artış olmuştur. En yüksek artış katma değer vergisinde gerçekleşmiştir. Son üç yıllık ortalama ele alındığında gelir vergisinin genel bütçe vergi gelirleri içinde payı %22,6, kurumlar vergisinin payı %10, katma değer vergisinin payı ise %31,4'tür. Bu üç temel verginin vergi gelirleri içerisindeki ortalama %64'lük payı içerisindeki en yüksek oran %31,4 ile katma değer vergisine ait olup, ortalama gelir ve kurumlar vergisi payının toplamına eşittir.

Tablo 17: Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergilerinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı (Bin TL)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Gelir Vergisi	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Kurumlar Vergisi	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Toplam KDV (Dahilde + İthalde)	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Gelir Vergisi Kurumlar Vergisi KDV Toplamı	Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)
1988	14.232	4.801	33,7	2.118	14,9	4.177	29,3	11.096	78,0
1989	25.550	9.871	38,6	3.598	14,1	6.461	25,3	19.930	78,0
1990	45.399	18.609	41,0	4.637	10,2	12.371	27,2	35.617	78,5
1991	78.643	33.355	42,4	7.063	9,0	22.832	29,0	63.250	80,4
1992	141.602	60.056	42,4	10.078	7,1	42.088	29,7	112.222	79,3
1993	264.273	106.661	40,4	19.132	7,2	81.877	31,0	207.670	78,6
1994[1]	534.888	181.884	34,0	43.976	8,2	176.742	33,0	402.602	75,3
1994[2]	587.760	181.884	30,9	43.976	7,5	176.742	30,1	402.602	68,5
1995	1.084.350	329.795	30,4	103.241	9,5	354.980	32,7	788.016	72,7
1996	2.244.094	676.017	30,1	189.338	8,4	743.026	33,1	1.608.381	71,7
1997	4.745.484	1.500.245	31,6	396.238	8,3	1.561.562	32,9	3.458.045	72,9
1998	9.228.596	3.481.752	37,7	748.383	8,1	2.725.083	29,5	6.955.218	75,4
1999	14.802.280	4.936.551	33,3	1.549.525	10,5	4.164.334	28,1	10.650.410	72,0
2000	26.503.698	6.212.977	23,4	2.356.787	8,9	8.379.554	31,6	16.949.318	64,0
2001	39.735.928	11.579.424	29,1	3.675.665	9,3	12.438.860	31,3	27.693.949	69,7
2002	59.631.868	13.717.660	23,0	5.575.495	9,3	20.400.201	34,2	39.693.356	66,6
2003	84.316.169	17.063.761	20,2	8.645.345	10,3	27.031.099	32,1	52.740.205	62,6
2004	101.038.904	19.689.593	19,5	9.619.359	9,5	34.325.208	34,0	63.634.160	63,0
2005	119.250.807	22.817.529	19,1	11.401.985	9,6	38.280.430	32,1	72.499.944	60,8
2006	151.271.701	31.727.644	21,0	12.447.354	8,2	50.723.560	33,5	94.898.558	62,7
2007	171.098.466	38.061.543	22,2	15.718.474	9,2	55.461.123	32,4	109.241.140	63,8
2008	189.980.827	44.430.339	23,4	18.658.195	9,8	60.066.230	31,6	123.154.764	64,8
2009	196.313.308	46.018.360	23,4	20.701.805	10,5	60.169.248	30,6	126.889.413	64,6
2010	235.686.590	49.384.949	21,0	22.854.839	9,7	75.649.445	32,1	147.889.233	62,7

[1] EDV. NAV. VE EMTV HARİÇ
[2] EDV. NAV. VE EMTV DAHİL

NOT: 1 - 1988-2005 yılları rakamları, Red ve İadeler dâhil, Mahalli İdare ve Fon Payları hariç tutarlardır.
2- 2006-2010 Yılları Bütçe Kanunu'nda Mahalli İdare ve Fon Payları ile Red ve İadeler dâhil olduğundan, 2006-2010 rakamlarında da Mahalli İdare ve Fon Payları ile Red ve İadeler dâhildir.
3- 2008-2010 Yılları Gelir Vergisi içerisindeki Gelir Vergisi Tevkifat rakamına Asgari Geçim İndirimi tutarı dâhildir.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, *Faaliyet Raporu 2010*, Yayın No:132, Ankara 2011, www.gib.gov.tr, s.111; http://intvd.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_56.xls.htm, (12. 09.2011).

Gelişmiş OECD ülkelerinde; kurumlar vergisi, gelir vergisi ve motorlu taşıtlar vergisini kapsayan dolaysız vergilerin oranları, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi gibi vergileri kapsayan dolaylı vergilere göre daha yüksektir. Dolaylı vergi oranları gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olduğu için bu ülkelerde vergi yükünün dağılımı da adaletsizdir. Tablo 18'de OECD ülkelerinde vergi yükü oranları gösterilmektedir.

Tablodan da görülebileceği gibi Türkiye'de vergi yükü OECD ülkelerine göre oldukça düşük seviyelerdedir. Türkiye'deki vergi yükünün düşük olması tabana yayılmamış vergi sisteminin bir göstergesidir. 2009 yılı geçici rakamlarına göre vergi yükünün en yüksek olduğu OECD ülkeleri %48,2, %46,4, %43,5 ve %43,2'lik oranlarla sırasıyla Danimarka, İsveç, İtalya ve Belçika'dır. Vergi yükünün en düşük olduğu ülkeler ise %17,5 ile Meksika ve %24 ile ABD'dir. Türkiye aynı yılda %24,6 ile Meksika ve ABD'den sonra üçüncü düşük orana sahip ülke olarak vergi yükü bakımından OECD ülkeleri arasında yirmi dördüncü sırada yer almaktadır.

OECD ülkelerindeki yıllar itibariyle genel ortalamaya bakıldığında en yüksek vergi yükü %36,1 ile 2003 yılında ölçülmüş, 2003 yılından sonra genel olarak %35'lik seviyelerde seyretmiş, 2006 yılından sonra ise gerilemiş ve 2009 yılında %34,8 olarak ölçülmüştür. Türkiye'de de en yüksek vergi yükü oranı %32,8 ile 2003 yılında ölçülmüştür. 2003-2008 yılları arasında genel olarak bir düşüşle vergi yükü oranı 2008 yılında %24,2 olarak ölçülmüştür. Türkiye'de son beş yıllık vergi yükü ortalaması 24,3'tür. 1990 yılında %14,9 olan vergi yükü %10 artarak 2009 yılında %24,6 olarak ölçülmüştür, ancak bu oran OECD ülkelerinin genel ortalamasının yaklaşık %10 altındadır.

Tablo 18: OECD Ülkelerinde Vergi Yükü (%)

Ülkeler	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 (Geçici)
Kanada	35,9	35,6	35,6	33,6	33,6	33,4	33,3	33,0	32,3	31,1
Meksika	17,3	16,7	18,5	19	19	19,9	20,6	17,9	21,0	17,5
ABD	27,3	27,9	29,9	25,7	26	27,3	28	27,9	26,1	24,0
Avustralya	28,5	28,8	31,1	30,7	31,1	30,8	30,6	29,5	27,1	-
Japonya	29,1	26,8	27	25,7	26,3	27,4	27,9	28,3	28,1	-
Kore	18,9	19,4	23,6	25,3	24,6	25,5	26,8	26,5	26,5	25,6
Y.Zelanda	37,4	36,6	33,6	34,4	35,5	37,5	36,7	35,1	33,7	31,0
Avusturya	39,6	41,2	42,6	42,9	42,8	42,1	41,7	42,1	42,7	42,8
Belçika	42	43,6	44,9	44,7	44,8	44,8	44,5	43,8	44,2	43,2
Çek Cum,.	-	37,5	35,3	37,6	38,3	37,5	36,9	37,3	36,0	34,8
Danimarka	46,5	48,8	49,4	47,7	49,3	50,7	49,1	49,0	48,2	48,2
Finlandiya	43,5	45,7	47,2	44,6	43,4	43,9	43,5	43,0	43,1	43,1
Fransa	42	42,9	44,4	43,1	43,5	43,9	44,2	43,5	43,2	41,9
Almanya	34,8	37,2	37,2	35,5	34,8	34,8	35,6	36,0	37,0	37,0
Yunanistan	26,2	28,9	34,1	36,3	27,1	31,3	31,3	32,3	32,6	29,4
Macaristan	-	41,3	38	38,1	37,6	37,2	37,1	39,7	30,2	39,1
İzlanda	30,9	31,2	37,2	37,8	38,3	40,7	41,5	40,6	36,8	34,1
İrlanda	33,1	32,5	31,7	28,7	30,2	30,6	31,9	30,9	28,8	27,8
İtalya	37,8	40,1	42,3	41,8	41,1	40,9	42,1	43,4	43,3	43,5
Lüksemburg	35,7	37,1	39,1	38,2	37,9	37,8	35,9	35,7	35,5	37,5
Hollanda	42,9	41,5	39,7	37	37,4	38,8	39,3	38,7	39,1	-
Norveç	41	40,9	42,6	42,9	43,3	43,5	43,9	43,8	42,6	41,0
Polonya	-	36,2	31,6	34,9	33,4	32,9	33,5	34,8	34,3	-
Portekiz	27,7	31,7	34,1	35	33,8	34,7	35,7	35,2	35,2	-
Slovakya	-	-	33,8	31,2	31,6	31,8	29,8	29,4	29,3	29,3
İspanya	32,5	32,1	34,2	34,3	34,7	35,8	36,6	37,3	33,3	30,7
İsveç	52,2	47,5	51,8	50,1	49,9	49,5	49,1	47,4	46,3	46,4
İsviçre	25,8	27,7	30	29,4	29,1	29,2	29,6	28,9	29,1	30,3
Türkiye	**14,9**	**16,8**	**24,2**	**32,8**	**31,3**	**24,3**	**24,5**	**24,1**	**24,2**	**24,6**
İngiltere	36,1	34,5	37,1	35,4	35,6	36,3	37,1	36,2	35,7	34,3
OECD ort.	33,8	34,8	36,1	35,8	35,5	35,8	35,9	35,5	35,4	34,8

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi 2011*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Yayın No: 2011/5, www.iso.org.tr, s.41; Nihat Işık, Efe Can Kılınç, "OECD Ülkelerinde Vergi Yükü ve Vergi Türleri; Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:17, Yıl:11, Aralık 2009, s.155.

Türkiye vergi yükü acısından OECD Avrupa ülkeleri ve AB ülkeleri arasında en düşük orana sahip ülke konumunda bulunmaktadır. 2008 yılı öncesinde Türkiye'nin vergi yükü OECD Avrupa ülkeleri ve AB ülkelerine daha yakın iken, 2008 yılında milli gelir istatistiklerinde yapılan güncellemeler sonrasında yeni GSYİH büyüklüğünün, eski GSYİH büyüklüğüne göre yaklaşık %30 oranında

artması nedeniyle Türkiye'nin vergi yükü önemli ölçüde küçülmüş ve diğer ülkeler ile arasındaki fark açılmıştır.

2009 yılı verilerine göre, OECD ülkelerinde ortalama vergi yükü 2008 yılında %34,8 civarında iken, Türkiye'deki vergi yükü oranı %24,6'dır. Görüldüğü gibi Türkiye'nin vergi yükü, OECD ülkeleri ortalamasının oldukça altındadır, Buna karşılık Türkiye, yeni milli gelir serisinin başlangıç yılı olan 1998 yılı ile 2008 yılları arasında vergi yükü artışı açısından OECD Avrupa ülkeleri ve AB ülkeleri arasında en yüksek artışı gösteren ülke olmuştur. Bu artış, büyük ölçüde Türkiye'de 1990'lı yılların başında vergi gelirlerinin %50'si dolaylı, %50'si dolaysız vergiler şeklinde iken, dolaylı vergilerdeki büyük artışlar sonucunda bu oranın son yıllarda %70 dolaylı, %30 dolaysız şekline dönüşmesi oldukça etkili olmuştur.

Vergi yükünün Türkiye için düşük olması, büyük ölçüde kayıt dışı faaliyetlerin büyüklüğü ile ilişkili gözükmektedir. Bu nedenle, özellikle dolaylı vergilerdeki oranların aşağı çekilerek verginin yaygınlaştırılması ile vergi yükünün OECD ve AB ülkelerine yaklaştırılması sağlanmalıdır. Türkiye kayıt dışı ekonomik faaliyetler üzerine giderek kayıt dışı faaliyetler oranını düşürebilirse, iç tasarruf oranlarını artırabilecek, cari işlemler açığı oranını küçültebilecek ve vergi yükü oranı da OECD ülkeleri ortalamasına yaklaşabilecektir. Bu uygulama sonucunda, AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de vergi oranları aşağıya çekilebilecektir.[252]

Bugün Türkiye, OECD ve AB ülkeleri arasında yeni milli gelir serisine göre en düşük vergi yüküne sahip ülke konumunda bulunmaktadır. Son yıllarda ortalama vergi yükü oranı AB ülkelerinde %38-39, OECD ülkelerinde %35-36 iken, 2010 yılı ekonomik programında Türkiye'de vergi gelirleri/GSYİH oranı (parafiskal gelirler hariç vergi yükü) 2009 yılı için %17,7, 2010 yılı için %19,5 olarak öngörülmüştür.[253]

---

[252] İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi 2011*, s.40.
[253] İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi 2010*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Yayın No: 2010/8, www.iso.org.tr., s.52.

Türkiye'de 1985 yılından itibaren vergi yükünde artış gözlemlenmektedir. 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre Türkiye'nin vergi yükünde aşırı bir artış olduğu görülmektedir. Ancak mevcut mükellef sayısı artırılamamış, bu artan vergi yükünü sayıları azalan vergi yükümlüleri kendi aralarında paylaşmak zorunda kalmışlardır.[254]

Türkiye'deki mevcut vergi sistemi, kayıt dışı faaliyetleri besleyen bir yapıdadır. Dolayısıyla da vergi reformuna ihtiyaç duyulmaktadır.[255] Türk Vergi Sistemi ve Vergi İdaresi 2001 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde uygulanan AB süreci ve IMF Programı gibi iki temel sisteme bağlanan ekonomik güçlenme ve değişim programının önemli bir parçası olarak ciddi bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir.

2.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Azaltılmasına Yönelik Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de 2001 yılından günümüze kadar son on yıllık dönemde kayıt dışı ekonomi ile mücadelede, ABD ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerin örneklerini izleyen, kayıtlı ekonomiye geçiş başlığı altında toplanabilecek çalışmalar yürütülmektedir. Bunların en somut olanlarından ilki "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi" adında olup, bu çerçevede Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı bünyesinde "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü" kurulmuştur. İkincisi ise 2008 yılında Gelir İdaresi Başkanlığının sorumluluğunda "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı (2008-2010) hazırlanmasıdır. Her ne kadar planlar kararlı ve kapsamlı görünse de bu durum kağıt üzerinde kalmakta, uygulama alanında pek çok zafiyet çıkmaktadır. Bu kapsamda ilk plan olması, siyasi iktidarın kararlılığını göstermektedir. Ne var ki planın daha ilk sayfasında verilen web sitesinin (www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr) hala aktif olmaması uygulamadaki sorunların bir göstergesi olarak ele alınmaktadır.[256]

---

[254] Perçin, *a.g.m.*, s.45.
[255] Ümit Özlale, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Dinamikleri", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:30, Yaz 2008, s11.
[256] Savaşan, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, s.5.

Türkiye ekonomisinde kara para ve kayıt dışılıkla mücadele çerçevesinde, kayıtdışılığı azaltmak için bugüne kadar yapılan çalışmalar şunlardır:

- Birleşmiş Milletler'in kara paranın aklanmasının önlenmesi konusu ile ilgili Viyana Sözleşmesi ve New York Sözleşmesi 1995 yılında 4136 sayılı Kanun ile TBMM tarafından onaylanmıştır.

- Diğer taraftan, G-7 ülkelerinin girişimiyle OECD bünyesinde oluşturulan FATF'ın (Finansal Eylem Görev Grubu'nun) önerileri dikkate alınarak 1996 yılında 4208 sayılı Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi Hakkındaki Kanun çıkarılmıştır. Bu Kanunla Vergi Usul Kanunu'nun 359'ncu maddesinin (b) bendinde belirtilen vergi kaçakçılığı suçu işlenerek sağlanan kazançlar da kara para kapsamına alınmıştır.

- Aynı çerçevede, Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı (MASAK) kurulmuştur. Bu Kurul, kara paranın aklanmasının önlenmesi konusunda gerekli araştırma ve incelemeleri yapmak ve bu konuya ilişkin uygulanacak esas ve usulleri belirlemek amacıyla 14.12.1983 tarihinde yayınlanan Resmi Gazetede 178 sayılı KHK'de yapılan değişiklikle kurulmuştur.[257]

Türkiye'nin mali istihbarat birimi, 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun hükümleri uyarınca Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) dur. MASAK daha önce bu fonksiyonuna ilişkin yetkiyi 4208 sayılı Kanundan almakta idi. Türkiye, temel sözleşmeleri onaylamak, ülke içinde bu sözleşmelere uygun hukuksal düzenlemeler yapmak, mali istihbarat birimi oluşturmak ve karaparanın aklanmasının önlenmesine ilişkin mali çalışma grubu FATF'ye (Financial Action Task Force on Money Laundering Egmont) ve Egmont Gruba üye olmak suretiyle aklama ve terörün finansmanı ile mücadele konusundaki duyarlılığını göstermiştir. Özellikle 18 Ekim 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun ve bu

[257] DPT, *Dokuzuncu Kalkınma …*, s.18.

Kanuna dayanılarak çıkarılacak ikincil düzenlemelerle suç gelirlerinin aklanması ile ilgili uluslararası standartlara uyum konusunda daha ileri aşamaya geçilecektir.[258]

- Kredi kartı kullanımının yaygınlaştırılması amacı ile kredi kartı sözleşmelerinden alınan damga vergisi kaldırılmıştır.

488 Sayılı Damga Vergisi Kanunu'na ekli olan ve Damga vergisinden istisna edilmiş kağıtları belirleyen (2) sayılı tabloda 4962 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle 07.08.2003'den geçerli olmak üzere, kişilerle bankalar arasında düzenlenecek kredi kartı üyelik sözleşmeleri damga vergisinden istisna edilmiş, 5228 sayılı Kanunla da istisnanın kapsamı genişletilerek 31.07.2004 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, tüm kredi kartı üyelik sözleşmeleri damga vergisinin konusu dışında tutulmuştur. 5228 sayılı Kanunla yapılan düzenleme ile, bankalar dışındaki finans kurumlarının da yaptıkları kredi kartı sözleşmeleri damga vergisinden istisna edilerek, bankalarla diğer finans kurumları arasında kredi kartı üyelik sözleşmelerinde damga vergisi uygulaması nedeniyle doğabilecek rekabet eşitsizliği önlenmiştir.

Bununla beraber kredi kartlarının kullanımını yaygınlaştıran asıl yasal düzenlemenin 4962 sayılı Kanunla yapıldığı açıktır. Söz konunu düzenleme ile bankalar için bir gider mahiyeti taşıyan damga vergisi kaldırılarak, bankaların kredi kartlarını daha düşük komisyon ve yıllık aidatlarla vermeleri ve dolayısıyla da daha çok tüketicinin kredi kartı kullanması sağlanmıştır.[259]

- Kambiyo senetleri ve kambiyo senetlerine benzeyen senetler damga vergisi kapsamından çıkarılmıştır.

5035 sayılı Kanunla 02.01.2004'den geçerli olmak üzere Damga Vergisi Kanunu'na ekli (2) sayılı tablonun IV. Bölümüne eklenen 29. bendi ile kambiyo senetleri ve kambiyo senetlerine benzer senetler üzerine konulan aval ve kefalet

[258] Aykın, Hasan, "Karaparanın Aklanmasıyla Mücadele Konusundaki Temel Uluslararası Metinler ve Oluşumlar", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:25, Mayıs 2007, s.8.
[259] Salman, *a.g.e.*, s.73.

şerhleri ile bu mahiyetteki şerhler damga vergisinden istisna edilmiştir. Bu uygulamanın amacı, kambiyo senetlerinin yapılması aşamasında veya bu senetlerin kullanımıyla ilgili olarak senetler üzerine konulan imzalar (şerhler) vergi dışında tutularak, senetlerin kullanımının yaygınlaşmasıdır.[260]

- Mükelleflerin ticari işlemleri gereği veya nihai tüketicilere mal ve hizmet bedeli olarak yapacakları 8.000 TL'yi aşan tahsilat ve ödemelerini banka, özel finans kurumları veya PTT aracılığıyla yapmasını öngören düzenleme yürürlüğe girmiştir.

Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 355. maddesine 5228 sayılı Kanunla 03.08.2004 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere eklenen IV. fıkra hükmü uyarınca, tahsilat ve ödemelerini banka, benzeri finans kurumları veya posta idarelerince düzenlenen belgelerle tevsik etme zorunluluğuna uymayan mükelleflerden her birine, her bir işlem için belirlenen maktu ceza tutarından az olmamak üzere işleme konu tutarın % 5'i nispetinde özel usulsüzlük cezası kesilmektedir. Konuyla ilgili olarak çıkarılan 323 seri no'lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği uyarınca, birinci ve ikinci sınıf tüccarlar, kazancı basit usulde tespit edilenler, defter tutmak zorunda olan çiftçiler, serbest meslek erbabı ile vergiden muaf esnafın kendi aralarında yapacakları ticari işlemleri ile nihai tüketicilerden mal veya hizmet bedeli olarak yapacakları tahsilat ve ödemeler tevsik zorunluluğunun kapsamına alınmıştır. Teşvik zorunluluğu yine belli tutarı aşan ödeme ve tahsilatlar için geçerli olacaktır.[261]

- Enflasyondan kaynaklanan karın vergilendirilmesini önlemeye yönelik olan LİFO, maliyet artış fonu, yeniden değerleme gibi uygulamalar yürürlükten kaldırılarak, "Enflasyon Muhasebesi" uygulamasına geçilmiştir.

Enflasyon muhasebesi, Türk vergi sistemine Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 298'inci maddesinde 5024 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle girmiştir.

[260] Salman, *a.g.e.*, s.75.
[261] Salman, *a.g.e.*, s.79.

Sistemin kanundaki adı, "Enflasyon Düzeltmesi" olup, Vergi Usul Kanunu'nun isletmeye dahil iktisadi kıymetleri değerleme bölümünde düzenlenmiştir.[262]

- Sosyal Sigortalar Mevzuatında yapılan düzenlemeler ile SSK tabanına esas prim ile yürürlükteki asgari ücret miktarı eşitlenmiştir.

SSK tabanına esas olan primin uzun yıllardır ilgili dönemdeki asgari ücretten yüksek oluşu, asgari ücretle personel çalıştıran firmaların, çalışanları için ödedikleri sosyal güvenlik ödemelerini haksız yere artırmakta ya da firmaları kayıtdışı istihdama yöneltmekteydi. SSK tabanına esas prim ile yürürlükteki asgari ücret miktarı eşitlenmesi özellikle kayıtdışı istihdamın önlenmesi açısından önemli bir gelişmedir.[263]

Maliye Bakanlığı 2004 yılını kayıt dışı ekonomi yılı olarak ilan etmiştir. Bunun için enflasyon muhasebesi sistemine geçilmiş, belirli tutarın üstündeki ödemelerin bankacılık sistemi aracılığıyla yapılması zorunlu hale getirilmiş, mayıs ayından itibaren akaryakıt pompalarında yazar kasa kullanımı zorunlu hale getirilmiş, sivil toplum örgütlerinin de katkılarıyla il bazında asgari kazanç tutarları belirlenerek, bu tutarların altında beyanatta bulunanların otomatik olarak incelemeye sevk edileceği karara bağlanmış ve bütün bu uygulamalar "Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması" projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.[264]

- Gelir İdaresi yeniden yapılandırılmış olup, Maliye Bakanlığı'na bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı oluşturulmuştur.

05.05.2005 tarihinde kabul edilen ve 16 Mayıs 2005 tarih ve 25817 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5345 sayılı kanun ile Gelirler Genel

---

[262] Salman, *a.g.e.*, s.83.
[263] Salman, *a.g.e.*, s.85.
[264]Esra Siverekli Demircan, Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,s.563.

Müdürlüğü kaldırılarak, Maliye Bakanlığı'na bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. 5345 Sayılı Kanun'un 1'nci maddesinde bu kanunun amacı; "gelir politikasını adalet ve tarafsızlık içinde uygulamak, vergi ve diğer gelirleri en az maliyetle toplamak, mükelleflerin vergiye gönüllü uyumunu sağlamak, mükellef haklarını gözeterek yüksek kalitede hizmet sunmak suretiyle yükümlülüklerini kolayca yerine getirmeleri için gerekli tedbirleri almak, saydamlık, hesap verebilirlik, katılımcılık, verimlilik, etkililik ve mükellef odaklılık temel ilkelerine göre görev yapmak üzere Maliye Bakanlığına bağlı Gelir İdaresi Başkanlığının kurulmasına, teşkilat, görev, yetki ve sorumluluklarına iliksin esasları düzenlemektir." şeklinde açıklanmıştır.[265]

Türkiye Cumhuriyetinin en köklü kurumlarından biri olan, 1924 tarihinden bu yana kamusal hizmet veren T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 18.11.2005 tarih ve 5429 sayılı Kanunla, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) unvanı altında yeniden yapılandırılmıştır. Kurum, istatistik alanında Avrupa Birliği'nin ilgili standartlarını hedef edinmiştir. Kurumun önde gelen misyonu, idari kayıt sisteminin oluşturulması ve düzeni olarak kaliteli veri edinimi olarak belirlenmiştir. Bu süreçte, Avrupa Birliği standartlarıyla uyumlu yeni anketler hazırlanmış, ekonomik göstergelerin tespiti noktasında yığını temsil eden örnek kitle (birey, hane, işyeri) sayısı arttırılmış, kuruma uzman yardımcısı olarak genç, dinamik, kalifiye gençler istihdam edilmiştir.[266]

Mükelleflerin daha kolay takibinin sağlanması ve bürokratik işlemlerin azaltılmasına yönelik olarak 2006 yılında Maliye Bakanlığınca yapılan düzenlemeyle, gerçek kişilerin vergi kimlik numaraları, ilgili kişilerin T.C. kimlik numaraları ile birleştirilmiş olup, her gerçek kişi mükellefin tek numarası olması sağlanmıştır. Tek vergi numarası müessesesinin sağlıklı işletilmesi halinde, ülke genelinde nakit akımının ve gayrimenkul gibi tescile tabi varlıkların, sahipleri bazında izlenebilmesine imkan verecektir. Bu sistemin işlemesi ise gelişmiş bilgisayar ağının oluşturulmasına bağlıdır. Vatandaşlar, bu sistemin içinde

[265] Salman, *a.g.e.*, s.89.
[266] Salman, *a.g.e.*, s.92.

olduklarını, yaptıkları iktisadi faaliyetin, tasarrufun ve harcamanın bir merkez tarafından bilindiğini bilmeleri halinde, vergiye tabi faaliyetlerini kayıt dışı bırakmaktan çekineceklerdir. Türk vergi sisteminde, şu anda var olan tek vergi numarası sisteminin beklendiği şekilde çalışmamasının önemli nedenlerinden biri, ekonomik hareketleri takip edebilecek teknolojik altyapının hazır olmamasıdır.[267]

Yatırım ortamının iyileştirilmesi ve istihdamın artırılmasına yönelik uygulamalar neticesinde issizlik oranının azaltılması ve böylece kayıtdışı istihdamın kayıt altına alınacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede 5084 sayılı Kanun ile istihdamın artırılmasına yönelik olarak, gelir vergisi stopajı teşviki, sigorta prim teşviki, bedelsiz yatırım yeri tahsisi ve enerji desteği gibi teşvikler verilmiştir.[268]

- Vergi Denetim Birimleri tek çatı altında toplanarak, Vergi Denetim Kurulu oluşturulmuştur.

Maliye Bakanlığı bünyesinde doğrudan Bakana bağlı olarak faaliyet gösterecek olan Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, 10/07/2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. İlgili Kararname öncesinde Maliye Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hesap Uzmanları Kurulu Başkanlığı, Gelirler Kontrolörleri Başkanlığı ile Vergi Dairesi Başkanlıkları bünyesinde çalışmakta olan Maliye Bakanlığının vergi incelemesine yetkili denetim elemanları, vergi denetiminin tek elden yürütüleceği Kurul bünyesinde, Vergi Müfettişi unvanı altında toplanmıştır.

646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Kurula, vergi incelemelerinin yapılması, mükelleflerin faaliyetlerinin analiz edilerek risk alanlarının tespit edilmesi, ihbar ve şikayetlerin değerlendirilmesi, inceleme ve denetim sonuçlarının izlenmesi, vergi inceleme ve denetimleri ile raporlamaya ilişkin standart, ilke, yöntem ve tekniklerin geliştirmesi, inceleme ve denetim rehberlerinin hazırlanması,

[267]Ergün Aktürk, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Sebepleri ve Çözüm Önerileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:23, Bahar 2005, s.290.
[268] Salman, *a.g.e.*, s.93.

etik kuralların belirlenmesi ve Bakan tarafından verilen teftiş, inceleme, denetim, soruşturma ve benzeri görevlerin yapılması gibi görev ve yetkiler verilmiştir.[269]

Kayıtdışıyla mücadele konusunda son dönemde gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biri de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünce hayata geçirilen "Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS)" sistemidir. Bu sistemle sosyal yardım başvurusu yapan vatandaşların muhtaçlık durumlarını ve kişisel verilerini, oluşturulan merkezi veri tabanından tespit etme ve mükerrer yardımların önlenmesine yönelik olarak kurumlararası (online) veri paylaşımı sağlama amaçlanmıştır.

SOYBİS sitemiyle vatandaşların T.C. Kimlik Numarası ile; adres bilgileri, nüfus-aile-kişi kayıt örnekleri, İŞKUR'a kaydının olup olmadığı ve işsizlik sigortası alıp almadığı, muhtaç aylığı, evde bakım aylığı vb. alıp almadığı, gelir getiri proje ve diğer yardımlardan yararlanıp yararlanmadığı, sosyal ve güvence ve sağlık hizmeti bilgileri, vergi mükellefiyeti ve araç kaydı bilgileri, arazi varlığı vb. bilgileri 22 ayrı sorgulama ile yapılabilmektedir.[270]

Ayrıca, GİB Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planında ekonomide kayıtdışılığın azaltılmasına ilişkin bugüne kadar yapılan çalışmalar belirtilmiştir. Kayıt dışılıkla mücadele kapsamında;[271]

- Vergi gelirlerinin önemli bir bölümünü ödeyen mükelleflere ayrı olarak hizmet verilmesine ve bunların izlenmesine yönelik olarak kurulan Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı 2007 yılında faaliyete geçirilmiştir.

- Akaryakıt ürünlerinde marker uygulaması ve akaryakıt istasyonlarında belge düzeninin sağlanması, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli bir adım

[269] www.vdk.gov.tr
[270] Fatih Acar, Fazıl Aydın, *Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*, TÜRMOB Yayınları-400, Ankara 2011, s.337-338.
[271] GİB, *Kayıtdışı Ekonomiyle ...,* s.37-38.

olan akaryakıt pompalarının ödeme kaydedici cihazlara bağlanmasına ilişkin uygulama başlatılmıştır.

- Enerji sektöründe (Elektrik, doğal gaz, petrol, LPG) faaliyette bulunmak isteyenlere lisans alma zorunluluğu getirilmiştir.

- Alkollü içkilerde ve sigaralarda bandrollü izleme sistemi kurulması ve sistemin işletilmesine yönelik çalışmalar tamamlanmış ve uygulamaya geçirilmiştir.

- Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi kapsamında, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı bünyesinde "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü" kurulmuştur. KADİM Projesi çerçevesinde 2006 yılı Ekim – 2007 yılı Aralık ayları arasında 189.567 işyeri denetimi yapılmış, toplam 731.875 çalışan denetlenmiştir. Yapılan denetimler sonucunda 43.806 kişinin kayıt dışı çalıştığı tespit edilmiştir. Bunların 352'si yabancı kaçak işçi statüsündedir. Proje kapsamında 400.000 adet broşür ve 50.000 adet afiş bastırılmış ve ülke geneline dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, KADİM projesi çerçevesinde eğitim faaliyetlerine devam edilmesi, projenin tanınırlığını artırmak amacıyla görsel medya araçlarına ağırlık verilmesi, kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu inşaat, turizm ve hizmet sektörlerinde denetimlerin yoğunlaştırılması ile kayıt dışı ekonomiyle mücadelede kurumlar arası işbirliğinin daha etkin bir hale getirilmesi planlanmaktadır. 2002 yılında SSK'ya bağlı zorunlu sigortalı sayısı 5.223.283 kişi iken 2007 yılı Aralık ayında bu sayı 8.497.824 kişiye ulaşmıştır. Belirtilen dönemde sigortalı sayısındaki artış oranı %62,9 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında kayıt dışı istihdam oranı %52,1 iken, en son açıklanan Kasım 2007 Hane Halkı İşgücü Anketine göre bu oran %45,4'e düşmüştür.

- Sosyal Güvenlik Kurumu olarak 2005 yılı içerisinde taşra birimlerinde görevlendirmek ve yerinden denetim yapmak üzere 258 Yoklama Memuru

(şimdiki adıyla Sosyal Güvenlik Kontrol Memuru) alınmıştır. Yine, sosyal güvenlik kurumlarının birleştirilmesine ilişkin 2006 yılı mayıs ayında yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Kurumu Kanununda Sosyal Güvenlik Kontrol Memurları için 3400 kadro ihdas ettirilmiş, buna istinaden 2007 yılı sonunda da 194 kişinin daha istihdamı sağlanarak denetimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

- E-devlet uygulamalarının yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesine yönelik olarak 2003 yılından bu yana yürütülmekte olan e-Dönüşüm Türkiye Projesi ve 2006 yılında uygulanmaya başlanan Bilgi Toplumu Stratejisi projeleri ile, kullanıcıların elektronik ortamda sunulacak kamu hizmetlerine farklı platformlardan, güvenilir şekilde ve tek noktadan erişebilecekleri, vatandaş ve iş dünyasının ihtiyaçlarına odaklanmış, birlikte işler ve bütünleşik hizmetlerin sunulacağı, katılımcı, şeffaf ve hesap verebilir bir devlet yapısının oluşturulması planlanmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin yüksek olmasının yarattığı ekonomik, mali ve sosyal olumsuzluklar neticesinde, özellikle 2001 yılı sonrasında siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmış ve toplumda kayıtdışılıkla mücadelenin faydaları konusunda henüz yeterli düzeye çıkmasa da ortak bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Kayıtdışılıkla mücadelede siyasi kararlılığın eskiye oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ne var ki bu mücadelede somut adımların atılması ancak son yıllarda mümkün olmuştur. Türkiye'de son on yılda yapılan kayıtdışılığın azaltılmasına yardımcı olabilecek çalışmalar ve düzenlemelerin kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından olumlu gelişmeler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yapılan tüm bu çalışmalara rağmen kayıt dışı ekonomi rakamları hala yüksek oranlarda ölçülmektedir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi ile mücadelede yeterince yol alınamadığı ve kısmi başarılarla yetinildiği söylenebilir ancak en azından kayıt dışı ekonominin büyüme hızında bir düşüş olduğu yapılan akademik çalışmalardan anlaşılmaktadır.

2.2. Gelir İdaresi Başkanlığı Tarafından Yürütülen Çalışmalar

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik yapılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

2.2.1. Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri (VEDOP)

Vergi Dairesi Otomasyon Projesine (VEDOP), vergi dairesi işlemlerinin tümünün bilgisayarlarla yapılarak iş yükünün azaltılması, vergi dairesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması ve bilgisayar ortamında toplanan bilgilerden sağlıklı bir karar, destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulması amacıyla 1998 yılında başlanılmıştır.

VEDOP–2 projesi ile de 1 Ekim 2004 tarihi itibari ile e-beyanname uygulamasına geçilmiş olup sistemin üçüncü aşaması olan VEDOP–3.1 projesine 20 Ekim 2008 tarihinde başlanılmıştır.

Vergi dairesi işlemlerinin tümünün bilgisayarlarla yapılarak iş yükünün azaltılması, vergi dairesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması ve bilgisayar ortamında toplanan bilgilerden sağlıklı bir karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulması hedeflenerek, 1997 yılında Clientserver mimaride çalışan (VDO) bir yapıda hazırlanmıştır. 2004 yılında vergi dairesi otomasyon uygulamalarında merkezi bir yapıya geçilmesi kararı doğrultusunda mevcut otomasyon uygulamaları merkezi bir yapıda (e-VDO) tekrar hazırlanarak, 2005-2009 yılları arasında otomasyon kapsamında olmayan vergi daireleri ve malmüdürlükleri gelir birimlerinin e-VDO ile otomasyona geçirilmesi, VDO uygulamaları ile çalışan vergi dairelerinin ise otomasyon sistem değişikliği gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Bugün itibariyle 448 vergi dairesi (e-VDO), Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı (e-VDO), 585 malmüdürlüğü (e-VDO) otomasyon kapsamında bulunmaktadır.[272]

2.2.2.E-Beyanname Uygulaması Çerçevesinde Yürütülen Çalışmalar

E-Beyanname uygulaması kapsamında, ÖTV 2/A Beyannamesi hariç olmak üzere 24 adet beyanname elektronik ortamda alınmaktadır. Elektronik ortamda alınan beyannameler, toplam beyannamelerin %98 ini kapsamaktadır. Elektronik ortamda alınan beyannamelerdeki vergi kimlik numarası ulusal anlamda nüfus cüzdanı bilgileri ile kontrol edildiğinden mükerrer vergi kimlik veya T.C. kimlik numarası dataları da düzeltilmiştir.[273]

Ayrıca e-tahsilat sisteminde, yetkili bankaların yaptığı tahsilatların mükellef hesaplarına işlenmesindeki gecikmeyi ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Anlaşmalı bankalardan 21 tanesi e-tahsilat sistemine dahildir. [274]

VEDOP kapsamındaki vergi daireleri tahsilatları ile vergi daireleri adına bankalarca yapılan tahsilatların yıllar itibariyle karşılaştıran özet tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 19: Bankalar Tarafından Yapılan Tahsilat Sonuçları (TL)

Tahsilatın Yapıldığı Yer	2007		2008		2009		2010	
	Tahsilat (Bin TL)	%	Tahsilat (Bin TL)	%	Tahsilat (Bin TL)	%	Tahsilat (Bin TL)	%
Vergi Dairesi	86.772.486	60	58.010.440	37	54.233.274	32	58.355.891	30
Banka	58.560.384	40	98.205.545	63	116.267.285	68	136.629.296	70
TOPLAM	**145.332.870**	**100**	**156.215.985**	**100**	**170.500.559**	**100**	**194.985.087**	**100**

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, *Faaliyet Raporu* ..., s.12.

[272] GİB, *Faaliyet Raporu* ..., s.8.
[273] GİB, *Faaliyet Raporu* ..., s.9.
[274] GİB, *Faaliyet Raporu* ..., s.12.

Tablodan da görülebileceği gibi 2007 yılında vergi dairesi tarafından yapılan tahsilatın oranı %60, vergi dairesi adına bankalar tarafından yapılan tahsilatın oranı ise %40'dır. Vergi dairesi tarafından yapılan tahsilat, bankalar tarafından yapılan tahsilattan %20 daha fazladır. 2010 yılında ise vergi dairesi tarafından yapılan tahsilat oranı %30, bankalar tarafından yapılan tahsilat oranı %70'tir. Dört yıl içerisinde yapılan çalışmalar ile bankalar tarafından yapılan tahsilat, vergi dairesi tarafından yapılan tahsilattan %40 daha fazla olmuştur.

2.2.3. Veri Ambarı Projesi (VERİA)

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından iç ve dış kaynaklardan alınan veriler diğer kamu kuruluşları ve özel sektör kuruluşlarından sağlanan verilerin işlenmesi suretiyle kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı ile mücadele edilmesine yönelik bir sistem kurulması ve bunların kendi içlerinde çapraz kontrollerinin yapılması amacıyla VERİA Projesi hayata geçirilmiştir.[275]

Veri ambarı projesi ile teknolojik altyapı ve denetim sistemi kullanılarak beyanların sınıflandırılması ve beyanlar arası tutarlılık kontrol edilmekte, kayıt dışı çalışan mükellefler ile beyan edilmemiş vergisel olaylar tespit edilmekte, aynı zamanda yönetim ve denetim faaliyetlerine yönelik istatistikler ve raporlar üretilmektedir.

2.2.4. Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli (MERAK)

Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından etkinliğin ve mükelleflerin vergiye uyumunun artırılması ile incelenecek mükelleflerin nesnel risk analizlerine dayalı olarak seçilmesi ve mükelleflerin bölgeler ve/veya sektörler itibariyle kapsamlara ayrılması ve bu sayede mükellefleri belirlenen veriler çerçevesinde büyüklüklerine göre katmanlaştırıp bu katmanlara göre risk analizine tabi tutulması amacıyla

[275] GİB, *Faaliyet Raporu …*, s.10.

Merkezi Risk Analizi ve Katmanlaştırma Modeli (MERAK) geliştirilmiştir. 2009 yılı verileri için modele bilanço esasına göre defter tutan ve tüm mükellefler tarafından gerçekleştirilen mal teslimi ve hizmet ifalarının %90'ını oluşturan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden toplam 859.993 adet mükellef dâhil edilmiştir.

İncelenecek mükelleflerin seçiminde öncelikli olarak riski yüksek olan mükelleflerin belirlenmesini amaçlayan bu modelde, mükelleflere ait veri ambarındaki veriler istatistiksel ve matematiksel yöntemlerle değerlendirilmektedir.[276]

Modelin riskli olarak belirlediği mükelleflerin test edilmesi amacı ile 60 adet mükellef gelirler kontrolörlerine, 347 adet mükellef ise vergi denetmenlerine gönderilmiştir. Söz konusu mükelleflerden denetim planlarına göre en riskli 40 adet en büyük mükellef gelirler kontrolörleri tarafından, orta 145 adet mükellef ise vergi denetmenleri tarafından incelenmek üzere seçilmiştir. 31.12.2010 tarihi itibariyle tamamlanan inceleme sonuçları aşağıdaki tabloya çıkartılmıştır. Tabloya göre gelirler kontrolörleri ve vergi denetmenleri tarafından yapılan incelemeler sonucunda beyan edilen matrah üzerinden toplamda 822 milyon 586 bin 211 TL matrah farkı ile 106 milyon 137 bin 18 TL vergi farkı tespit edilmiş ve bulunan bu farklara toplam 108 milyon 608 bin 578 TL ceza kesilmiştir.

Tablo 20: MERAK Modeli Kapsamında Tamamlanan İnceleme Sonuçları (TL)

	Beyan Edilen Matrah	**Bulunan Matrah Farkı**	**Toplam Vergi Farkı**	**Kesilen Ceza Tutarı**
Gelirler Kontrolörleri	1.843.140.825	809.955.775	101.143.556	102.924.263
Vergi Denetmenleri	107.373.251	12.630.436	4.993.462	5.684.315

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, *Faaliyet Raporu …*, s.10.

[276] *Gös.yer.*

2.2.5. İnternet Vergi Daire Uygulaması

1999 yılında başlatılan internet vergi dairesi (www.gib.gov.tr) uygulamaları, Türkiye'de kamu idarelerinin saydamlığı ve e-devlet uygulamaları konusunda atılan ilk ve önemli adımlardan birisini oluşturmaktadır. Bu uygulama ile mükelleflerin vergi dairesine gitmesini gerektiren işlemlerin internet vergi dairesi aracılığıyla çok daha hızlı ve doğru yapılması ve bu suretle hem mükellefler hem de vergi daireleri bakımından kaynak tasarrufu sağlanması amaçlanmıştır. Mükellefler, bağlı bulundukları vergi dairesinden kullanıcı kodu, şifre ve parola almak suretiyle, internet vergi dairesince sunulan hizmetlerden yararlanabilmektedirler.[277]

2.2.6. E-Fatura Uygulaması

Türkiye genelinde geçerli olacak elektronik fatura altyapısını oluşturmak için yürütülen çalışmalar sonucunda e-fatura uygulaması yazılımı geliştirilerek hizmete alınmıştır. Bu kapsamda 2010 yılında gerçekleştirilen çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.[278]

- e-Fatura Uygulamasının kademeli bir biçimde genişletilmesi öngörüldüğünden başlangıç aşamasında anonim ve limited şirketlerin uygulamadan yararlanmasına izin verilmiştir.

- Bilgi işlem sistemi yeterli olmayan mükelleflerin uygulamadan yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla, e-Fatura Uygulamasına ait temel fonksiyonları bünyesinde barındıran e-Fatura web portalı www.efatura.gov.tr adresinden hizmet vermeye başlamıştır.

- Bilgi işlem sistemleri yeterli ve faturalaşma ihtiyacı kapsamlı olan mükelleflere, Başkanlık sistemi ile gerekli entegrasyonu sağlamaları koşulu

[277] GİB, *Faaliyet Raporu* ..., s.11.
[278] GİB, *Faaliyet Raporu* ..., s.11.

ile e-Fatura Uygulamasını doğrudan kendilerine ait bilgi işlem sistemleri aracılığı ile kullanarak fatura gönderme imkanı sağlanmıştır. Bu kapsamda 17 mükellef entegrasyon çalışması başlatmıştır.

Gelir idaresi başkanlığı tarafından yürütülen bütün bu çalışmalar ile, yapılan tüm muhasebe işlemlerinin elektronik ortamda kayıtlanması ve arşivlenmesi, vergilendirmede işlemlerin çabuklaştırılması ve mükellef hizmetlerinin daha da etkinleştirilmesi sağlanmakta, aynı zamanda kayıt dışı ekonomiyle mücadelenin denetim boyutunu güçlendirmek için, vergi idarelerinde verimlilik ve denetimde etkinliğin sağlanmasına yönelik uygulanan çalışmalarla vergi kayıp ve kaçakları ile kayıt dışı ekonominin boyutlarının küçültülmesi amaçlanmaktadır.

2.2.7. Vergi İletişim Merkezi (VİMER)

Vergi İletişim Merkezi (VİMER), mükelleflerin vergisel konularda güncel, doğru ve hızlı bilgiye telefon aracılığıyla ulaşmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur. 1 Mart 2008 tarihinden itibaren VİMER yurtdışı dâhil olmak üzere tüm Türkiye'den gelen danışmanlık soruları konusunda hizmet vermektedir.

İllerde faaliyet gösteren Alo Maliye 189 ihbar hattı aracılığıyla alınan ihbar bildirimlerinin tek merkezden VİMER/444 0 189 aracılığıyla alınması, alınan ihbar bildirimlerinin ilgili yerlere gönderilmesi ve kontrolünün sağlanmasına yönelik çalışmalar 01 Eylül 2010 tarihinde tamamlanarak VİMER üzerinden tüm Türkiye'den ihbar bildirimleri alınmaya başlanmıştır.[279]

[279] GİB, *Faaliyet Raporu …*, s.65.

2.3. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik birçok faktörün etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomi ile etkin ve kalıcı mücadele için bu faktörler çok iyi analiz edilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır. Türkiye'de özellikle ekonomik ve mali açıdan alınması gereken genel kabul görmüş başlıca önlemler aşağıda açıklanacaktır.

2.3.1. Gelir İdaresi Yönünden Çözüm Önerileri

Gelir idaresinin ihtiyaç duyduğu revizyon yapısal problemlerden ziyade yönetimsel problemlerine yönelik olmalıdır. Gelir idaresinin yeterince etkin olmamasının en önemli nedeni bilgiye ulaşma, değerlendirme ve sonuçlandırma aşamasında kendini göstermektedir. Bu uygulamaya yönelik en temel problemdir.[280] Gelir idaresinde mükellef odaklı bir yapılanmanın gerçekleştirilmesi, vergi sisteminde yaşanan sorunların çözümlenmesi ve kayıt dışı ekonominin önlenmesi açısından önemli bir aşamadır. Çünkü kayıt dışı ekonominin sadece vergi kanunlarında değişiklik ve düzenlemeler yapılarak önlenmesinin mümkün olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mükellefi hedef alan ve ona kaliteli ve etkin vergileme hizmeti sunulmasını sağlayacak bir gelir idaresi yapısının oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.[281]

---

[280] Boy, *a.g.m.,* s.25.

[281] Adnan Gerçek, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakların Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılma Önerisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,s.654.

2.3.2. Vergi İdaresi Ve Denetimde Etkinlik Yönünden Çözüm Önerileri

Vergi gelirlerini artırmanın yolu etkin bir vergi idaresinin varlığından geçmektedir. Etkin bir vergi idaresinin varlığı ülkemizde çözülmesi gereken en büyük sorunlardan olan vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesinde olmazsa olmaz şartlardan biridir.[282] Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede başarıya ulaşmak için vergi idarelerinin kurumsal kapasitelerinin artırılması ve etkinliğinin sağlanması gerekmektedir. Vergi idarelerinin etkinliği de güçlü bir denetim yapısının kurulması ve işler hale getirilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Ülkemizde vergi idaresinin kurumsal kapasitesini güçlendirmeye ve etkinliğini artırmaya yönelik vergi denetim kurulu oluşturulması, vergi dairesi otomasyon projeleri (VEDOP I-II), veri ambarı projesi (VERİA) gibi çeşitli projeler yürütülmektedir.[283]

Vergi sisteminin başarısı vergi denetiminde etkinliğin sağlanması ile doğru orantılıdır. Bütün bunların gerçekleşmesi vergi ile ilgili yasal düzenlemelerin tam ve mükemmel olarak yerine getirilmesi ile yakından ilgilidir. Etkin bir vergi denetimi, yasalara aykırı davrananlar için bir risk oluşturacaktır. Denetleme oranının yüksekliği ve cezaların büyük oluşu mükelleflerin yakalandığı zaman katlanacağı maliyetleri artıran faktörlerdir.[284] Önemli olan, incelemeye alınacak mükelleflerin doğru seçilip seçilmedikleridir. Vergi denetiminde incelenecek mükellefler doğru bir şekilde seçildiğinde, denetim geçirme ve ceza görme ihtimali yüksek olduğunda, vergi denetimlerinin caydırıcılık etkisinden hareketle kayıt dışı ekonominin boyutu daralacak ve mükelleflerin yakalanma riskinin artması ile vergi kaçakçılığı azalacaktır.[285]

---

[282]Kemal Özsemerci v.d., "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Sayıştay Denetiminin Rolü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 53, Nisan-Haziran 2004, s.30.

[283]Ahmet Okyay v.d., "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Çerçevesinde Katma Değer Vergisinde Denetimin Güçlendirilmesi ve Tahsilatın Artırılmasına İlişkin Öneriler", *Bütçe Dünyası*, Sayı:33, 2010/1, s.118.

[284]Fatih Savaşan, Hakkı Odabaş,"Serbest Muhasebeci, Mali Müşavir ve Vergi Denetim Elemanlarının Bakış Açısına Göre; Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önleme Yolları (Amprik Bir Çalışma)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2004, s.197.

[285] İbrahim Attila Acar, Mehmet Emin Merter, "Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", *Maliye Dergisi*, Sayı:147, Eylül-Aralık 2004, s24-25.

Yapılması gereken vergi cezalarının caydırıcılığını sağlamak ve vergi denetimlerini daha etkin kılmaktır. Vergi cezalarının daha caydırıcı olabilmesi için, cezaların belli bir miktar artırılması ama bundan da önemlisi, cezaların kesin olarak uygulanmasının sağlanmasıdır. Başka bir deyişle, mükelleflerin vergi kaybına neden olduklarında kesinlikle cezalandırılacaklarının algılanması sağlanmalıdır. Kesilen cezanın uzlaşma, vergi afları gibi çeşitli uygulamalarla azaltılma olasılıkları caydırıcılığı azaltmaktadır.[286]

Vergi kanunlarına uyumu sağlamak sadece denetimleri etkinleştirmek ile mümkün değildir. Bu anlamda vergi kanunlarının vatandaşların her türlü gelirini kapsayıcı şekilde olması, vergi konusunda toplumsal bilinçlenmenin geliştirilmesi ve geneli kavrayacak düzenlemelerin mutlaka yapılması gerektiği kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.[287]

2.3.3. Vergi Afları İle Vergi İstisna Ve Muafiyetler Yönünden Çözüm Önerileri

Türk vergi sisteminde istisna ve muafiyetler çok çeşitli olup, söz konusu istisna ve muafiyetler hem bürokrasi yaratmakta hem de bunlardan yararlanamayan faaliyet alanlarındaki işletmelerin kayıtdışına yönelmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle, vergi muafiyet sistemi daha açık, anlaşılabilir hale getirilmek üzere yeniden değerlendirilmelidir. Kurumlar Vergisi Kanunu ile başlayan vergi kanunlarının yeniden değerlendirilmesi sürecinin aynı kararlılıkla devam etmesi gerekmektedir.[288]

Vergi aflarının uygulandığı tek ülke Türkiye değildir. Ancak, aflara başvurma sıklığı bakımından Türkiye'nin lider ülke konumunda olduğu belirtilebilir. Vergi

---

[286]Tayfun Moğol, M. Erkan Üyümez, "Vergi Suç ve Cezalarının Ekonomisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,s.536.
[287]Feyyaz Yazar, Keramettin Tezcan, "ABD'de Vergi Denetimi ve Gönüllü Uyumu", *Vergi Dünyası*, Sayı: 305, Ocak 2007, s.55.
[288]Betül Kencebay, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları", *http://busam.beykent. edu.tr/resimy/kayitdisi-ekonomi.doc*, (02.03.2009) s.7.

aflarının başarısı bakımından bunun bir defaya mahsus olması ve mükelleflerin buna inandırılması gerekmektedir. Ancak Türkiye'de adeta mevzuatın bir parçası haline gelen afların bir defaya mahsus olduğuna mükelleflerin inandırılması mümkün görünmemektedir. Bu açıdan vergi affına gidilmesinin anayasal şartlara bağlanması yerinde olacaktır. Böylece her defasında "son vergi affı kanunu" söylemi ile gündeme gelen uygulamanın inandırıcı olması sağlanabilecek ve mükelleflerin vergiye uyumu açısından olumlu bir adım atılmış olacaktır.[289]

2.3.4. Vergi Oranları Ve En Az Geçim İndirimi Müessesesi Yönünden Çözüm Önerileri

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran en önemli nedenlerin başında vergilendirme ile ilgili sorunlar gelmektedir. Vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki vardır.[290] Yüksek vergi oranları yıllardır kayıt dışı ekonominin hem en önemli sebebi, hem de sonucu olmuştur. Bunun yansıra, vergi incelemelerinin etkin olmaması, incelemelerin çok vergi ödeyen mükellefler üzerinde yoğunlaşması, yakalanma ve tespit edilme riskinin düşüklüğü, vergi bilincinin düşük olması da kayıtlı mükellefin kayıt dışı faaliyetlerinin artmasının diğer önemli nedenleri arasında gösterilebilir.[291]

Türkiye'de vergi oranları çok yüksek olamamakla birlikte, ilk dilimin yüksekliği, gelir seviyesi düşük olanların büyük bir kısmının bu dilime girmesine yol açmaktadır. Bunun için vergi oranları, vergi yükü dağılımında adaleti sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmeli, ancak çok sık aralıklarla değiştirilmemelidir.[292] Kayıtdışılığın ve bundan doğan vergi kaybının önlenebilmesi için, vergi oranlarının düşürülmesi ve en az geçim indirimi müessesesinin getirilmesi (01.01.2008

---

[289]Fatih Saraçoğlu, *"Vergi Afları, Vergiye Uyum ve Türkiye Uygulamaları"*, http://w3.gazi.edu.tr/web/fatihsaracoglu/dosyalar/Akademik_Calismalar/Makaleler/Makale_13.pdf, (08.05.2009), s.5-6.
[290]Funda Yurdakul, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:63, Sayı:4, 2008, s.211.
[291]Ay, Talaşlı, *a.g.m.,* s.149.
[292] Demircan, *Türkiye'de Vergi ...,* s.570.

tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir) yerinde bir uygulama olacaktır.

2.3.5. Gider Yazılabilecek Harcamalar Yönünden Çözüm Önerileri

Kayıtdışı faaliyetler ve bununla bağlantılı vergi kaybının önemli nedenlerinden bir diğeri de mükelleflerin yapmış oldukları bazı harcamaları gider olarak yazamamalarından kaynaklanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisinin indirilecek giderler ve indirilemeyecek giderler bölümlerine bakıldığı zaman yasal olarak indirilebilecek giderlerin kapsamının oldukça dar olduğu görülmektedir. Amerika'nın vergi mevzuatı incelendiğinde; ayrı yaşanılan veya boşanılan eşle ödenen nafaka, takma dişler, saç nakli, plastik cerrahi, alkol ve bunlar gibi birçok faaliyet gider olarak yazılabilmektedir.

Türkiye'de mükellefler işleri ile ilgili olarak yapmış oldukları bazı harcamaları gider olarak yazamamaktadır. Bu durumda mükellefler ya gelirlerini düşük göstermekte ya da sahte belge alma yoluna gitmektedirler. Mükellefleri böyle bir duruma itmek yerine gider olarak yazılacak harcamaların kapsamının genişletilmesi gerekmektedir.[293]

2.3.6. Servet Beyanı Müessesesi Yönünden Çözüm Önerileri

Servet beyanı esası, aynı döneme ait gelir ve servet artışının karşılaştırılması suretiyle, beyan edilen gelirin doğruluğunu kontrol etme olanağı veren bir vergi güvenlik müessesesidir. Servet beyanı ilk kez 1961'de vergi mevzuatımıza girmiş, 1983 yılında 2995 sayılı Kanun ile servet beyanına son verilmiştir. Servet incelemesi ve servet karşılaştırılması yoluyla matrah belirleme yöntemi Türk Vergi Sisteminden

[293] Özer Özçelik, Ercan Yaşar, "Kayıtdışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:74, Ocak-Şubat-Mart 2006, s.222-223.

çıkarıldığı için, vergi yasalarımızda servet karşılaştırılması yoluyla matrah belirlemeye yönelik bir düzenleme yer almamaktadır.[294]

Sürekli ve genel bir servet vergisi getirilemiyorsa, Maliye Bakanlığına vatandaşlardan gerekli gördüklerini, hiçbir vergi mükellefiyeti olmasa bile, servet beyanına tabi tutma, vergilenmemiş servet unsurlarının nereden geldiğini sorma yetkisi vermek yerinde bir uygulama olacaktır.[295]

2.3.7. Tarım Sektörünün Belgelendirilmesi Yönünden Çözüm Önerileri

Ülkemizde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de, gelir dağılımının gelişmiş ülkelere göre daha adaletsiz dağılmasının en önemli nedeni, tarım kesiminin ekonomideki ağırlığını koruması ve dolayısıyla nüfusun büyük kesiminin tarım sektöründe çalışmasıdır. Ancak tarım sektörünün vergi gelirleri bakımından bu kadar önemli bir yere sahip olmadığı görülmektedir.[296]

Zirai kazançlarda ki vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılmasına yönelik olarak aşağıdaki önlemler alınabilir:[297]

- Üreticiden alım yapanlar veya borsada işlem görmeden zirai ürün alımında bulunanlar belirlenmelidir.

- Zirai ürün alım satımı yapan kapasitesi yüksek ilk 1000 mükellef belirlenmelidir.

---

[294]Halis Kalmış, Burcu Yılmaz, "Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önlemede Bir Çözüm Önerisi: Servetlerin Beyanı ve İzlenmesi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,s.826-827.
[295]Hasan Doğan, "Vergide Kayıtdışılık Önlenmek İsteniyorsa", *Vergi Dünyası*, Sayı:289, Eylül 2005, s.25.
[296]Mahmut Bilen, Muharrem Es, "Gelir Dağılımı Sorunu ve Çözümünde Yeni Arayışlar", *Yönetim ve Siyasette Etik Sempozyumu*, Adapazarı 1998, s.377.
[297] Kızılot, Çomaklı, *a.g.m.*, s.153.

- Aylar itibariyle alım satım cirolarının belirlenmesi gerekmektedir.

- Belirlenen kapasitenin altında alım satım yapanlar ve kapasitesinde sapma görülenler denetlenmelidir. Denetleme işlemleri için yerel birimlerde kontrolörlükler oluşturulmalıdır.

2.3.8. Kurumlar Arası İşbirliği Yönünden Çözüm Önerileri

Kamu kurum ve kuruluşları değişik amaçlarla veya kuruluş amaçları doğrultusunda ülke yurttaşlarından ve tüzel kişilerden çeşitli bilgiler toplamaktadır. Bu kapsama özel kesimin nitelikli kurum ve kuruluşları (bankalar gibi) dahildir. Bu yolla ülkede çok sayıda veri alt tabanı veya bilgi havuzu oluşmuş durumdadır. Bu veri tabanları ya da bilgi havuzları ne yazık ki, toplumsal ve kamusal amaçlar doğrultusunda etkin biçimde kullanılamamaktadır. Bunun en önemli iki nedeni:

- Hukuki altyapı ve çerçeve birey hak ve özgürlüklerini de güvenceye alacak biçimde henüz oluşturulmamış olması,

- Kurumlar arasındaki husumet ve çekişmelerdir.

Maliye bakanlığı ile diğer tüm devlet birimlerinin işbirliği içinde hareket etmeleri, ellerindeki tüm bilgi havuzlarının birbirleriyle paylaşarak, ekonomideki kayıtdışılığın önlenmesinde bu bilgilerin etkin bir biçimde kullanılması gerekmektedir.[298]

[298]Ahmet Erol, *Vergi Felsefesi (Devlet ve Vergi)*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMMO) Yayını, Yayın No: 140, İstanbul 2011, s.249-250.

2.4. Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Diğer Önlemler

Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve boyutlarının küçültülebilmesi için yukarıda sayılan belli başlı önlemlerin dışında uygulanabilecek diğer bazı önlemler ise aşağıda yer almaktadır.

- Hamiline çek uygulamasının kaldırılarak, nama yazılı uygulamaya geçilmesi,
- SSK Prim oranları düşürülmeli ve asgari ücret ile SSK primine esas kazancın alt sınırının aynı olmasının sağlanması,[299]
- Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının etkin hizmet verebilmesi ve cazibesinin artırılması için söz konusu kuruluşlarda norm ve standart birliğinin sağlanması,[300]
- Nüfus artış hızı ve göçü azaltacak tedbirler geliştirilmeli,
- SMMM ve YMM'lerin yetkisi ve sorumlulukları genişletilmeli,[301]
- Faturalı ve fişli alışveriş düzeni yerleştirilmeli ve düzenli denetimi sağlanmalı,
- Ekonomide işgücünün eğitilerek uzmanlaşmasının ve böylece niteliksiz işgücünün azaltılması sağlanmalı,[302]
- Vergi ceza sisteminde hapis cezaları artırılmalı ve kesilecek cezaların mümkün olduğunca paraya çevrilmesinden kaçınılması,

---

[299] Kızılot, Çomaklı, *a.g.m.*, s.148.
[300] Aktürk, *Türkiye'de Kayıtdışı…,* s.300.
[301] Yahya Arıkan, "Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadele Aynı Zamanda Siyasi Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyal Barışımızın Devamı Açısından da İvedilikle Yerine Getirilmesi Gereken Bir Görevdir", *Mali Çözüm Dergisi,* Sayı:77, Ocak-Şubat-Mart 2006, s.17.
[302] Yurdakul, a.g.m., s.219-220.

- Mükellefler, kendilerinden toplanan vergilerin onlara geri döneceğine inandırılmalıdır. Bu şekilde mükelleflerin vergi ahlakı artması ve vergi kaçakçılığı eğiliminin azaltılması sağlanmalı,[303]

- Türk ekonomisinin kayıt içi istihdam yaratma potansiyelinin güçlendirilmesi için kamu – özel sektör koordinasyonunun artırılması,[304]

- Ödemelerin Türk Ticaret Kanunu, Borçlar Kanunu, muhasebe ve vergi alanında kabul edilebilir bir ödeme sayılması için banka dekontuyla kanıtlanması, kişiler arasındaki alacak verecek ilişkileri ve ticari mal ve hareketlerin karşılığındaki parasal işlemlerin banka kanalıyla yapılmasına ağırlık verilmesi,

- Son tüketiciye yönelik mal ve hizmet satışlarında kredi kartı uygulamasının ulaşım alanı dahil her alana yaygınlaştırılması ve zorunlu tutulması,

- Ülkedeki parlamenter yapının sağlıklı işlemesi, kayıt dışı faaliyet içinde bulunanların etkisinden kurtarılması bakımından anayasada, siyasal partiler yasasında ve seçim yasalarında bunu sağlamaya yönelik köklü değişiklikler yapılması,

- Devlet kurumları ve ülkedeki sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve eşgüdümü sağlayıcı, kurumlar arası çekişme ve çatışmayı önleyici önlemlerin alınması,[305]

- Toplumsal desteğin sağlanarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

[303] Kildiş, *Kayıt Dışı Ekonominin…*, s.24.
[304] Kencebay, *a.g.e.*, s.7-8.
[305] Erol, *a.g.e.*, s.259-260.

SONUÇ

Ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınamaması genel olarak kayıt dışı ekonomiyi ifade etmektedir. Yasadışı suç ekonomisi, beyan dışı ekonomi, hiç kayda girmeyen ekonomi ve gayri resmi ekonomik faaliyet gruplarını kapsayan kayıt dışı ekonominin mali, ekonomik, hukuki, idari, sosyal, psikolojik ve siyasi birçok nedeni bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin çeşitli alanlara etki eden sonuçları söz konusudur. Bunlardan en önemlisi kayıtdışılığın kamu kesiminde yaratmış olduğu vergi geliri kaybıdır. Kamu harcamalarının vergi gelirleri tarafından karşılanamaması, kamunun borçlanmasına sebep olmakta ve ülke borç sarmalına girmektedir. Kayıt dışı ekonominin bir bileşeni olan kayıt dışı istihdam ise kamunun vergi ve sosyal güvenlik primlerinden mahrum kalmasına sebep olarak, sosyal güvenlik açıklarının oluşmasını ve büyümesini tetiklemektedir. Kayıt dışı ekonominin en zararlı sonuçlarından biri olan karapara, finans sistemine başta sıcak para olmak üzere çeşitli yollarla sızmakta, sıcak para girişi özellikle gelişmekte olan ülkelerin piyasalarında istikrarsızlıklara ve krizlere neden olabilmektedir. Karapara aklama konusunda devletlerin kendi düzenlemelerinin yanında özellikle uluslararası işbirliği gerekli olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisi üzerine yarattığı olumsuz etkilerinin içerisinde yukarıda sayılanlardan başka, adaletsiz vergi sistemi oluşturma, haksız rekabete yol açma, kaynak israfına neden olması, ahlaki değerler üzerinde yozlaşmaya neden olması, ekonomik sistemin yapısının bozulması da sayılabilir. Kayıt dışı ekonominin olumlu etkileri ise, üretime, istihdama ve yatırıma kaynak teşkil etmesi, herkese istihdam olanağı sağlaması ve ekonomiye canlılık getirmesi olarak sıralanabilir.

Farklı birçok yöntem ile kayıt dışı ekonominin ölçülmesine yönelik yapılan çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyük oranlara sahip olduğu ve Türkiye içinde bu oranın %35'lerde olduğu görülmektedir.

Özellikle AB'ye uyum sürecinde Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi oranının AB ülkelerinin genel ortalaması olan %20 boyutlarına indirilmesi bir gerekliliktir.

Kayıt dışı ekonomi olumsuz ekonomik koşulların nedeni ve aynı zamanda sonucudur. Bundan dolayı öncelikle kayıt dışı ekonominin nedenleri tespit edilerek, gerekli politikaların uygulanması kayıt dışı ekonomiyi azaltacak ve böylece kendisinin sebep olduğu olumsuz ekonomik koşullarında kendiliğinden ortadan kalkmasına yol açacaktır.

Kayıt dışı ekonominin kayda alınması, vergi gelirlerinin artırılmasını sağlayacaktır. Türkiye'de kayıtdışılığa ve dolayısıyla vergi kayıp ve kaçağına neden olan unsurların en önemlisi belge düzeninin sağlıklı çalışmamasıdır. Belge ve kayıt düzeninin sağlıklı işlemesini temin amacıyla gereken önlemler biran önce alınmalıdır. İkincisi ise toplumda vergi bilincinin yeteri kadar oluşmamasıdır. Toplumda vergi bilinci yerleşmediği sürece, politikalarda etkinliğin sağlanamayacağı gerçeği unutulmamalıdır.

Türkiye'de kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik olarak son yıllarda birçok adım atılmıştır. Ancak atılan bu adımlara rağmen kayıt dışı ekonominin boyutu hala yüksekliğini korumaktadır. Ekonomide gerçekleştirilen birçok yapısal önlem dışında kayıt dışı ekonominin boyutunun küçültülebilmesi için alınması gereken bir dizi önlem bulunmaktadır. Bu önlemler, gelir idaresi yapılandırılması, vergi idaresi ve vergi denetimi etkinleştirilmesi, ücret dışı işgücü maliyetlerinin (sigorta primi, ihbar ve kıdem tazminatları vb.) azaltılması, bürokratik işlemlerin azaltılması, vergi mevzuatının karmaşıklıktan uzak daha basit hale getirilmesi, vergi cezalarının şiddetinin ve etkinliğinin artırılması, uzlaşma müessesesinin kaldırılması, en büyük kayıt dışı sektör olan tarım sektörünün belgelendirilmesine yönelik çalışmalar yapılması, gider yazılabilecek harcamaların kapsamının genişletilmesi, vergi afları ile vergi istisna ve muafiyetlerinin gözden geçirilmesi, vergi ahlakı ve vergi bilincinin yerleştirilmesi, servet beyanı müessesesinin yeniden getirilmesi, nüfus artış hızı ve göçü azaltacak tedbirlerin alınması, hamiline çek uygulamasının kaldırılması

olarak sıralanabilir. Alınacak bütün bu önlemler ile kayıt dışı ekonominin boyutu makul bir seviyeye indirilebilir.

Mali, ekonomik, hukuki, idari, sosyal ve psikolojik birçok nedeni olan kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerin doğru olarak tespiti, kayıtdışılığı önlemeye yönelik etkin ve tutarlı tedbirlerin alınabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonominin sıfır oranında gerçekleşmesi imkansız olup, ulaşılması hedeflenen rakam onu en aza indirmek anlamında kullanılmalıdır. Sonuç olarak kayıt dışı ekonominin önüne geçmek için onun nedenlerini doğru olarak tespit etmek ve ortadan kaldırmak öncelikli hedef olmalıdır. Kayıt dışı ekonomi konusunda alınacak önlemler ile sadece ekonomik sistemin iyileştirilmesi değil, çağdaş bir devlet olmanın da gereği yerine getirilmiş olacaktır. Son olarak kayıt dışı ekonomi ile mücadelede kısa süreli önlemler değil, ancak uzun süreli bir çalışma başarı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Acar, Fatih ve Aydın, Fazıl, *Vergi ve İstihdam Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi*, TÜRMOB Yayınları-400, Ankara 2011.

Acar, İbrahim Attila ve Merter, Mehmet Emin, "Türkiye'de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", *Maliye Dergisi*, Sayı:147, Eylül-Aralık 2004, ss.5-27.

Akalın, Gülsüm ve Kesikoğlu, Ferdi, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 2007, ss.71-87.

Akdoğan, Abdurrahman, *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.

Aktan, Coşkun Can, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", *http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/kamu-maliyesi/aktan-vergi-disipiyasa-ekonomisi.pdf,* (16.06.2009).

Aktan, Coşkun Can, ve Gencel, Ufuk, "Türkiye'de Geriye Doğru Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2003, ss.1-21.

Aktürk, Ergün, "Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü ve Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:22, Kış 2005, ss.291-304.

Aktürk, Ergün, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Sebepleri ve Çözüm Önerileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:23, Bahar 2005, ss.285-300.

Algan, Neşe, "Türkiye'de Kayıtdışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıtdışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler", *TİSK- İşveren Dergisi*, Ağustos 2004, www.tisk.org.tr.

Alptürk, Ercan, "Kayıtdışı İstihdamın Finansal ve Vergisel Boyutu", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, ss.63-67.

Ankara Ticaret Odası, *Kayıtdışı 2007 Raporu*, *http://www.atonet.org.tr/yeni /index.php?p=827&l=1*, (12.03.2009).

Arıkan, Yahya, "Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadele Aynı Zamanda Siyasi Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyal Barışımızın Devamı Açısından da İvedilikle Yerine Getirilmesi Gereken Bir Görevdir", *Mali Çözüm Dergisi,* Sayı:77, Ocak-Şubat-Mart 2006, ss.11-18.

Aslanoğlu, Suphi, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:39, Temmuz 2008, ss.199-211.

Aslanoğlu, Suphi, Yıldız, Seyfi, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması", *Hacettepe Üniversitesi Sosyo Ekonomi Dergisi*, Sayı: 2007-2, Temmuz-Aralık 2007, ss.127-146.

Ay, Hakkı Mümin, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Bilgi Ekonomisinin Etkinliği ve Gelir İdaresinin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:11, Aralık 2006, ss.57-82.

Ay, Mümin Hakkı ve Talaşlı, Esra, "Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki", *Maliye Dergisi*, Sayı:154, Ocak-Haziran 2008, ss.135-155.

Aydemir, Şinasi, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul 1995.

Aykın, Hasan, "Karaparanın Aklanmasıyla Mücadele Konusundaki Temel Uluslararası Metinler ve Oluşumlar", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:25, Mayıs 2007, ss.33-40.

Aykın, Hasan, "Kayıtdışı Ekonominin Yaygın Olduğu Ortamda Kara Para ile Etkin Mücadele Mümkün mü?", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 183, Mart 2008.

Bağdınlı, Halil İ., "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadelede Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Organizasyonu", *21. Türkiye Maliye Sempozyumu, Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2006, ss.27-41.

Bakkal, Ufuk, *Kayıt Dışı Ekonomi*, Derin Yayınları, Yayın No:97, İstanbul 2007.

Bal, Harun, "Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt:19, Sayı:219, Haziran 2004, ss.72-92.

Baldemir, Ercan v.d., "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin MIMIC Model İle Tahminlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 2005, ss.231-243.

Bayraklı, Hasan v.d., "Vergi Kaçırmayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss.204-253.

Baytar, Yusuf, *Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadelede Dikey Denetim Yöntemi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006.

Belen, Esra, "Kayıt Dışı Ekonomi: Çözümü Zor, Karmaşık Sorun", *TİSK-İşveren Dergisi*, Mart 2007, www.tisk.org.tr

Benlikol, Sebahattin ve Akgür, Muhsin, *Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Faaliyetlerin Kontrolü ve Denetimi*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2002/14, İstanbul 2002.

Bilen, Mahmut ve Es, Muharrem, "Gelir Dağılımı Sorunu ve Çözümünde Yeni Arayışlar", *Yönetim ve Siyasette Etik Sempozyumu*, Adapazarı 1998, ss.376-399.

Bilici, Nurettin, *Vergi Hukuku, Genel Hükümler Türk Vergi Sistemi*, Güncelleştirilmiş Yirminci Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008.

Birdal, İlker, "Kayıtdışı Ekonomi Sorunu ve Çözüm Önerileri", *http://www .ilkerbirdal.net/kayit_disi%20.html*, (10.03.2009).

Boy, Kadir, "Kayıtdışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliliği", *Vergi Dünyası*, Sayı:247, Mart 2002, ss.21-29.

Bulut, Mustafa v.d., "Kayıtdışı Ekonomi Bağlamında Uzlaşma Müessesesinin Yeniden Değerlendirilmesi", *Vergi Dünyası*, Sayı: 326, Ekim 2008, ss.14-20.

Candan, Mehmet, *Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi*, http://kadim.istanbul.gov.tr/Portals/Kadim/images/proje.pdf, (29. 03.2010).

Çataloluk, Cuma, "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:20, 2008, ss.213-228.

Çetin, Güneş, "Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi", Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, 2007, ss.171-187.

Çetintaş, Hakan ve Vergil, Hasan, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2003, ss.15-30.

Çetintaş, Hakan, "Türkiye'de Kayıtdışılığın Fayda-Maliyet Analizi", *Çimento İşveren*, Cilt:17, Sayı:5, Eylül 2003, ss.4-15.

Çiloğlu, İsmail, "Kayıtdışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesine Etkisi", *Hazine Dergisi*, Sayı:11, Temmuz 1998, ss.67-91.

Çomaklı, Şafak Ertan, "AB İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'deki Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesine Yönelik Uygulamalar", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, Ocak 2008, ss.51-82.

Çomaklı, Şafak Ertan, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi & Vergisel Kayıtdışılık*, Turhan Kitabevi, Erzurum 2007.

Demir, Halil İbrahim, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Para İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2007.

Demircan Siverekli, Esra, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003, ss.97-116.

Demircan, Esra Siverekli, Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,ss. 533-571.

Demirci, Azmi, "Karapara'dan Suç Gelirleri'ne", *Vergi Dünyası*, Sayı:308, Nisan 2007, ss.20-31.

Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, *Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT:2734, ÖİK: 685, Ankara 2007.

Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyon Raporu*, DPT: 2603, ÖİK: 614, Ankara 2001.

Diliçıkık, Ata, "Basel II Standartları, Kobilere Etkileri ve Kayıtdışı Ekonomi", *Vergi Dünyası*, Sayı:317, Ocak 2008, ss.22-33.

Doğan, Hasan, "Vergide Kayıtdışılık Önlenmek İsteniyorsa", *Vergi Dünyası*, Sayı:289, Eylül 2005, ss.19-27.

Doğrusöz, A.Bumin, "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış", *Vergi Dünyası*, Sayı:274, Haziran 2004, ss.44-54.

Durmuş, Mustafa, "Kayıtdışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri: Türkiye Örneği", *TİSK Akademi*, Cilt:1,Sayı:1,2006, ss.141-159.

Ejder, Haydar Lütfü, "Türkiye'de Vergi Politikaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/2000, ss.127-132.

Ercan, Metin, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Comart Uluslar arası Organizasyon ve Tanıtım Hizmetleri Yayını, Ankara 2006.

Erkuş, Hakan ve Karagöz, Kadir, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", *Maliye Dergisi*, Sayı:156, Ocak-Haziran 2009, ss.126-140.

Ermiş, Canan, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Erol, Ahmet, *Vergi Felsefesi (Devlet ve Vergi)*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMMO) Yayını, Yayın No: 140, İstanbul 2011.

Fleming, H.Matthew v.d. "The Shadow Economy", *Journal of İnternational Affairs*, Vol:53, No:2, Spring 2000, ss.387-409.

Frey, Bruno S. ve Schneider, Friedrich, "Informal and Underground Economy", *İntarnetional Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Elsevier Science Publishin Company, Amsterdam 2000, *http://fkoening.com/diplom/3041-MT-2.pdf*, (04.10.2009).

Gelir İdaresi Başkanlığı, *Faaliyet Raporu 2010*, Yayın No: 132, Ankara 2011, www.gib.gov.tr.

Gelir İdaresi Başkanlığı, *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Strateji Eylem Planı 2008-2010*, Yayın No:87, Ankara 2009, *www.gib.gov.tr*

Gelir İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*, Yayın No:51, Kasım 2007, *www.gib.gov.tr.*

Gerçek, Adnan,"Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakların Önlenmesi Açısından Vergi İdaresinin Sorunları ve Yeniden Yapılandırılma Önerisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,ss.621-658.

Gücenme, Ümit, "Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, Sayı:23, Temmuz 2004, ss.22-27.

Güçlü, Süleyman, "Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, ss.45-49.

Güloğlu, Tuncay, "The Reality of Informal Employment in Turkey", *International Programs Visiting Fellow Working Papers*, Cornell University, 2005, *http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=itlvf*, (09.04.2009).

Gündoğdu, Burhan ve Bektaş, Zeliha, "Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikaları ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi I", *Vergi Dünyası*, Sayı: 294, Şubat 2006, ss.88-97.

Gündoğdu, Burhan ve Bektaş, Zeliha, "Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Vergi Politikaları ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi II", *Vergi Dünyası*, Sayı: 295, Mart 2006, ss.128-141.

Gündüz, Zeki, "Türkiye'de Vergi Nasıl Kaçırılıyor", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:73, Ekim Kasım Aralık 2005, ss.24-35.

Güngör, Kamil, "Ağır Vergi Yükünün Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi ve Türkiye", *Vergi Sorunları*, Cilt:26, Sayı:172, Ocak 2003, ss.111-129.

Ilgın, Yılmaz, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, Devlet Planlama Teşkilatı, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2492, Ankara 1999.

Ilgın, Yımaz, "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayı, Ankara 2002, ss.145-156.

Işık, Nihat ve Acar, Mustafa, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Temmuz-Aralık 2003, ss.117-136.

Işık, Nihat ve Kılınç, Efe Can, "OECD Ülkelerinde Vergi Yükü ve Vergi Türleri; Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:17, Yıl:11, Aralık 2009, ss.147-173.

İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi 2010*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Yayın No: 2010/8, www.iso.org.tr.

İstanbul Sanayi Odası, *Türkiye Ekonomisi 2011*, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Yayın No: 2011/5, www.iso.org,tr.

Kalça, Adem ve Ekinci, Aykut, "Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar İlişkisi: Türkiye (1968-2005)", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Sayı:3, 2008, ss.211-228.

Kalem, Murat, "Kayıtdışı Ekonomi ile Karapara Ekonomisi Arasındaki İlişki", *Bütçe Dünyası*, Cilt:2, Sayı:21, Kış 2005, ss.27-31.

Kalmış, Halis ve Yılmaz, Burcu, "Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önlemede Bir Çözüm Önerisi: Servetlerin Beyanı ve İzlenmesi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,ss.822-833.

Kapusuzoğlu, Ayhan, *Vergi Kayıp ve Kaçakçılığını Önlemede Denetim*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2007.

Karabacak, Yakup, "Vergi Kaçakçılığının Nedenleri; Arz ve Talep Yanı", *Vergi Dünyası*, Sayı: 287, Temmuz 2005, ss.131-141.

Karakoç, Yusuf, "Hukuki Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp ve Kaçakları", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss. 90-114.

Katkat, Münevver, *Muhasebe Yönünden Denetimin Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Başarısı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri, *http://www.ekocerceve.com/img/haberler/KaytdEkonomininSebepleri.pdf*, (22.01.2009).

Kayıtdışı Ekonominin Tanımı, *http://www.malihukuk.net/pdf/kayitdisiekonomi_tanim.pdf*, (10.03.2009).

Kencebay, Betül, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları", *http://busam.beykent.edu.tr/resimy/kayitdisi-ekonomi.doc*, (02.03.2009).

Kıldiş, Yusuf, "Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 1 Nisan – 30 Haziran 2000, ss.182-210.

Kıldiş, Yusuf, "Vergilendirmede Adalet İlkesi Açısından Türk Gelir Vergisine Bakış", *Vergi Dünyası*, Sayı: 321, Mayıs 2008, ss.126-131.

Kılıç, Ramazan ve Özçelik, Özer, "Küresel Bir Sorun: Kayıtdışı Ekonomi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:16, Aralık 2006, ss.337-358.

Kılıçdaroğlu, Kemal, *Kayıtdışı Ekonomi ve Bürokraside Yeniden Yapılanma Gereği*, TÜRMOB Yayınları, Yayın No:33, Ankara 1997.

Kıral, Halis, "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Ülkemizde Yabancı Kaçak İşçilikle Mücadelede Alınan Önlemler", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:28, Kış 2008, ss.82-91.

Kırcı, Nüket, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

Kırkulak, Berna, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi", *Vergi Sorunları*, Cilt:18, Sayı: 132, Eylül 1999, ss.152-165.

Kızılot, Şükrü, Çomaklı, Şafak Ertan, "Vergi Kayıp ve Kaçakları ile Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss.115-157.

Kök, Recep, Şapçı, Onur, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi", *http://kisi.deu.edu.tr//recep.kok/onur.pdf*, (11.03. 2009).

Kuştepeli, Yeşim ve Halaç, Ümit, "Türkiye'de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:4, 2004, ss.143-160.

Maliye Hesap Uzmanları Vakfı*, Kayıtdışı Ekonomi Paneli,* 27 Mayıs 2005, Yayın No:19, Ankara 2005.

Mavral, Ülker, *Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara 2001.

Meriç, Metin ve Günay, Ayşe, "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Bütçe Gelirlerine Etkisi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss. 834-854.

Moğol, Tayfun ve Üyümez, M.Erkan, "Vergi Suç ve Cezalarının Ekonomisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, *Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004,ss.573-599.

Nadaroğlu, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Gözden Geçirilmiş ve Düzeltilmiş 10.Baskı, İstanbul 1999.

Okyay, Ahmet v.d., "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Çerçevesinde Katma Değer Vergisinde Denetimin Güçlendirilmesi ve Tahsilatın Artırılmasına İlişkin Öneriler", *Bütçe Dünyası*, Sayı:33, 2010/1, ss.115-124.

Oral, Burcu Gediz ve Sayın, Ferhan, *Mali Yolsuzluğun Yansımaları: Türkiye İçin Eşbütünleşme Analizi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 52.Seri, Prof. Dr. Şerafettin AKSOY'a Armağan, 2009, ss.141-176.

Orkunoğlu, Işıl Fulya, "Vergi Kaçakçılığı Suçunun Kanuni Gelişimi, Nedenleri ve Doğurduğu Sorunlar ile Çözüm Önerileri", *E-Yaklaşım*, Sayı: 52, Kasım 2007, ss.118-127.

Öğünç, Fethi ve Yılmaz, Gökhan, "Estimating The Underground Economy in Turkey", *The Central Bank Of The Republic of Turkey*, Research Department, Discussion Paper No: 43, September 2000, *http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/dpaper43.pdf*, (04.10.2009), ss.1-30.

Ömürbek, Nuri v.d., "Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları", *Maliye Dergisi*, Sayı:153, Temmuz-Aralık 2007, ss.102-122.

Önder, İzzettin, "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı:23-24, Ekim 2000-Mart 2001, ss.241-253, http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm, (06.10.2009).

Özçelik, Özer ve Özcan, S. Emre, "Kayıtdışı Ekonominin Sebepleri, Etkileri, Ölçümü ve Türkiye Örneği", *http://kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=34*, (16.03.2009).

Özçelik, Özer ve Yaşar, Ercan, "Kayıtdışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:74, Ocak-Şubat-Mart 2006, ss.214-232.

Özlale, Ümit, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Dinamikleri", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:30, Yaz 2008, ss.4-11.

Özsemerci, Kemal v.d., "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesinde Sayıştay Denetiminin Rolü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 53, Nisan-Haziran 2004, ss.3-39.

Özsoylu, Ahmet Fazıl, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.

Perçin, Necati, "Vergi Sistemi-Vergi Yükü ve Kayıt Dışılık", *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:70, Ocak-Şubat-Mart 2005, ss.41-46.

Pınar, Abuzer, *Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı; Türkiye için İller Bazında Bir Tahmin*, Ankara Üniversitesi SBF GETA Tartışma Metinleri, No:37, December 2001, *http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/tm/SBF_WP_37.pdf*, (10.03.2009).

Salman, Ferhat, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2007.

Saraçoğlu, Fatih, "Çevre, Adalet Algısı, Suçun Algılanış Biçimi ile Vergi Kaçakçılığına İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkiler",*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Nisan 2008, ss.59-74.

Saraçoğlu, Fatih, *"*Vergi Afları, Vergiye Uyum ve Türkiye Uygulamaları*"*, http://w3.gazi.edu.tr/web/fatihsaracoglu/dosyalar/Akademik_Calismalar/Makaleler/Makale_13.pdf, (08.05.2009).

Sarılı, Mustafa Ali, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", *Bankacılar Dergisi*, Sayı:41, 2002, ss.32-50.

Saruç, Naci Tolga, "Mükellefin Gelir Beyanını Teorik Düzeyde Açıklayan Vergi Modelleri ve Optimum Vergi Kaçağı Politikası", *Vergi Dünyası*, Sayı: 253, Eylül 2002, ss.103-111.

Savaş, Abdullah, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Öneriler", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 72, Ocak-Mart 2009, ss.51-66.

Savaşan, Fatih ve Schneider, Friedrich, "Dymimic Estimates of The Size Of Shadow Economies of Turkey and of Her Neighbouring Countries", *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 9, 2007, ss.126-143.

Savaşan, Fatih, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminleri", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss. 51-73.

Savaşan, Fatih, "Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye'de Vergi Aflarından Kimler Faydalanıyor?", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, 2006/2, ss.149-171.

Savaşan, Fatih, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışılıkla Mücadelenin Serencamı*, SETA Analiz, Sayı:35, Mart 2011, www.setav.org.tr.

Savaşan, Fatih, ve Odabaş, Hakkı, "Serbest Muhasebeci, Mali Müşavir ve Vergi Denetim Elemanlarının Bakış Açısına Göre; Vergi Kayıp ve Kaçaklarını Önleme Yolları (Amprik Bir Çalışma)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2004, ss.187-212.

Schneider, Friedrich v.d., *Shadow Economies All Over The World New Estimates for 162 Countries From 1999 to 2007*, World Bank Policy Research Working Paper Series, Working Paper No:5356, July 2010.

Schneider, Friedrich ve Bajada, Christopher, "The Size and Development of the Shadow Economy in the Asia-Pacific", *Johannes Kepler University*, Working Paper No: 0301, Linz-Austria 2003, ss.1-37.

Schneider, Friedrich ve Enste, Dominik H., "Shadow Economies: Size, Causesand Consequences", *Journal of Economic Literature*, Vol:38, March 2000, pp.77-114.

Schneider, Friedrich ve Klinglmair, Robert, "Shadow Economies Around The World: What Do We Know?", *CESifo Working Paper No.1167*, April 2004, ss.1-63.

Schneider, Friedrich, *Shadow Economies and Corruption all Over the World New Estimates for 145 Countries*, July 2007, *http://www.lawrence.edu/fast/finklerm /ShadEconomyCorruption-July2007.pdf*, (04.10.2009)

Schneider, Friedrich, *The Size of The Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1990/00 to 2006/07: What Do We Know?*, March 2009, *http://www. statbel.fgov.be/studies/ac1272-en.pdf*,(17.09.2009).

Schneider, Friedrich, *The Size of The Shadow Economy in 21 OECD Countries, (in % of official "GDP) using the MIMIC and currency demond approach: From 1989/90 to 2009*, April 2009, *http://www.statbel.fgov.be/studies/ac 1273-en.pdf*, (14.09.2009).

Seviğ, Veysi, *Vergi Kayıp ve Kaçakları*, Referans Gazetesi, 07.07.2007, *http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/Makaleler/Veysi%20Sevi%C4%9F/ Vergi%20Kay%C4%B1p%20ve%20ka%C3%A7aklar%C4%B1.pdf* ,(22.01.2009).

Sıvacı, Celalettin, "Kayıtdışı Ekonomi ve Kadim Projesi", *Bütçe Dünyası*, Cilt:3, Sayı:27, Güz 2007, ss.51-60.

Soylan, Bülent, *Kayıtdışı*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2008.

Sugözü, İbrahim Halil, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004) Türkiye Örneği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2008.

Şeker, Murat, "Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Türkiye Örneği II", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Cilt:21, Sayı: 218, Haziran 2006, ss.99-107.

Şenyüz, Doğan, *Türk Vergi Sistemi*, Son Değişiklikler Dahil Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 13.Baskı, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara 2007.

Toptaş, Ülker, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri*, TES-AR Yayınları, Yayın No:26, Ankara 1998.

Tunç, Mehmet, *Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

Türkay, İmdat, "Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadelede Mükelleflerin-Vatandaşların Fonksiyonları", *TİSK-İşveren Dergisi*, Eylül 2008, www.tisk.org.tr.

Türkiye Bankalar Birliği, *Karaparanın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri*, Yayın No:235, Aralık 2003.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, *Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, Yayın No:1999, Ağustos 2000, *www.tisk.org.tr.*

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, *Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri*, Tebliğler ve Görüşler, Yayın No: 225, Ankara 2002.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Kayıtdışı *İstihdam Araştırması Raporu*,Ağustos 2003, *www.tisk.org.tr*.

TÜSİAD, *Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme, AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri*, Büyüme Stratejileri Dizisi No:8, Yayın No: TÜSİDA-T/2007-01/428, Aralık 2006.

Us, Vuslat, "Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi; Türkiye Örneği", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2004/17*, Haziran 2004, *http://www.tek. org.tr/dosyalar/VUSLAT-US1-KAYITDISI.pdf*, (12.01.2009).

Uzunoğlu, Sadi, "Maliye Politikasının Esnekliğini Yitirmesi ve Kaçakçılık", *http://sadiuzunoglu.trakya.edu.tr/doc/kacakcilik.pdf*, (22.01.2009)

Ülgen, Sinan ve Öztürk, Ulaş, *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Serüveni*, Deloitte, Şubat 2007, *http://www.deloitte.com/dtt/cda/doc/content/turkey-tr_ceo_kayitdisi_ ekonomi 0702007.pdf* , (02.03.2009).

Vergi Denetmenleri Derneği, *Kamu Giderlerinin Finansmanı Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Denetimi*, Vergi Denetmenleri Derneği Eğitim Yayınları Serisi:14, Ankara 2007.

Yalçıncı, Adnan, *Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

YASED*, Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadelede Uluslararası Yatırımların Rolü*, Akademik İnceleme Yarışması VIII, İstanbul 2008.

Yazar, Feyyaz ve Tezcan, Keramettin, "ABD'de Vergi Denetimi ve Gönüllü Uyumu", *Vergi Dünyası*, Sayı: 305, Ocak 2007, ss.41-56.

Yereli, Ahmet Burçin ve Karadeniz, Oğuz, "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Etkisi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss.180-203.

Yetim, Sedat, *Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 215, İstanbul 1999.

Yıldırım, Murat, "Karaparanın Kayıtdışı Ekonomi İçindeki Yeri ve Karapara Aklamanın Ekonomiye Getirdiği Tehlikeler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ocak-Mart 2007, ss.552-567.

Yılmaz, Elif Binhan ve Şeker, Murat, *Vergiye Karşı Tepkiler: Mükellef Davranışları (İstanbul Örneği)*, Araştırma Raporu, İSMMMO Yayını, Yayın No:86, Nisan 2007.

Yılmaz, Gülay A., "Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi", *19.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları,* Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Mayıs 2004, ss.15-50.

Yılmaz, Gülay Akgül, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Yayın No:54, İstanbul 2006.

Yurdakul, Funda, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:63, Sayı:4, 2008, ss.206-221.

www.gib.gov.tr
www.dpt.gov.tr
www.masak.gov.tr
www.iso.org.tr
www.vdk.gov.tr
www.tisk.org.tr
www.setav.org.tr